

Bütün Varlığın Zikir Halkası

TESBİHÂT

Prof. Dr. ABDULHAKİM YÜCE

Bütün Varlığın Zikir Halkası
TESBİHÂT

ÖZGEÇMİŞ

1962 doğumlu olan Abdulhakim Yüce, 1986'da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi. İki yıl boyunca, alanında araştırma yapmak gayesiyle resmi görev almayıp, özel dersler aldı ve ilmî araştırmalar yaptı. 1988 yılında Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde doktora çalışmalarına ve Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde vaizlik görevine başladı. Başkanlığın görevlendirmesiyle, Almanya'nın Köln ve Fransa'nın Paris şehirlerinde belli sürelerle görev yaptı.

1992'de, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin *Tasavvuf Anabilim* Dalı'na, asistan olarak atandı. Aynı yıl, Razî'nin Mefatîhu'l Gayb Adlı Tefsiri'nin İşârî Yönü (Razî'nin Tefsirinde Tasavvuf adıyla basıldı) adlı tezini bitirerek, alanında doktor oldu. 1993 yılında Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalına Yar. Doç. Dr. olarak atandı. 1997'de Doçent, 2003'te Profesör oldu.

Değişik dergilerde yayınlanmış ilmî makalelerinin yanı sıra şu kitapları basılmıştır:

1. Razi'nin Tefsirinde Tasavvuf, İzmir, 1996.
2. Kalb Hayatı, (er-Riaye), İzmir, 1997.
3. Gece İbadeti, İzmir, 1999.
4. Şehitlik ve Şehitlerin Hayatı, İst. 2001.
5. Tasavvuf ve Bid'at, İst. 2001.
6. Efendimizin Bir Günü, İzmir, 2007.

Bütün Varlığın Zikir Halkası

TESBİHÂT

Prof. Dr. Abdulhakim YÜCE

DEFiNE
YAYINLARI

Bütün Varlığın Zikir Halkası
TESBİHÂT

Editör
İsmail KAYAR

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
978-975-6111-75-8

Yayın Numarası
71

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası
Sarnıç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir/İZMİR
Tel: (0232) 252 20 96
Temmuz 2009

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Define Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20
www.defineyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Yüce Rabbimize hamd, sevgili Peygamberine, ehl-i beytine, ashabına ve kıyamete kadar onlara ihsanla uyanlara/uyacaklara salât ve selâm olsun.

Zikir, anma-hatırlama ve insanın hayatı duyarak yaşaması ya da varlığın koridorlarında gezerken hemen her nesneden Allah'a ait bir mesaj alması demektir. Zikir, hem başlı başına bir ibadettir hem de diğer ibadetlerden üstündür. "Sana vahyedilen kitabı okuyup tebliğ et, namazı hakkıyla îfa et. Muhakkak ki namaz, insanı, ahlâk dışı davranışlardan, meşrû olmayan işlerden uzak tutar. Allah'ı (namazla) *anmak*, elbette en büyüktür." (Ankebût, 29/45)[1] Aslında diğer bütün ibadetlerin de son tahlilde gayesi zikirdir, Allah'ı anmak ve hatırlamaktır. Ancak dikkat çeken husus, diğer ibadetler gibi zikrin eda şekli ve sınırlarının net olarak belirlenmemiş olmasıdır. Zikir, daha çok duaya benzediğinden, diğer ibadetlerden ziyade duanın özelliklerini taşımaktadır. Dolayısıyla zikir, günün hangi saatlerinde, ne şekilde, hangi kelimelerle, ne kadar süre ile hangi yer ve durumda, sesli mi sessiz mi, yalnız başına mı, toplu olarak mı yapılacaktır, gibi sorulara net bir cevap vermek, zikrin özelliği gereği mümkün görünmemektedir. Böyle kayıtlar altına sokulan bir zikir, son hedefi zikr-i daim (devamlı zikir) olan bir ameliyenin önüne engeller de çıkarabilir.

Her ne kadar zikir dendiğinde, Esmâ-i Hüsnâ'dan bazılarını

---

1 Tirmizî, *Daavât*, 6; Neseî, *İman*, 1; İbn Mâce, *Edep*, 53.

veya bir kısım duaları tekrar etme anlaşılıyorsa da asıl olan kalb ve lâtife-i Rabbâniye'nin bu hatırlama ve anmaya bağlanmasıdır.

Zikirde zirve nokta başta "Lâtife-i Rabbâniye" olmak üzere vicdanın bütün rükünleriyle Allah'ı yâd etmek, yani varlık kitabında sürekli parlayıp duran ve her an bize ayrı ayrı şeyler fısıldayan ilâhî isim ve sıfatları düşünmek; enfüsî ve âfâkî yollarla varlığı ve varlığın perde arkası sırlarını araştırmak; her zaman bir nabız gibi atan varlığın O'na şahitlik edişine dair mülâhazalarla oturup kalkmak şeklindeki kalbî zikirdir.

Zikir denince sadece tesbihle Rabbimizi zikretmeyi anlamamalıyız. Ulûhiyet ve Rubûbiyete ait meselelerin müzakere edildiği, kulluk adına derinlemesine tefekkürün yapıldığı ve daima böyle meselelerin konuşulduğu yerler de birer zikir meclisleridir. Hatta buralarda hem zikir vardır hem tefekkür hem de şükür. Dolayısıyla, zikir meclislerini çok geniş anlamda kabul etmeliyiz.

Zikir, bazen mücerret bir yâd etme şeklinde olur; bazen de onunla beraber fikir ve *tefekkür* bulunur. Bazen kalbinizde takdir ve tebcil hisleri coşar ve Allah'ın ululuğunu, azametini temaşa ettiğiniz o an içinizden 'Allahuekber' demek gelir. Bazen, O'nun sonsuz nimetlerinin sağanak sağanak boşalması karşısında gönlünüzde 'elhamdülillah, elminnetü lillah, eşşükrü lillah' diye bağırma, Cenâb-ı Hakk'a minnet ve şükranlarınızı ifade etme arzusu hâsıl olur. Bir başka zaman, Allah Teâlâ'yı şerikten, nazirden, zıdd u nidden tenzih sadedinde ya da bazı insanların bir kısım işleri falana, filana veya kendilerine isnad etmeleri karşısında, 'Her şeyin faili Allah'tır; O, işine başkalarının karışmasından muallâdır, müzekkâdır, O Sübhandır.' der, 'sübhanallah' diye haykırmak istersiniz. Mesela, bir belgeselde, insan fizyolojisiyle, anatomisiyle ya da ruhun fizikî yapı üzerindeki tasarruflarıyla alakalı baş döndüren icraat-ı sübhâniyeyi gördüğünüz zaman, ard arda 'sübhanallah' sözü dökülür dudaklarınızdan; Allah'ı anarsınız, 'Ne bü-

yüksün Rabbim, Sen Ahsenü'l-hâlıkînsin!' demek gelir içinizden. Bir musibete maruz kaldığınız ya da bir belanın def' ü ref'ini gördüğünüz zaman da yine O'nun merhameti, hıfzı ve inayeti ile alakalı mülahazalar gelir aklınıza; 'ya Fârice'l-hemm, ya Kâşife'l-gamm' yakarışlarıyla bir kere daha O'nu yâd eder ve 'Ey sıkıntı ve tasaları kaldıran, ey gam ve kederleri gideren!' diyerek O'na yönelirsiniz. Bunların her biri, değişik şekillerde O'nu zikretme demektir ve hadiselerin insan gönlünde tetiklediği duygularla meydana gelen zikirlerdir.

Zikir, hem dil hem kalb hem beden hem de vicdanla yerine getirilen bir vazife ve bir kulluk borcudur. Cenâb-ı Hakk'ı o güzel isimleriyle, kudsî sıfatlarıyla yâd etmek, O'na hamd ü senâda bulunmak ve tesbîh u temcîdlerle gürlemek, yerinde Kur'ân okumak, yerinde de aczini, fakrını dua ve münacat lisanıyla ilân etmek... dil ile yapılan birer zikirdir. Allah'ın varlığına dair delillerin mülâhazasıyla oturup kalkmak, enfüsî ve âfâkî yollarla varlık ve varlığın perde arkası sırlarını araştırmak; varlık kitabında sürekli parlayıp duran ve her an bize ayrı ayrı şeyler fısıldayan ilâhî isim ve sıfatları düşünmek ve basiret yoluyla uhrevî güzellikleri temaşa etmek de bir kalbî zikirdir. İlâhî emir ve yasakları, kulluk adına yapılan teklifleri vicdanında hissederek, iştiyakla emirlerin ifasına koşmak ve derin bir mes'ûliyet şuuruyla yasaklardan kaçınmak da bedenî zikirdir.

Zikir o kadar geniş alanlı olmalıdır ki dil, kalb ve sâir azalar zikrettiği gibi insanın hâl ve tavırları da zikirden nasibini almalı ve onu görenlere de bir manada zikir vesilesi olmalıdır. Zikri ve kulluk şuurunu bütün mahiyetiyle temsil eden İnsanlığın İftihar Tablosu'nu (sallallahu aleyhi ve sellem) görüp de yüreklerin ürpermemesi mümkün değildi. O'nun gül yüzüne, nuranî çehresine bakanlar mutlaka Allah'ı hatırlıyorlardı. Demek ki bazen tavır, davranış, imaj gibi şeyler de vesile-i zikir oluyor. Bazen insan, tavır,

davranış, hâl ve duruşuyla da bir yönüyle bir zâkir hâlini alıyor; adeta bir zâkir-ü sâkin ve sâmit oluyor... Nitekim bir hadis-i şerifte, "Allah'ın velileri öyle kimselerdir ki görüldüklerinde Allah hatırlanır." buyrulmaktadır. Bundan dolayı, Cenâb-ı Hakk'ın bazı seçkin kullarına hüccetullahi ale'l-âlemin' yani, 'Allah'ın varlığına hüccet olmak üzere dünyaya gönderilen insanlar.' denilmiştir. Tabakât kitaplarında pek çok zat için 'Görüldüğünde Allah hatırlanırdı.' ifadesi kullanılmaktadır. "Secde ettiğinde secdesinde Allah tecelli ederdi." cümlesi de o büyüklerin mücessem zikir olan hâllerini anlatmak için kullanılan başka bir ifadedir. Mesela, Ka'nebî diye tanınan büyük hadis âlimi Abdullah b. Mesleme, bir topluluğa uğradığı zaman onlar bu büyük insanın görünüşünde müşahede ettikleri mehabetten dolayı 'lâ ilâhe illallah' 'sübhanallah' demekten kendilerini alamazlarmış. Onu anlatan birisi der ki: "Ne zaman Ka'nebî'yi ziyarete gitsek onu uçurumun kenarındaymış da neredeyse cehenneme düşüverecekmiş gibi bir vaziyette görürdük." İşte böyle bir insanın hâli elbette çevresindekilere tesir eder. Döneminin en büyük âlimlerinden birisi olarak bilinen İbn Cüreyc hakkında Abdurrezzak b. Hemmam der ki: "İbn Cüreyc'i ilk gördüğüm zaman dedim ki, işte bu Allah korkusundan yanıp tutuşan birisidir."

Geniş anlamıyla bakıldığında bu kadar kapsamlı ve önemli olan zikrin ana unsurlarından, temel alt bölümlerden birisi tesbihtir. Tesbih, Allah'ı her arızadan, şaibeden, eksiklikten tenzih etmektir. Yani tesbih, Allah Teâlâ'nın zatında, sıfatlarında, fiillerinde ve isimlerinde nezahet ve paklığını ifade eder. Bu ise gerek zâtî sıfatlarında ve gerek fiilî sıfatlarında nefiy (red) veya ispatı caiz ve layık olmayacak her noksanlıktan O'nun uzak olduğunu bilmek, inanmak ve söylemektir.

Kur'ân'ın ifadesiyle bütün varlık (masivâ) Allah'ı tesbih eder. Melekten, sineğe; mikroorganizmadan, nebülözlere kadar her

varlık, kendi özel dili ile sürekli O'nu anar, O'nu hatırlar, O'nu tesbîh, tenzih ve takdis eder. İnsan da bu evrensel koroya iradesiyle katılarak Rabbini en güzel isimleri ile tesbih eder. Ancak irade ve şuurunu kötüye kullanarak bazen nefis ve şeytanın ağına düşer ve bu korodan ayrılma bedbahtlığını yaşar. İşte, birçok konuda olduğu gibi, Yüce Yaratan bu konuda da insanı uyarmakta ve onun *evrensel tesbih korosu*ndaki görevini ihmal etmemesini istemektedir. Kalb ve ruhun gıdası olduğu için de iradî bir şekilde her günün belli vakitlerini bu işe ayırmayı emretmektedir. Bu iş için en güzel vakitlerden birisi namaz sonrası vakitlerdir. Zira tesbih bir yönüyle duadır. Duanın kabule en yakın olduğu zaman dilimlerinin ilk sıralarında ise, farz namazların hemen arkasında yer alan zaman yer almaktadır. Zira kul, 'Allahuekber' diyerek (iftitah tekbiri) masivâ ile irtibatını kesmiş, okuduklarıyla marifet ufkuna doğru yükselmiş, secdeleriyle Rabbine en yakın yere ulaşmış, duygu yüklü bir ruh atmosferine girmiş; kısacası dinin direği olan namazla günahlarından arınmış ve nefis henüz günah işlemeye fırsat bulamamıştır. Bu durumu elbette iyi değerlendirmek gerekir. Yapılacak en güzel şey, değer ölçümüz olan duaya sarılmak ve evrensel koroya katılıp Rabbimizi tesbih etmektir.

Biz bu çalışmamızda, genel olarak *tesbih kavramı*ndan, özel olarak da farz namazlardan sonra yapılan *tesbihât*tan söz etmek istiyoruz. Cenâb-ı Haktan gayretimizi, bizler için ahiret azığı, okuyucu içinse istifadeye medar kılmasını niyaz ediyoruz.

Prof. Dr. Abdulhakim YÜCE

01.01.08 - VAN

Birinci Bölüm

GENEL OLARAK TESBİH

GENEL OLARAK TESBİH

Tesbihin Anlamı

Tesbih kelime olarak, balığın suda, kuşun havada, yıldızların yörüngelerinde hızla geçişleri gibi, süratle geçmek, yani hızla yüzüp uzaklaşmak anlamına gelen Arapça " سبح sebaha" kelimesinden gelmektedir. Ayrıca paklıkta, temizlikte çok ileri götürmek anlamını da taşımaktadır. Kur'ân kelimelerini açıklayan Ragıb el-İsfahanî der ki: "Tesbih, Allah Teâlâ'yı tenzihtir, bunun aslı da Allah'a ibadette ileri gitmektir. Tesbih, gerek söz, gerek fiil, gerek niyet bütün ibadetleri kapsar. En uygun olan üçünün bir arada olmasıdır."[2] Tesbih, 'Allah'ı tesbih etme' işinin özel adı olduğu gibi, Allah'ın güzel isimlerinden biridir de. *Tesbih*, layık olmayanı, yakışmayanı reddetmek; çoğu zaman beraber söylenen *takdis* (mukaddes saymak, mukaddes bilmek) ise, layık olanı ispattır, söylemek ve inanmaktır.

Bir *kavram* olarak ise tesbih, Allah'ı her arızadan, şaibeden, eksiklikten tenzih etmektir. Bu ise gerek zâtî sıfatlarında ve gerek fiilî sıfatlarında nefiy (red) veya ispatı caiz ve layık olmayacak her noksanlıktan O'nun uzak olduğunu bilmek, inanmak ve söylemektir. Şu hâlde tesbih, Allah Teâlâ'nın zatında, sıfatında, fiillerinde ve isimlerinde nezahet ve paklığını ifade eder.

"Gök gürlemesi hamd ile O'nu takdis ve tesbih eder. Melek-

---

2 Elmalılı, 9/6241, el-İsfahanî, *el-Müfredât*, İstanbul 1986, 324, sebeha mad.

ler de duydukları saygıdan ötürü O'nu takdis ve tenzih ederler." (Ra'd, 13/13) ilâhî kavli tesbihin celâl sıfatı ile ilgisini açık olarak ifade etmektedir. O hâlde tesbihin hakikati, hamdın hakikati gibi doğrudan doğruya Allah Teâlâ'nın kendisine mahsus olan ve Subbûh, Kuddüs, Hamîd isimlerinin gereği bulunan fiildir. Yaratılmışlara ait olan tesbih ise her birinin fıtrî özelliklerine, mümkün olabilen özel yetenekleri oranında, gerek fiilen, gerek sözlü olarak ve gerek itikadî bakımdan bu gerçeğin açıklanma ve ilanı için ilâhî emre uymaktan ibarettir. Bundan dolayıdır ki tesbih söz, fiil, niyet ve itikadı içermek üzere ve özellikle namaz manâsına ve 'sübhaneke' ve 'sübhanallah' gibi tenzihi ifade eden zikirler ile övme manalarına gelmektedir.

İslâmî kaynaklarda daha başka anlamlar da verilen tesbih kavramını, ünlü Müfessir Ebu's-Suud Efendi, içinde Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'e *tesbih etme emri* de bulunan Nasr Sûresi'ni tefsir ederken, O'nun şahsında bütün Müslümanlara hitaben, şu şekilde maddeler hâlinde özetlemiştir:

1. Allah'a hamd ederek 'sübhanallah' de.

2. Kimsenin aklına gelmeyecek şekilde Sana (Hz. Peygamber) o hayrete şayan üstünlük ve başarıları kolaylaştırdığından dolayı O'nun o güzel, o mükemmel sanatına hamd ederek hayret et (hayret makamına çık, şaşırıp kal).

3. Çok nimet vermesinden dolayı çok ibadet ve övgü ile O'nu tesbih ve hamd ederek zikret.

4. Nimetine hamd ederek onun için namaz kıl. (Nitekim Mekke fethedildiği gün Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) amcasının kızı Ümmü Hani'nin evinde sekiz rekât namaz kılmıştır).[3]

5. Va'dini yerine getirdiğinden dolayı hamd ederek Rabbi-

---

3 İbn Mâce, *Taharet*, 113.

ni, zalimlerin söylediklerinden tenzih et (verdikleri kötü sıfatları reddet).

6. İkram sıfatlarına hamd ederek celâl sıfatlarıyla senâ et! Unutulmamalıdır ki, Allah'ın celâl ve ikram tecellileri hiç kesilmediğinden dolayı her zaman O'nu tesbih etmek ve O'na hamd etmek görevimizdir."[4]

Bilindiği gibi Nasr Sûresi en son nazil olan sûredir. Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) daha önce de tesbih ve hamd etmekle emrolunmuştu ve o bunu yerine getirmekteydi. Buna rağmen son nazil olan sûrede bu emrin tekrar edilmesi yukarıdakine benzer yorumların yapılmasına neden olmuştur. Aynı sûrede tesbih emrinin arkasından gelen *istiğfar*ın anlamı ise şu şekilde açıklanmıştır: Tesbih ve hamd etmenin hakikati yine Allah'a mahsus olduğu için dünyada hiç bir mahlûkun tesbihi gereğine uygun, yani Allah'ın şanına tam yakışır çapta bunu ifa etmesi mümkün değildir. İbadet edip tesbih eden kişi Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) gibi masum, yüce ahlak sahibi, ' فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى ' (Necm, 53/9) "Araları yayın iki ucu arası kadar veya daha az kaldı." makamına çıkmış olsa da… Yüce Rabbimizin ' لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ ' (Şura, 42/11) "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur." âyetinde ifade edildiği üzere, benzersiz bir Rabbin zatına nisbetle, kulun kusur ve noksanı fıtrat ve mahiyetinin gereğidir. Onun bütün yüceliği 'iyyake na'budu ve iyyake nestein' gerçeğine bağlı olarak Allah'ın yardım ve inayetinden aldığı merhamete ve imdat feyzine bağlıdır. Zira her konuda yardım ve fetih O'ndandır. Nitekim Allah Resûlü hem لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ "Ben Seni gereğine uygun senâ edemem, Sen kendini senâ ettiğin gibisin." hem de "Sana gereğine uygun ibadet edemedik." buyurmuştur. İşte bu kusuru örtecek, bu eksikliği ikmal edecek olan ancak Allah'ın mağfireti olduğundan, buna işaret etmek üzere "Ve O'na istiğ-

4 Alûsî, *Ruhu'l-Meanî*, XXX, 258.

farda bulun." denilmiştir.[5] Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) için durum böyle olunca, bizlerin tesbih ve diğer ibadetlerimize ne kadar dikkat etmemiz ve keyfiyeti arttırmamız gerektiğini izah etmeye gerek var mı?

Takdis ve Tesbih İlişkisi

يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ
وَمَا فِي الْأَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ

Cuma Sûresi'nin bu ilk âyetinde Cenâb-ı Hak (celle celaluhu), peş peşe dört güzel ismini saymaktadır; el-Melik, el-Kuddüs, el-Aziz ve el-Hakîm. Özellikle tesbih ve takdis kavramlarının yakın ilişkisine dikkat çeken müfessirler şu türden açıklamalar yapmışlardır: Kuddûs'ün anlamı, fazilet ve güzelliklerle övülmüş demektir. Tesbih, takdisi; takdis de tesbihi içine alır. Çünkü yerilmiş sıfatların ortadan kaldırılması övgüleri ispat anlamını ifade eder. Nitekim "Ortağı ve benzeri yok!" dememiz O'nun *bir* olduğunu, "Kimseye zulmetmez." dememiz, hükmünde *âdil* olduğunu ispatlar. Aynı şekilde övgüler de yergi ve noksanlıkları ortadan kaldırır. Mesela, *âlim* demek cehli, *kâdir* demek de acizliği yok eder. Şu kadar var ki "O şöyledir." dediğimizde *takdis*, "O şöyle değildir." dediğimizde de *tesbih*tir. Böylece takdisin içerisinde tesbih, tesbihin içinde de takdis bulunmuş olur ki, İhlâs Sûresi'nde ikisi de bir arada zikredilmiştir. Mesela

قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ اَللّٰهُ الصَّمَدُ

"De ki: Allah birdir, Allah Samed'dir." (İhlâs, 112/1, 2) âyetleri takdis,

---

[5] Elmalılı, IX, 6345.

لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ

"Kendisi doğurmamıştır ve doğurulmamıştır. Hiçbir şey O'nun dengi olmamıştır." (İhlâs, 112/3-4) âyetleri ise tesbihtir. Demek ki, bunların ikisi de *tevhid* demektir ve şirk ile teşbihi ortadan kaldırmaya yöneliktir.

Evet, o öyle Kuddüstür ki *Aziz*dir; çok izzetli, kudsiyeti sarsılmaz, kudretine yetişilmez, ezelden vasıflandığı kuvvet ve yüceliği hiç bir suretle mağlup edilemez. Kutsal şanına saldırıda bulunanların; mülküne leke sürmek, hakkına tecavüz etmek ve şirk koşmak isteyenlerin cezasını verir, şiddetli intikamıyla mağlup ve perişan eder. Bununla beraber *Hakîm*'dir. Yaptığını nizam ve hikmetle sağlam yapar. Kutsallık ve yüceliğine zıt olan şirk ve küfür gibi durumlara bazen meydan verip zalimler, fasıklar, haksızlar ve ahlâksızlara zaman tanıyor gibi görünse de bunda da nice hikmetleri vardır. Öyle olmasaydı Hakk'ın kutsiyet ve yüceliği bilinmez, ilâhî üstünlüğün boyutu anlaşılmazdı. Böylece de o zalimler büyük cezalara müstahak olmaz ve müminleri daha yüksek fazilet, sevap ve derecelere ulaştıracak olan dine hizmetin hikmeti kalmazdı. Çünkü eşyanın zıddıyla bilinmesi bir hikmet kanunudur.[6]

Kuddûs isminin temiz ve pâk anlamına geldiğine yukarıda işaret edilmişti. Bundan yola çıkarak şu şekilde tefsirler de yapılmıştır:

وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ

"Yeri de döşeyip düzenledik. Biz ne güzel donatıcıyız!" (Zâriyât, 51/48) âyetinin bir nüktesini ve Kuddûs isminin bir izahını beraber şu şekilde yapmak mümkündür: Bu kâinat ve bu küre-i arz, aralıksız çalışan büyük bir fabrika ve sürekli dolup

---

6 Bkz.: Elmalılı, VII, 4951.

boşalan bir misafirhanedir. Böyle işlek fabrikalar ve misafirhaneler normal şartlarda süprüntülerle kirlenir, kokar ve her tarafı çöplerle dolar. Eğer çok dikkat edilmez ve modern zamanlarda yapıldığı gibi, atık işleme merkezleri kurulmazsa, içinde durulamaz bir hâl alır; bazen meydana geldiği gibi büyük çevre felaketleri yaşanır.

Hâlbuki bu kâinat fabrikası ve yeryüzü misafirhanesi görüldüğü gibi tertemizdir, kokusuzdur ve etrafta çöp yığınları bulunmamaktadır. Sürekli olan temizliğin yanı sıra her kış ve yaz adeta birer genel temizlik mevsimidir.

Yeryüzünde her sene milyonlarcası ölen canlılar ve kuruyan bitkiler böyle sürekli bir temizlikle bertaraf edilemeseydi kısa bir zamanda dünyanın yüzeyini metrelerce kalınlıkta leş ve çerçöp kaplardı ki herhâlde birkaç yıl içinde dünyamızda hayat sönerdi. Diğer taraftan fezanın derinliklerinde çok sayıda meteor, sönmüş yıldız ve gezegen bulunmaktadır. Ancak hiç birinin enkazı etrafı kirletmemekte, başımıza düşmemekte ve hassas dengelere dayalı gök sistemini tehdit etmemektedir. İbret olsun diye birkaç göktaşı düşmüşse de hiç kimseye zarar vermemişler.

Bu temizlik insan bedeninde yaşandığı gibi gökyüzünde de yaşanmaktadır. Kısacası güneş, yağmur, bulut, akyuvarlar, alyuvarlar vb. birer işçi gibi ve aralıksız çalışmaktadırlar. İnsan gücüyle bununla baş etmenin mümkün olamayacağı da aşikârdır.

Öyle anlaşılıyor ki, bu işi ancak her şeye gücü yeten, her şeye sözü geçen ve mükemmel bir eko-sistem kuran biri becerebilir ki, şüphesiz O da Kuddûs ismine sahip kâinatın yaratıcısı ve Rabbi olan Allah'tır.

Evet, bütün bunlar O'nun Kuddûs isminin gereğidir. Öyle ise insan, nasıl ki Allah'ı tesbih ve takdis ederek bütün varlığın tesbihât halkasına katılıyorsa, maddî ve manevî temizliğine de iradî olarak dikkat etmelidir. Çünkü Efendimiz'in diliyle 'temiz-

lik imandan' sayılmış[7] ve Allah sevgisini kazanmanın yolu da şu şekilde gösterilmiştir: "Muhakkak ki Allah çok tevbe edenleri ve temiz olanları sever." (Bakara, 2/222)[8]

Tesbih Sadece O'na Yakışır ve O'nun Hakkıdır

Tesbih emrinin veya haberinin geçtiği hemen her âyetin siyak ve sibaklarında Yüce Rabbimizi neden tesbih etmemiz gerektiğine dair bazı sebepler ve hikmetler de zikredilmektedir. Aslında O'nun Rab, varlığın da O'nun kulu olması ve bütün kemâl sıfatlarına sahip olması, O'nu gece gündüz tesbih etmeye yeterli bir sebeptir. Buna rağmen başka birçok sebep de zikredilmektedir. Hitaplar çoğu zaman Efendimize olsa da bunların çoğu herkes için geçerlidir. İzaha fazla girmeden birkaç âyet zikretmek istiyoruz.

اَللّٰهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ هَلْ مِن شُرَكَائِكُم مَنْ
يَفْعَلُ مِن ذَلِكُمْ مِنْ شَيْءٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ

"Allah O yüce Rabdir ki sizi yaratır, sonra rızıklandırır, sonra tayin ettiği vade geldiğinde sizi öldürür, sonra da diriltir. Düşünün bakalım: Sizin, ibadette Allah'a ortak yaptığınız putlar içinde bunlardan herhangi bir şeyi yapabilen var mı? Allah onların iddia ettikleri ortaklardan münezzehtir, yücedir." (Rum, 30/40)

أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُم بَلَى وَرُسُلُنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ
. قُلْ إِنْ كَانَ لِلرَّحْمَنِ وَلَدٌ فَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ. سُبْحَانَ رَبِّ السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ

---

7 Müslim, *Tahâret*: 1; Dârimî, *Vudû'*: 2; Müsned, V, 342, 344.

8 Daha geniş bilgi için bkz.: B. S. Nursî, 30. Lem'a.

"Yoksa onlar Bizim, kendilerinin sırlarını ve gizli konuşmalarını işitmediğimizi mi sanıyorlar? Hayır, işitiriz ve yanlarındaki elçilerimiz de yaptıkları her şeyi yazarlar. De ki: Faraza, Rahman'ın çocuğu olsaydı ona ilk ibadet eden ben olurdum! Göklerin ve yerin Rabbi, o arşın, o muazzam saltanatın Rabbi, Kendisine eş, ortak uyduranların iddialarından münezzehtir, yüceler yücesidir." (Zuhruf, 43/80-82)

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ. لَهُ مُلْكُ
السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. هُوَ الْأَوَّلُ
وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ. هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا
يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنزِلُ مِنَ السَّمَاء وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ وَاللّهُ
بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ . لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَى اللهِ تُرْجَعُ الأمُورُ .
يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَهُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ.

"Göklerde ne var, yerde ne varsa Allah'ı tenzih ve tesbih eder. O Azîz ve Hakîmdir (üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibidir). Göklerin ve yerin hâkimiyeti O'nundur. Hayatı veren ve hayatı alıp öldüren O'dur. O her şeye kadirdir. Evvel O'dur, Âhir O. Zahir O'dur, Batın O! O her şeyi hakkıyla bilir. O'dur ki gökleri ve yeri altı günde yaratarak sonra arşa çıkıp (hükmünü yürüttü). Yere gireni, yerden çıkanı, gökten ineni ve göğe yükseleni bilir. Hâsılı siz nerede olursanız olun O, (ilmi ve kudreti ile) sizinle beraberdir. Allah bütün yaptıklarınızı görür. Göklerin ve yerin hâkimiyeti O'nundur. Bütün işler O'na götürülür. Geceyi gündüze katar, böylece gündüz uzar. Gündüzü geceye katar, böylece gece uzar. Kalplerin tâ kökünü bilir." (Hadîd, 57/1-6)

مَا اتَّخَذَ اللّٰهُ مِن وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ إِذاً لَّذَهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يَصِفُونَ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ.

"Allah asla evlat edinmedi. O'nunla beraber hiçbir tanrı da yoktur. Öyle olsaydı her tanrı kendi yarattıklarını yanına alır ve onlardan biri diğerine üstün gelmeye çalışırdı. Allah o müşriklerin isnat ve nitelendirmelerinden münezzehtir. Görünmeyen ve görünen, gizli ve aşikâr her şeyi bilen Allah, onların iddia ettikleri şerikleri olmaktan yücedir.". (Mümin, 23/91-92)

وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ
سُبْحَانَ اللّٰهِ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ.

"Senin Rabbin dilediğini yaratır, dilediğini seçer. Onların ise seçme hakları yoktur. Allah, onların uydurdukları şeriklerden münezzehtir, yücedir." (Kasas, 28/68)

سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنبِتُ الْأَرْضُ
وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ.

"Münezzehtir o Allah, her noksandan münezzeh! Yerin bitirdiği her şeyi ve kendilerini ve daha nice bilmedikleri şeyleri çift yaratan, münezzehtir, Yücedir!" (Yasin, 36/36)

فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ.

"Sübhandır, münezzehtir o Zat ki, her şey üzerinde hâkimiyet elindedir. Ve hepinizin de dönüşü, O'na olacaktır." (Yasin, 36/83)

إِنَّ اللهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ذَلِكُمُ اللهُ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ. فَالِقُ الإِصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ. وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ قَدْ فَصَّلْنَا الآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ. وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ قَدْ فَصَّلْنَا الآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ. وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ انْظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ فِي ذَلِكُمْ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ. وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يَصِفُونَ. بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ. ذَلِكُمُ اللهُ رَبُّكُمْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ. لاَ تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ

“Taneleri ve çekirdekleri çatlatıp yararak (her şeyi gelişme yoluna koyan) Allah’tır. Ölüden diriyi O çıkarır, diriden ölüyü çıkaran da O’dur. İşte gerçek İlah bunları yapandır! Artık nasıl oluyor da haktan uzaklaştırılıyorsunuz? Karanlığı yarıp sabahı ortaya çıkaran O’dur. Geceyi dinlenmeniz, Güneş ve Ay’ı da vakitlerinizi hesaplamak için O yarattı. İşte bütün bunlar, azîz ve âlim (mutlak galip ve her şeyi hakkıyla bilen Allah’ın) takdiridir.

Karanın ve denizin karanlıkları içinde size yıldızlardan yararlanıp yol bulma imkânı veren O'dur. Gerçekten bilmek, öğrenmek isteyen kimseler için âyetlerimizi açıkça bildirdik. Sizi bir tek candan yaratan O'dur. Sonra sizin için, bir kalacak yer, bir de emanet olarak duracak yer vardır. Biz âyetlerimizi anlayan kimseler için açıkça bildirdik. Gökten su indiren O'dur. Sonra Biz onunla her çeşit bitkiyi çıkarırız. O bitkiden bir filiz, ondan da büyüyüp birbirinin üstüne binmiş taneler, başaklar çıkarırız. Hurma tomurcuklarından sarkan salkımlar, üzüm, zeytin ve nar bahçeleri yetiştiririz. Bunlardan kimi birbirine benzer, kimi benzemez. Her birinin meyvesine, bir ilk meyve verdiğinde bir de tam olgunlaştıkları zaman bakın! Elbette bütün bunlarda iman edecekler için alınacak birçok dersler vardır. Böyle iken tuttular, cinleri Allah'a ortak yaptılar; hâlbuki bunları da O yaratmıştır. Bundan başka O'na birtakım oğullar ve kızlar yakıştırdılar. Ne dediklerini bildikleri yok! O, müşriklerin Kendisine isnat ettikleri bu gibi nitelendirmelerden münezzehtir, yücedir. Gökleri ve yeri yoktan var eden O'dur. O'nun nasıl çocuğu olabilir ki Kendisinin eşi de yoktur. Gerçek şu ki: her şey O'nun mahlûkudur ve O her şeyi hakkıyla bilir. Rabbiniz Allah, işte bu vasıflara sahip olan Yüce Zattır. O'ndan başka İlah yoktur. Her şeyi yaratan O'dur. O hâlde yalnız O'na ibadet edin. Her şeyin yönetimi O'nun elindedir. Gözler O'na erişemez. O'nun ilmi ise bütün gözleri ihata eder. (En'am, 6/95-103)

وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ
وَالسَّماوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ

"Ama onlar, Allah'ın kudret ve azametini hakkıyla takdir edemediler, O'na lâyık tazimi göstermediler. Hâlbuki bütün bir dünya kıyamet günü O'nun avucunda, gökler âlemi de bükülmüş

olarak elinin içindedir. Böyle bir azamet ve hâkimiyet sahibi olan Allah, onların uydurdukları ortaklardan yücedir, münezzehtir." (Zümer, 39/67)

Rabbimizi neden gece gündüz tesbih etmemiz gerektiğiyle ilgili bunlara benzer birçok âyet ve hadis bulunmaktadır. Bir iki âyetin izahını da Elmalılı M. Hamdi Yazır merhumun tefsirinden aktarmak istiyoruz. Nasr Sûresi'nde geçen tesbih emrini tefsir ederken şöyle diyor:

فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ

"Artık tesbîh et Rabbini hamd ile…"

✓ Seni inayet ve özel terbiyesiyle yetiştirip hidayet ve hak din ile göndererek bu dini 'bütün dinlerin üzerine çıkarma' va'dini yerine getirmek üzere o hamd u tebcile şayan muvaffakiyetlere erdiren,

✓ Sana Kevser'i verip düşmanlarının soyunu kesik (ebter) kılan Rabbinin, büyük ihsanlarına mazhariyetten dolayı O'na lâyık her türlü övgü ve saygı ile hamd ederek, O'nun zat-i sübhanîsini her yönden, yani zatında, sıfatında, fiillerinde, isimlerinde şanına yaraşmayan eksiklik şaibesinden tenzih ve takdise daha ziyade devam et.

Demek ki bütün bunlardan, yani Allah'ın yardımı, fetih ve dini neşretmenin asıl gayesi ve neticesi, tesbih ve hamddir. Aslında Cennet ehlinin sürekli olan duaları tesbih ve hamd olduğu gibi, meleklerin işi de budur. Hatta her şey kendi özelliğine göre yaratıcısına hamd ile tesbih ettiğini nazara aldığımızda hamd ile tesbihin bütün hilkatin gayesi olduğu anlaşılır.[9]

Merhum Elmalılı Haşr Sûresi'nin 23. âyetinin tefsirinde ise şu izahı yapmaktadır:

---

9 Elmalılı, IX, 6241.

هُوَ اللّٰهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ
الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ

"Haşyetten dağların bile çatlayarak baş eğdiği o Allah öyle bir Allah'tır ki hakikatte ondan başka ibadet edilecek mabud yoktur. Mülkün sahibi, bütün eşyanın mülk ve melekûtü (görünen-görünmeyen) O'nun, bütün mevcudat üzerinde emir ve nehiy, tedbir ve tasarruf, izzetli kılmak veya zelil kılmak, mükâfat ve ceza ile zahirde ve batında hüküm, kuvvet ve kudret kendisinin olan yegâne hükümdar odur.

Öyle *Melik* ki *Kuddüs*tür. Gayet mukaddes, her şaibeden münezzeh, her vasfında en kâmil, sınırlama ve tasvire sığmaz, hiç bir leke kabul etmez, tertemizdir.

Öyle ki *Selâm*'dır. Her selâmetin menbaı ve kaynağıdır. Kendisi ayıptan, kusurdan, eksiklikten, fena ve zevalden, hâsılı her eksiklik ve yanlışlıktan salim olduğu gibi, selâmet uman ve selâmet arayanları selâmete erdirecek olan da O'dur.

Mü'min'dir. Hem imanı hem emniyeti hem de emânı veren O'dur. Şüpheleri ve tereddütleri kaldıran, dehâlet edenlere iman, korkudakilere emniyet veren ve verecek olan da yine O'dur.

Müheymin'dir. Görüp gözeten, her şey'e şahit, hafız ve nigehban da O'dur.

Aziz'dir. Gayet izzetli, onurlu şanlıdır. Hiç bir yönden mağlûp edilmez, her işinde galiptir. Ayrıca misli yok, gayet yücedir. Dilediğini yapar. Bununla beraber alçaklığı, ahlâksızlığı, küfür, zulüm, fesat, isyan, küfür gibi fenalıkların yapılmasını sevmez.

Cebbar'dır. Bu ismin iki anlamı bulunmaktadır: 1. Varlığın maruz kaldığı eksikliklerini tamamlayan, ihtiyaçlarını karşılayan, işlerini düzelten, bu konularda gerekli ameliyeyi gereği gibi yapmakta çok iktidarlı olan hakîm manasını ifade eder. Yüce Allah

dertlere derman veren, kırılanları tamir eden, yoksulları zengin eden, perişanlıkları yoluna koyup düzeltendir. 2. Cebir, icbar etmek, yani dilediğini zorla yaptırmak manasına da gelir. Bu manadan Cebbar, zorlu demektir. *Kahhar* ismi celîli gibi, halkı iradesine mecbur eden, dilediğini zorla yaptırmağa kadir olan, hükmüne karşı gelinmek ihtimali bulunmayan ceberut sahibi demektir. Bununla beraber, bundan Cebriye'nin dediği gibi kullara hiç irade vermez, her emrini zorla yürütür, insanlarda ihtiyari, iradî fiillerin olmadığı manası çıkarılmamalıdır. Çünkü teşriî olan emirlerinin icrası için kulların cüz'î iradelerini şart kılmış olduğuna dair birçok âyet ve hadis bulunmaktadır. Ancak bundan şu manayı anlamalıdır ki Allah insanlara birçok fiillerde irade vermiş, hür yaratmış olmakla beraber bütün iradelerini yerine getirmeye mecbur değildir. Dilerse dilediği anda iradelerini kaldırabilir.

Cebbar ismi celîlinde bu iki manadan başka bir vecih daha beyan etmişlerdir ki o da şudur: Allahın sıfatında cebbar, kendisine erişilemez, el uzatılamaz demektir. Bir de Hz. İbn Abbas'tan rivayet olunduğu göre el-Cebbar, çok büyük, azametli padişah manasına da gelir. İnsanlar için kullanıldığında ise, musallat olan, iri cüsseli, kibrinden Allaha ibadet etmez, inatçı, çok kan döken kişi demektir.

Mütekebbir'dir. Çok büyük, her hususta büyüklüğünü gösterir, ululuk, kibriya ve azamet kendisine mahsustur, kendisinin hakkıdır. Kibirlenmek, tekebbür etmek mahlûkun hakkı değildir. Zira mütekebbir, kendisinde kibir izhar eden, büyüklenen demektir. Hâlbuki yaratılmışlarda haddi zatında büyüklük ululuk yoktur, bilakis hakaret, zillet, meskenet ve ihtiyaç vardır. Nitekim zaman olur ki bir sinek, bir mikrop Nemrutların işini bitirmeye yeterli olmaktadır…

Bu sıfatlara sahip olan Allah'ın mahlûklardan hiçbirine benzemediğini, müşriklerin hayal etmek istedikleri şirk şaibelerin-

den, münezzeh olduğunu açıkça bir daha anlatmak için "Allah onların koştukları şirkten münezzehtir." denilmektedir. Yani mahlûklardan bir takımları, tekebbür ederek, cebbarlık yapmak isteyerek ya da öyle yapmak isteyenlere iltifat ederek Allah'ın bu zikrolunan sıfatlarına şirk koşuyorlar. Hâlbuki Allah öyle şirklerden münezzehtir. Onun ceberutu, tekebbürü onlarınkine benzemez. Çünkü onlar kendi nefislerinde mahlûk ve haddi zatında noksandırlar. Tekebbürleri de zatî olan noksanlarına bir yalancılık ilâve etmekten ibarettir. Allah ise bütün büyüklüklerin, bütün kuvvetlerin, izzetlerin sahibidir. O'nun tekebbürü kemal üstüne kemaldir. Onun için Allah'ın o büyüklüğüne hiç bir toz kondurulamaz. Ezelî ve zatî olan nezahet ve kudsiyetiyle onu her türlü şirk şaibelerinden tenzih eder, O öyle Sübhan, öyle Subbuh, öyle Kuddüstür.[10]

Efendimiz de (sallallahu aleyhi ve sellem) bir gece namazdan sonra yaptığı uzun duasının bir yerinde,

سُبْحَانَ الَّذِي لَا يَنْبَغِي التَّسْبِيحُ إِلَّا لَهُ

"Öyle bir Zatı tesbih ederim ki, tesbih sadece O'na yakışır, sadece O'nun hakkındır."[11] buyurarak konumuza ışık tutmuştur. Evet, tesbih, tekbir ve hamdin her çeşidi O'na aittir ve ancak O'na yakışır. Onun için de her varlık O'nu tesbih eder.

Her Şey Allah'ı Tesbih Eder

Birçok âyet-i kerimede açıkça göklerde ve yerde, canlı ve cansız ne varsa hepsinin Allah'ı tesbih ettiği belirtilmektedir. Müfessirlerin çoğu bu tesbihin hâl dili ile olduğunu ve bunun Allah'ın varlığına, birliğine ve kusurlardan münezzeh olduğuna *delâlet* ettiğini; bu

---

10 Elmalılı, VII, 4871.

11 Tirmizî, *Daavât*, 30.

durumun *dille* söylemekten daha ileri ve daha kapsamlı olduğunu söylemişlerdir. Fakat bazı müfessirler gerçek anlamda *sözlü tesbih* olduğunda ısrar etmişlerdir. Çoğunluğun görüşü avamın aklına daha uygun görünse de Allah Resûlünün elindeki taşların tesbihinin duyulması gibi birçok hadis ve haber azınlıkta kalan âlimlerin görüşünü teyit etmektedir. Muhyiddin İbn-i Arabî ve diğer birçok tasavvuf ehli de bu görüştedirler.[12] Özellikle vahdet-i vücûd anlayışına sahip mutasavvıflar, cemadat denilen (katı/donuk) varlıklar dâhil bütün varlıkların canlı olduklarını, bunun Allah'ın *Hay* isminin bir gereği olduğunu ve biz anlamasak bile her varlığın kendi diliyle Cenâb-ı Hakk'ı zikrettiğini söylerler. Bunun hâl diliyle olmadığını, gerçek bir zikir olduğunu da eklerler.[13]

Zira eğer kastedilen tesbîh, hâl diliyle '*delâlet tesbihi*' olsaydı, herkes bunu anlayabilirdi. Aşağıda geleceği üzere "Siz onların tesbihini anlayamazsınız." sözü, bu tesbihin, bizim anlayamadığımız bir dille olduğunu gösterir. Konuyla ilgili âyetlerde şu açık ifadeleri görmekteyiz:

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

"Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ı tesbih etmektedir." (Hadîd, 57/1)

تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ
إِلاَّ يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ

"Yedi kat gök, dünya ve onların içinde olan herkes Allah'ı tesbih eder. Hatta hiçbir şey yoktur ki, hamd ile O'nu tesbih etmesin. Ne var ki siz onların bu tesbihlerini anlayamazsınız." (İsrâ, 17/44)

Ayetlerde geçen ما 'ma' harfi esas itibariyle akıllı olmayan var-

12 Elmalılı, V, 3180.
13 Bkz.: İbn Arabî, *Fütûhât*, III, 258.

lıklar için kullanılıyorsa da مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْض "ma fi's-semavâti ve'l-ard" tabiri göklerde ve yerde bulunan, ister görünmeyecek derecede ehemmiyetsiz olsun, ister görünen varlıklar olsun hepsini kapsar. Dolayısıyla, gerek melâike ve müminler gibi sözle, gerek diğer varlıklar gibi ilham yoluyla konuşanların hepsi dâhil olmak üzere, kendilerine özel bir dille O'nu tesbih ederler.

Tabii ki burada mecazî ve işarî bir anlam da ifade edilmiş olabilir. Çünkü yaratılan her varlık, imkân (olabilirlik) ve hudûsu (sonradan olmayı) aynı zamanda üzerinde taşıyıp ortaya koyduğu sanat ihtişamı ile Allah Teâlâ'nın noksanlıklardan münezzeh ve yüceliğin son derecesindeki sıfatlarla vasıflanmış olan varlığına delalet ve işaret etmektedir.[14]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللّٰهَ ذِكْراً كَثِيراً. وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلاً

"Ey iman edenler! Allah'ı çok zikredin, O'nu sık sık anın! Sabah akşam O'nu takdis ve tenzih edin!" (Ahzâb, 33/42) âyetinde geçen 'çok zikirden' kasıt sürekli yapılan her türlü takdis, tehlil, tahmid gibi Allah'a lâyık zikrin bütün çeşitlerini kapsar. Bununla beraber bu zikirler arasında tesbihin, zaman dilimleri arsında da sabah ile akşamın özel önemine işaret etmek üzere (وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلاً) "Ve sabah akşam O'nu tesbih edin." buyrulmuştur. Çünkü tesbih bütün zikirlerin ana direği, sabah ile akşam da Rabbimizi anmanın en uygun vakitlerdir. Ayrıca 'sabah-akşam' tabiri Türkçemizde olduğu gibi Arapçada da bütün günü içine alacak bir devamlılığı bildirir.[15] Aşağıdaki âyette de aynı durum söz konusudur:

وَلَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ
وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ . يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ

14 Bkz.: Elmalılı, VII, 4729.
15 Elmalılı, VI, 3910.

“Göklerde olsun, yerde olsun kim varsa O’nun mülküdür. O’nun nezdindeki melekler O’na ibadeti, ne gurur meselesi yapar, ne de ibadetten yorulurlar. Gece gündüz, usanmadan, ara vermeden tesbih ve ibadet ederler.” (Enbiya, 21/19–20)

هُوَ اللّٰهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاء الْحُسْنَى يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“Allah o gerçek İlahtır ki Hâlık’tır, Bârî’dir, Musavvir’dir. Hâsılı, en güzel isimler ve vasıflar O’nundur. Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi O’nu tesbih ve tenzih eder. O, Azizdir, Hâkimdir.” (Haşir, 59/24)

يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ

“Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Melik (kâinatın gerçek hükümdarı), Kuddûs (çok yüce, her noksandan münezzeh) Azîz ve Hakîm olan Allah’ı tesbih ve tenzih eder.” (Cuma, 62/1)

Bu tesbih, *fıtrî* bir tesbihtir. Bütün varlıklar yaratılışlarında, tabir yerinde ise, tesbihe kodlanmışlardır. Bunun gereği olarak sürekli Allah’ı tesbih ederler. İnsanlar da hür iradeleri ile kesbi olarak Allah’ı tesbih ve tenzih etmeli, ona şirk ve noksan vasıfları isnat etmekten sakınmalıdır. Ayette geçen muzari fiil devamlılık bildirir. Öyle ise hemen her işimizde ve hâlimizde Allah’ı hatırlamalı, O’nun bize bu işleri müyesser kıldığı düşünülmeli ve en uygun şekliyle tesbih, tenzih ve takdis etmeliyiz.

Zira yedi gök tabakasından, mikroskobik canlılara varıncaya kadar her varlık, özel dilinin yanı sıra mazhar olduğu bütün isimlerin cilve ve nakışlarını birer dil gibi kullanarak da o güzel isimlerin sahibi olan Cenâb-ı Hakk’ı tesbih ediyor, ortak ve benzerinin olmadığını haykırıyor.

Mesela gök, güneşleri, yıldızları, gezegenleri birer kelime ola-

rak kullanıyor, hikmet ve intizamıyla O'nu takdis ediyor, vahdetine şahitlik ediyor. Dünyamızı saran atmosfer, bulutların sesini, şimşek ve yıldırımların naralarını ve yağmur tanelerinin çisiltisini birer kelime olarak kullanıyor ve O'nu tesbih ve takdis ederek vahdaniyetine şahadet ediyorlar. Diğer taraftan yeryüzü, hayvanları, bitkileri ve diğer varlıkları canlı birer kelime gibi kullanarak Allah'ı tesbih ve tevhid etmekte olduğu gibi; her bir ağaç da yaprak, çiçek ve meyve kelimeleriyle yine O'nu tesbih edip birliğine şahadet eder. Aynı zamanda, küçücük bir varlık da üzerinde taşıdığı nakışlar ve harika sanatlarla Cenâb-ı Hakk'ı tesbih edip vahdaniyetine şahadet eder.

Anlaşılıyor ki bütün kâinat birden, koro hâlinde Allah'ı tesbih edip vahdaniyetine şahadet ederek, görevli oldukları kulluk vazifesini kemâl-i itaatle yerine getirmektedirler. Öyle ise kâinatın hülâsası, neticesi, nazlı bir halifesi ve nazik bir meyvesi olan insan da bu koroya katılmalı ve kulluk vazifesini yerine getirmelidir. Zira insanın var ediliş gayesi tesbihtir, fıtratı da bunu gerektirmektedir.

Her şeyin Allah'ı tesbih etmesi mecazen şu şekilde de yorumlanmıştır: Kâinattaki her şey Allah'ın emrindedir. Yüce Allah, dilediği gibi bu varlıklarda tasarrufta bulunur. Her şey onun emri karşısında teslimiyet içerisindedir. Onların tesbihleri işte bu teslimiyetleridir.[16]

Konuyla ilgili âyetlerde Meleklerin ve diğer varlıkların fıtrî tesbihlerinden uzun uzun söz edildiğinden iki ayrı başlık altında ele almayı uygun gördük.

Meleklerin Tesbihi

Yukarıda ifade edildiği gibi Kur'ân-ı Kerim, yerde ve gökte bulunan her şeyin Allah'ı tesbih ettiğini haber vermekte, bu ara-

---

16 es-Sabûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, III, 319.

da meleklerin tesbihine adeta özel bir yer ayırmakta ve Arş'ın etrafını çevirmiş olarak hamd ve senâ ile Cenâb-ı Hakk'ı tesbih ettiklerini şu şekilde anlatmaktadır:

وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ

"Sen o gün melekleri de Arş'ın etrafını çevrelemiş Rablerine zikir, tenzih ve hamd eder vaziyette görürsün." (Zümer, 39/75)

Melekler de diğer varlıklar gibi sürekli Allah'ı tesbih ederler, adeta beslenme kaynakları ve *gıda*ları tesbihtir. Tesbihlerinden birkaç misal vermek istiyoruz:

1. Allah Teâlâ meleklere insan neslini yaratacağını haber verdiğinde, onlar

وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰئِكَةِ اِنّى جَاعِلٌ فِى الْاَرْضِ خَليفَةً قَالُوا اَتَجْعَلُ فيهَا مَنْ يُفْسِدُ فيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ اِنّى اَعْلَمُ مَالَا تَعْلَمُونَ

"Oradaki nizamı bozacak ve yeryüzünü kana bulayacak bir mahlûk mu yaratacaksın? Oysa biz hamd u sena duygusuyla dopdolu olarak Seni tesbih u takdis etmekteyiz." demişler (Bakara, 2/30); bunu söylerken de 'nüsebbihu' ve 'nükaddisu' muzari fillerini kullanarak kendilerinin *sürekli* Allah'ı 'tesbih' ve 'takdis' ettiklerini belirtmişlerdir.

2. Sabit bir makamlarının olduğunu ve saf saf olup Allah'ı tesbih ettiklerini şöyle ifade etmektedirler:

وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ. وَإِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُّونَ . وَإِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ

"Bizim her birimizin belli bir makamı ve yeri vardır. Saf saf dizilenler biziz. Allah'ı zikredip O'nu tenzih edenler biziz." (Saffat, 37/164–166)

3. Çoğu zaman Kur'ân-ı Kerim'den bir aşır okuduktan sonra söylediğimiz şu dua da meleklere aittir ve tesbihle başlamaktadır:

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ .وَسَلاَمٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ.
وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

"İzzet ve kudret Rabbi olan senin Rabbin, onların bütün batıl iddialarından münezzehtir, yücedir. Selam bütün peygamberlere… Bütün hamdler âlemlerin Rabbi Allah'adır." (Saffat, 37/180–182)

4. Melekler, biz insanlara bağışlanma dilerken de yine tesbihi öne almaktadırlar:

تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِن فَوْقِهِنَّ وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ
وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ أَلَا إِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

"Öyle ki neredeyse gökler üstlerinden yarılacaklar. Melekler Rab'lerini överek tenzih ve takdis eder ve yerde bulunanlar için mağfiret dilerler. İyi bilin ki, gafur ve rahîm O'dur (affı, merhamet ve ihsanı pek boldur). (Şura, 42/5)

تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ "Neredeyse gökler üstlerinden yarılacaklar." ifadesi için şöyle bir izah yapılmıştır: 'Yani Allah öyle büyük ve azametlidir ki cismanî yükseklik ve büyüklüğün örneği olarak gösterilen gökler O'nun celâl ve azametinin heybeti altında üstlerinden çatlayıverecek gibi ezilip titremektedir.' مِنْ فَوْقِهِنَّ denilmesi Allah'ın yüceliğinin semaların yükseklik ve yüceliğinin çok ötelerinde olmasındandır. Çünkü Allah'ın celâl ve azametine delâlet eden işaretlerin en büyükleri olan Arş, Kürsî, Arşın etrafında tesbih ve takdis ile çalkanan Melek safları ve daha künhünü Allah'tan başkasının bilemeyeceği melekûta dair şeyler semaların çok ötesindedirler.

Meleklerin bir kısmı arşı taşırken hem Allah'a Hamdi ile tesbih etmekte hem de biz müminlere şöyle istiğfar etmektedirler:

الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَّحْمَةً وَعِلْماً فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ .رَبَّنَا وَأَدْخِلْهُمْ جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدتَّهُم وَمَن صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ إِنَّكَ أَنتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ . وَقِهِمُ السَّيِّئَاتِ وَمَن تَقِ السَّيِّئَاتِ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمْتَهُ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

"Arşı taşıyan, bir de onun çevresinde bulunan melekler devamlı olarak Rab'lerini hamd ile tesbih ederler. O'na gerçekten inanır ve müminler için şöylece af dileyip dua ederler: "Ey Kerîm Rabbimiz, senin rahmetin ve ilmin her şeyi kaplamıştır! O hâlde tövbe edenleri ve Sen'in yoluna tâbi olanları affet ve onları cehennem azabından koru! Ey bizim Kerîm Rabbimiz! Sen, onları ve onlarla birlikte babalarından, eşlerinden ve nesillerinden iyi kimseleri kendilerine vaat ettiğin Adn cennetlerine yerleştir. Muhakkak ki Sen azîz ve hakîmsin (üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibisin). Hem onları kötülüklerden, günahlardan koru. Sen kimi dünyada kötülüklerden korursan, muhakkak ki ona (ukbada) merhamet edersin. İşte asıl kurtuluş ve büyük mutluluk da budur." (Mümin, 40/7-9)

5. Melekler bütünüyle hayra programlandıkları, dolayısıyla hiç günah işlemedikleri hâlde, adeta bize örnek teşkil eder şekilde korku ve saygı içinde Allah'ı tesbih ederler; onlara gökler de eşlik eder:

وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلاَئِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ

"Gök gürlemesi hamd ile O'nu takdis ve tenzih eder. Melek-

ler de duydukları saygıdan ötürü O'nu takdis ve tenzih ederler." (Ra'd, 13/13)[17]

Üstelik bu tesbih zaruri bir gıda gibi onları usandırmaz:

فَإِنِ اسْتَكْبَرُوا فَالَّذِينَ عِندَ رَبِّكَ يُسَبِّحُونَ لَهُ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُمْ لَا يَسْأَمُونَ

"Eğer onlar kibirlenecek olurlarsa, şunu bilsinler ki Rabbinin nezdinde olan melekler, gece gündüz O'nu tenzih, tesbih ederler ve asla usanmazlar." (Fussilet, 41/38)

Melekler bazen, Allah'ın izniyle Hz. İbrahim (aleyhisselam)'i ziyaret edenlerde olduğu gibi adeta televvün yaparak farklı kalıplarla da tesbih ederler. Hadise şu şekilde anlatılmaktadır:

Hz. İbrahim'in servetiyle alâkalı anlatılan bir menkıbe vardır. Belki *aslı* olmayabilir ama *faslı* bize bir şeyler anlatmaktadır.

---

17 Elmalılı bu âyetlerin tefsirinde konuyla ilgili şöyle bir izah da yapar: "Ra'd sesi bir tesbih olduğunu, bunu işitenlerin hamd ü şükretmesi lâzım geldiğini de unutmamalıdırlar. Dinî izahı: Bulutları Allah'ın iradesine göre yağmur yağacak yerlere sevk u idare eden bir melek (yani müdrik ve muharrik bir kuvvet) vardır ki ismine Ra'd denilir. Bu melek rüzgâr meleklerinden başka olarak bulutları özel bir şekilde gerekli yerlere sevk eder. Bunun sevki rüzgârın sevki gibi taş yuvarlarcasına değildir. Bu tıpkı bir çobanın teganni ederek deve sürmesine benzer. Diğer bir tabirle ruhun bedeni idare etmesi, sözün, nağmenin diğerine tesir etmesi gibi, içten nüfuz eden ruhanî ve kuvvanî bir tesirdir. Bu melek bulutlarda bir tahallüf gördüğü zaman çarpar, haykırır. Bu haykırış onun kudret-i ilâhiyeyi ilân eden bir tesbih ve tekbiridir. İşitilen gürültü yani zahir-i ra'd budur. Haykırırken hiddet ü şiddeti ziyadeleşince ağzından ateş saçar, diğer bir tabir ile nurdan ateş kamçıları çalar. Görülen şimşek bu kamçılardır. Saika bunun ateş gibi darbesidir. O kamçının ucu nereye dokunursa helâk eder. Bunun hepsi bir meleğin yani 'دعرلا'in bir darbesinden ibarettir. Bu darbenin havaya ve dolayısıyla ruh-i insanînin işitme duyusuna tesiri ve tezahürü ra'dın sesi, daha inceden ve daha süratle gözüne tesiri ve tezahürü şimşek ve dokunduğu şeyde tezahürü saika namını alır. Buluttaki hâsıl-ı tesiri de itaattir. Ve bunların hepsi Allah'ın emrini icra etmekten ibarettir. Bu âyette 'رعد', kelimesi ra'dın sesi manasına olmakla beraber aslına da işarettir وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ bu meleğe meleğ-i ra'd, meleğ-i zecr, meleğ-i vakd berk fiiline de meleğin darbesi denilmiştir. Elmalılı, I, 252.

Rivayetlere göre, Hz. İbrahim (aleyhisselam), kendi döneminin en zenginlerinden sayılacak kadar servet sahibidir. Fakat dünyanın ömrünün kısa olduğunu ve süratle zevale gittiğini, dünya lezzetlerinin zehirli bala benzediğini, burada güzel addedilen dünyevi zinetlerin kabirde çirkin sayıldığını, oraya götürülemeyeceğini ve şu imtihan yurdunda bir saatlik lezzeti terk etmeye bedel ahirette senelerce dostlarla beraber olunacağını yakîn derecesinde bilen Halilürrahman, dünyayı kesben olmasa da kalben terk etmiştir. Onun çalışıp kazanması, dünyayı imar etmek ve din-i mübînin yeryüzünün dört bir yanında şehbal açmasını sağlamak içindir.

Bir gün, bazı melekler, Cenâb-ı Hakk'a, dostluk kahramanı olarak tanıdıkları Hz. İbrahim'in mal-mülk sahibi olması hakkında istifsarda bulunur; peygamberlik mesleğiyle onca servetin nasıl telif edilebileceğini sorarlar. Onların maksadı –hâşâ– itiraz değildir, o zenginliğin hikmetinin açıklanmasını istemektir.

Melekler, Allah'ın izniyle, Hz. İbrahim'i ziyaret ederler; uzun bir yoldan gelmiş, saçı-sakalı dağınık, üstü-başı perişan birer misafir edasıyla İbrahim Nebi'nin yanına varırlar ve onun duyacağı şekilde

سُبُّوحٌ قُدُّوسٌ رَبُّ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحِ

"Sübbûhun Kuddûsün Rabbu'l-melâiketi ve'r-rûh" derler. Kalbi ötelerden gelen esintilere açık olan İbrahim (aleyhisselam), Cenâb-ı Hakk'ı tesbîh u takdis etmek için çok iyi seçilmiş bu kelimeleri ve onların seslendirilişindeki lâhûtîliği duyunca pek sevinir;

– Aman Allah'ım, bu ne güzel bir söz! diyerek hayranlığını ifade eder ve

– Servetimin üçte biri sizin olsun, yeter ki o tesbihi bir kere daha söyleyin! der. Melekler, kendilerine has bir ses ve eda ile o

tesbihi tekrar edince, Allah'la alâkası açısından tesbîh u tazime ve vahye aşina olan Halilürrahman, o sözdeki derinliğin kendi ruhunda hâsıl ettiği tesir neticesinde, bir kere daha aynı tesbihi duymak için malının tamamını vermeye de razı olur. Nihayet,

– Değil mi ki bana bu tesbihi dinletip öğrettiniz, ben de size köle oldum! diyerek meleklere mukabelede bulunur. Bu davranışıyla da, sahip olduğu her şeyi, hatta canını bile Cânan yolunda feda edebileceğini gösterir.

İhtimal bu söz umumi anlamda meleklerin tesbihidir. Hadis kitaplarında, Efendimiz'in de rükû ve secdede "Sübbûhun Kuddûsün Rabbu'l-melâiketi ve'r-rûh- Ey bütün eksik ve kusurlardan münezzeh bulunan Sübbûh ve bütün üstün vasıfları, kemâl, fazilet ve güzellik sıfatlarını Zatında cem eden Kuddûs; ey meleklerin ve Ruhun Rabbi! Seni tesbih u takdis ederim." dediği rivayet edilmektedir[18]. Dolayısıyla bu tesbih, rükû ve secdede tekrarlanabilecek güzel bir zikirdir. Bu tesbihin namazda okunması Hanefiler arasında yaygın değilse bile, onu özellikle rükûda okumayı Efendimiz tavsiye buyurduğuna göre, biz de (nafile namazlarımızda) Rabbimiz karşısında iki büklüm bulunmamızın sesi-soluğu olarak "Sübbûhun Kuddûsün Rabbu'l-melâiketi ve'r-rûh" diyebiliriz.

سُبُّوحٌ "Sübbûh" kelimesi Cenâb-ı Hakk'ın bir ism-i şerifidir; O'nun noksan sıfatlardan uzaklığını, şirkten tenzihini ve varlığın bütünüyle O'na ait olduğunu ifade eder. Sübbûh, sebeplere tesir-i hakikî vermeme ve esbabı birer perde görme hakikatine bakan bir isimdir. سُبْحَانَ "Sübhan" kelimesi de ondan gelir ve aynı manayı bildirir. Bundan dolayı, zifiri karanlık bir gecede, uçsuz bucaksız bir denizde, köpürüp duran dalgalar arasında ve sebeplerin bütün bütün tesirsiz kaldığı bir anda, Hz. Yunus (aleyhisselam) "Ya Rabbî! Senden başka ilah yoktur, ulûhiyet tahtının yegâne sultanı Sensin. Sübhansın, bütün noksanlardan münezzehsin,

---

18 Müslim, *Salât*, 223.

yücesin. Doğrusu kendime zulmettim, yazık ettim. Affını bekliyorum Rabbim!" (Enbiya, 21/87) derken "Sübhan" ismine sığınmıştır. Hz. Yunus b. Metta bu sözleriyle, "Sebeplerin hakiki tesiri yoktur; Sen esbabı, izzet ve azametin için perde yapmışsın; fakat dilersen her şeyi sebepsiz yaratırsın. İşte, bütün sebeplerin bana sırtını döndüğü şu anda, ey Müsebbibu'l-Esbâb, sebepler üstü olan azametine, her şeyi muhit bulunan güç ve kudretine, ilminin ve meşietinin enginliğine sığınarak sadece Senden yardım diliyorum!" manalarını kastetmiş ve bunları bütün samimiyetiyle gönlünün sesi olarak dile getirmiştir. O, bütün benliğiyle Cenâb-ı Hakk'a teveccüh edince de, nur-u tevhid içinde sırr-ı ehadiyet inkişaf etmiş; hükmü hem balığa, hem denize, hem geceye ve hem de gökyüzüne geçen Allah Teâlâ, geceyi, denizi ve balığı onun hizmetine vermiş ve Hz. Yunus'u sahil-i selâmete çıkarmıştır.

Sübbûh ismi bir manada tevhid-i hakikîye işaret etmektedir. Yani, her şeyin üstünde Cenâb-ı Hakk'ın kudretini ve rubûbiyet mührünü görmek, her şeyden O'nun nuruna karşı bir pencere açmak, her şeyin O'nun birliğine delil olduğunu müşahede etmek, ulûhiyetinde, rububiyetinde ve mülkünde hiçbir ortağı ve yardımcısı olmadığına tam inanmak ve böylece bir çeşit daimî huzura ulaşmak, kısacası O'na isim, sıfat ve şe'nleri muvacehesinden iman etmek demek olan hakikî tevhide bakan bir isimdir.

Her şeyi irade, meşîet, kudret ve ilim açısından Cenâb-ı Hakk'a verme ve aklen, kalben, ruhen, hissen, fikren her yönüyle tam tevhide ulaşma neticesinde "Sübbûh" deme ve "sübhaneke" diye zikretme meleklerin şiarıdır. Çünkü onlar bütün bu hakikatleri şeksiz, şüphesiz görmekte ve sürekli tesbihle bu müşahedelerini dillendirmektedirler. "Sübhansın ya Rab! Senin bize bildirdiğinden başka ne bilebiliriz ki? Her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan Sensin." (Bakara, 2/32) sözü de bu tesbihlerinin ayrı bir terennümüdür.

Aynı zamanda Sübbûh ismi, Cenâb-ı Hakk'ın Zatına bakan yanı açısından, şerik kabul etmemesini ifade eder. "Eğer gökte ve yerde, Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı oraların nizamı bozulurdu. Demek ki o yüce arş ve hükümranlığın sahibi Allah, onların zanlarından, yakıştırdıkları vasıflardan münezzehtir, yücedir!" (Enbiya, 21/22) mealindeki âyet-i kerime de bu hakikate dikkat çekmektedir. Eğer öyle bir şey olsaydı eşya da herc u merce uğrar ve mahvolurdu. Her ilah kendi arzu, istek ve iradesine göre icraatta bulunur ve kâinatta önü alınamaz bir dağınıklık, büyük bir karmaşa meydana gelirdi. Hâlbuki kendine has bir münezzehiyet, mukaddesiyet ve muazzeziyet içinde Cenâb-ı Hak zatında şeriki nefyeder; bir ortak ya da yardımcıya meydan vermez.

İşte, meleklerin "Sübbûh" ismini zikretmeleri, hem Zât-ı Ulûhiyet'e bakan yanıyla, hem de kendileri dâhil, esbabın değişik şeylere sadece birer perde olduğunu çok iyi bilmeleri açısından, O'nun noksan sıfatlardan uzaklığını, şirkten tenzihini ve varlığın bütünüyle O'na ait olduğunu ikrar etmek demektir.

قُدُّوسٌ *Kuddûs* ismine gelince; zatına yakışmayan her şeyden münezzeh bulunduğu gibi, bütün güzel vasıflarla muttasıf, tahdîd ve tasvire sığmayan kemâl, fazilet ve güzellik sıfatlarını kendisinde cem' eden Zat demektir.

Kuddûs, Cenâb-ı Hakk'a bakan yanıyla, Zat-ı Uluhiyet'in münezzehiyetine delalet eden; kendisinde kusur sayılabilecek hiçbir şey olmadığı gibi, en mükemmel sıfatların da sahibi bulunan münezzeh, mukaddes ve muallâ Zat'ı gösteren bir isimdir. O öyle bir Rabb'dir ki, O'nu bilseniz, mutlaka seversiniz; O'nu sevince vuslat arzusuyla yanıp tutuşursunuz; O'nu bir de görseniz, artık katiyen O'ndan ayrılamazsınız. Evet, Cenâb-ı Hakk'ın cemalini görenler Cennet nimetlerini dahi unuturlar. Zira dünyanın binlerce sene mesûdâne hayatı, Cennetin bir saatine mukabil gelmez. Cennetin de binlerce sene mesudâne hayatı, Cenâb-ı Hakk'ın Ce-

mâli'ni bir dakika görmeye karşılık olamaz. Hele bir de, O'nun bizzat "Ben sizden hoşnutum!" demesi vardır ki, o hiçbir nimetle kıyas edilemez.

Cennet'teki o büyük mazhariyet bir yana, daha dünyadayken o hakikate birazcık aşina olan âşıklar bile adeta O'ndan başka hiçbir şeyi görmezler. Gözlerini o ufka diktikleri için dünyanın bütün güzellikleri önlerine serilse de mâsivâya nazar etmezler. İşte, Kuddûs ismi, görüldüğü zaman insanları kendine âşık eden, "Ey Canan" dedirtip ardından koşturan böyle bir güzelliğe, böyle bir mukaddesiyete, böyle bir münezzehiyete ve hakikî matlub, hakikî maksud ve hakikî mahbuba işaret etmektedir.

Melekler; Cenâb-ı Hakk'a taatla meşgul olan, Allah'ın kendilerine verdiği her emri derhal ve aynen yerine getiren ve katiyen itaatsizlik etmeyen, her birinin sabit bir makamı ve muayyen bir rütbesi bulunan nurdan yaratılmış varlıklardır. İnsan su, hava, ışık ve gıda ile beslenip onlardan lezzet aldığı gibi melekler de zikir, tesbih, hamd, marifet ve muhabbet nurlarıyla gıdalanır ve onlardan tat alırlar.

Hâsılı, melekler, topyekûn varlığa mahrutî ve bütüncül bir nazarla bakarak tevhid-i hakikîyi tam kavramış ve bu hakikatin fezlekesi olarak "Sübbûhun Kuddûsün Rabbu'l-melâiketi ve'r-rûh" demişlerdir.

Fakat melâike-i kiramın özel bir yanları daha vardır. Öyle anlaşılıyor ki, onların vazife ve sorumlulukları içinde en önemli mesele tesbihtir. Bundan dolayıdır ki, Hz. Âdem'in onlara hususî bir meselede rüçhâniyeti (üstün olması) karşısında "Sübhansın yâ Rab! Senin bize bildirdiğinden başka ne bilebiliriz ki? Her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin." (Bakara, 2/32) demişlerdir. Bu söz bir hamd veya tekbir değil, tesbihtir. Böyle bir noktada hususiyle tesbihi seçmeleri bize, onların nezahet-i fıtriyelerine, esas mahiyet ve tabiatlarına varlığa ait bir kısım levsiyâtın hiç bulaşmadığını gösterir. Ayette hem bu durumun ifadesini

görürüz, hem de Cenâb-ı Hakk'ın onların bu nezahetlerini göstermeye matuf suali ve meleklerin bu suale verdikleri cevapla yine temiz çıkmalarına ve aklanmalarına şahit oluruz.

Öyleyse, melâike-i kiramın nezahetini ifadede tesbih çok önemlidir. İnsanlar tabiatlarının gereği bazen esbabı işin içine karıştırabilirler. Açık veya kapalı, küllî veya cüzî natüralizme girebilirler. 'Varlık' der, 'kozmos' der; aklî oyunlar ve aklın hokkabazlıklarıyla rasyonalizmi işin içine sokabilirler. Fakat meleklerin mahiyetinde öyle bir nezahet vardır ki, Zat-ı Ulûhiyet nasıl mukaddes, münezzeh, müsebbeh (tesbih edilen) ise, onlar da bunu ifade etmek için özel mahiyette donanımlı, bu işin memuru varlıklardır. İradeleri, yüzde doksan dokuz hayır istikametinde işler. Kendilerine de bir irade verilmesi açısından iradenin hakkı diyebileceğimiz, yüzde bir oranında, meyelanlarını, meyelanlarındaki tasarruflarını kullanma hakları varsa da bu çok yanıltıcı değildir.

Beşeri kendi tabiatıyla baş başa bıraktığınız zaman temayülleri nasıl tabiatının etrafında döner durursa; melâike-i kirâm da herhangi bir emirle mükellef olmasalar, yaratılış ve donanımları itibarıyla tabiatlarına terk edilseler bile nezahet etrafında pervaz ederler, hep nezahete koşarlar. Bu hususlar göz önünde tutulduğunda, melâike-i kirâmın tesbihten gıda aldıkları söylenebilir.

Diğer Varlıkların Tesbihi

Ayet-i Kerimelerde açık ifadelerle melek ve insanların dışında kalan canlı cansız diğer bütün varlıkların da Allah'ı tesbih ettiği belirtilmektedir. Bazı âyetler muvacehesinde âlimlerin bu konudaki yorumlarını kaydetmek istiyoruz.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالطَّيْرُ صَافَّاتٍ
كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ

"Baksana göklerde olan, yerde olan herkes, bu arada kanatlarını çarparak uçan dizi dizi kuşlar, hep Allah'ı tesbih ederler. Onlardan her biri kendi duasını ve tesbihini pekiyi bellemiştir. Allah onların yaptıklarını hakkıyla bilir." (Nur, 24/41) Elmalılı bu âyetin mealine, evvelinde geçen ve küffarın küfründen söz eden âyetlerle irtibatını kurarak başlar ve şöyle der: "Görmedin mi kâfirlerin küfürlerine rağmen göklerde ve yerde herkes hakikaten Allah için tesbih ediyor, yaradılışları, hareketleri ve duruşlarıyla Allahın varlığına ve noksanlıklardan uzak olduğuna fiilen delâlet edip duruyor. Hepsi 'sübhanallah' deyip adeta çığlıklar atıyor. Hiçbiri yaradılış gayesi olan vazifesini şaşırmaz. Hepsi ondan dilek diler, hepsi onu kendine göre takdis eder, Allah da her fiillerini bilir, hepsini idare eder."[19] Bu âyette her şeyin yanında, özel olarak kuşların da Allah'ı tesbih ettikleri vurgulanmaktadır.

اصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُودَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ.
إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةً
كُلٌّ لَهُ أَوَّابٌ

"Onlar ne derlerse desinler sen sabret ve güçlü kuvvetli bir kulumuz olan Davud'u hatırla! Çünkü o daima Allah'a yönelirdi. Biz, akşam ve sabah işrak vakti kendisiyle tesbih etsinler diye dağları, toplu hâldeki kuşları onun hizmetine vermiştik. Her biri onun ahengine katılır, beraber tesbih ederlerdi." (Sâd, 38/18–19)

Bu âyette kuşların yanı sıra *dağlar*ın da sesli bir şekilde Hz. Davud (aleyhisselam)'ın tesbih ve zikir halkasına dâhil oldukları ve onunla beraber koro hâlinde Allah'ı zikrettikleri beyan edilmektedir. Ayetin sonunda geçen *evvab* kelimesi, tevvab vezninde *evb*den mübalağalı ism-i faildir. Evb, dönüşün iradî olan kısmı-

---

19 Elmalılı, V, 3529.

dır. Dönülmesi lâzım gelen yere dönmek demektir. Bu anlamda evvab, tevvab gibi Allah'a çok rucu eden, dönen demektir. Ancak *recca'*, kök itibariyle hem rücu'dan, hem de müteaddisi olan racı'den olabilir. Recı' ise irca' ve terci' manalarına geldiğine ve seste terci', *nağme ve ahenk yapmak* veya *sada vermek* demek olduğuna göre recca', iyi terci' yapan yani güzel ahenk tutan anlamına gelir.[20] Öyle ise dağlar ve kuşlar Hz. Davud'un tesbih ve zikrine en güzel şekliyle ahenk tutarlardı demek en uygun anlamdır.

Rabbimiz, dağların, kuşların ve sesini duyan diğer canlı-cansız bütün varlıkların Hz. Davud (aleyhisselam) ile birlikte tempo tutarak tesbih etmelerinin bu şanı yüce peygambere verilmiş faziletlerden biri olduğunu ise şöyle açıklamaktadır:

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ مِنَّا فَضْلاً يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ

"Biz Davud'a tarafımızdan bir lütuf ve ihsanda bulunduk: "Ey dağlar! Ey kuşlar! Onunla beraber tesbih edin, şevke gelip Allah'ın yüceliğini terennüm edin!" dedik." (Sebe', 34/10)

Bu âyetler delâlet ediyor ki, Cenâb-ı Hak, Hz. Davud (aleyhisselâm)'ın tesbihâtına öyle bir kuvvet ve yüksek bir ses ve hoş bir eda vermişti ki, dağları vecde getirip, birer insan gibi, bir serzâkirin etrafında halka tutup bir daire olarak tesbihât ediyorlardı. Acaba bu mümkün müdür, hakikat midir?

Evet, hakikattir. Mağara bulunan her dağ, her insanla ve insanın diliyle, papağan gibi konuşabiliyor. Çünkü dağın önünde sen 'elhamdülillâh' de; sesin yankısıyla dağ da aynen senin gibi 'elhamdülillâh' diyecek. Madem bu kabiliyeti Cenâb-ı Hak dağlara ihsan etmiştir. Elbette, o kabiliyet inkişaf ettirilebilir ve o çekirdek sümbül olur.

20 Elmalılı, VI, 4088.

İşte, Hz. Davud'a, risaletiyle beraber yeryüzü hilâfetini müstesna bir surette ona verdiğinden, o geniş risalet ve muazzam saltanata lâyık bir mucize olarak o kabiliyet çekirdeğini öyle inkişaf ettirmiş ki, büyük dağlar, birer mürid gibi Hz. Davud'a uyup onun diliyle, onun emriyle Hâlık-ı Zülcelâlı tesbih ediyorlardı. Hz. Davud (aleyhisselâm) ne söylese onlar da tekrar ediyorlardı. Demek her dağ, ses yankısı prensibine uygun insanların diliyle tesbihât yaptığı gibi, kendi özel diliyle de Allah'ı tesbih eder. Hz. Davut (aleyhisselam) bir peygamber olduğundan etrafındaki canlı-cansız varlıkların onun tesbihâtına iştirak etmesi bir mucize olarak düşünülebilir; ancak unutmamak gerekir o samimiyet, o derinlik, heyecan ve o frekansta yapılan bir tesbihe, yaradılış gayeleri tesbih olan varlığın bigâne kalması düşünülemez.

Yüce Allah Vakı'a Sûresi'nde din düşmanlarının durumunu uzun uzun anlattıktan sonra gerçek dini ve ona uyanlara verilecek mükâfatları sıralar, son âyet olarak da şunları zikreder:

إِنَّ هَذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ

İşte, hakkında hiç şüphe olmayan gerçek budur! O hâlde Ulu Rabbinin ismini tenzih et! (Vakı'a, 56/95–96)

Elmalılı izah sadedinde diyor ki: "Göklerde ve yerdeki bütün mevcudat, Allah'ı tesbih eder; sen, bu varlıklara nazaran bir şirzime-i kalîle (küçücük bir topluluk) demek olan kâfirlere bakma da bütün kâinat ile beraber Rabbini tesbih et ve O'nun nam-ı azameti, ism-i azamı ile tenzih eyle."[21]

Öyle anlaşılıyor ki, canlı cansız her varlık Allah'ı kendine has diliyle tesbih eder. Elbette bu tesbih, konuşma kabiliyetine sahip biz insanların tesbihinden farklıdır; mesela kelimesiz ve harfsizdir. Ancak bazı hayvanların çıkardıkları ve anlamasak da bizlerin

---

[21] Elmalılı, VII, 4726.

de duyabildiğimiz bazı sesleri tesbihle yorumlamak mümkündür. Mesela kedilerin mırmırları kulağa, "Ya Rahîm, ya Rahim!" şeklinde gelmektedir. Kedilerin rahat bir ortamı bulduklarında, bir kenara çekilerek mırmır etmelerinin sırrı, henüz bütün teferruatıyla keşfedilmiş değil. Kim bilir belki de Cenâb-ı Hak böyle bir tesbih kedilere tahsis etmiştir. İhtimal, diğer hayvanlar dinlense onların da kendilerine göre bir tesbih ve zikirlerinin olduğu tesbit edilebilir. Zira nasıl ki insan, esma-i ilâhiyyenin çoğunu cami bir aynadır. Aynen bunun gibi, hayvanlar da Cenâb-ı Hakk'ın bir veya birkaç ismine mazhar bulunmaları itibarıyla, her bir hayvan nev'inin mazhar olduğu bazı isimleri, hususî dilleri ve kendilerine mahsus sesleriyle Allah'ı zikrediyor olabilirler.

Ayetlerde sık sık işaret edilen sema, her yanıyla öylesine akıllara durgunluk verecek şekilde hikmetlerle donatılmıştır ki; âdeta bu muhteşem nizamı kuran Zat, güneşler, aylar ve yıldızları birer kelime olarak kullanarak, bununla ululuğu içinde güzelliğinin şiirini yazmaktadır. Hatta yerkürenin başına sardığı atmosferde, yıldırımlar, şimşekler ve bulutların dilleriyle o kadar çok mana ve maksadı ifade etmektedir ki, iç içe bu baş döndürücü tabloyu görüp de O'nun şiddet içinde merhametini, azamet içinde şefkatini sezmemek mümkün değildir. Her şeyi varlığına dellâl yapan O Kudreti Sonsuz'a bak ki; nasıl yeryüzünü, otlar, ağaçlar, canlılar gibi manalı kelimelerle konuşturup, sanatındaki ihtişamı ve muhteva ile güzelliğin kutuplaştığını gösteriyor. Öyle de otları, ağaçları, yaprak, çiçek ve meyve kelimeleriyle dile getirip, sanatının mükemmeliyeti içinde rahmetinin güzellik ve tatlılığını ilân ediyor. Hatta birer kelime olan çiçek ve meyveleri dahi tohumcukların nazenin dilleriyle konuşturup bu minicikler korosuyla, hassas ruhlara bir başka icraatının inceliklerini duyuruyor.

Evet, her bir ot ve ağacın, çiçek açıp sümbül vermesi zamanında birer konuşma ve tesbih manasındaki tebessümleri, o ka-

dar tatlı ve şirin, o kadar içten ve dokunaklıdır ki, onların çehrelerine bakıp bu dili duymamak mümkün değildir. Zira tohumdan tomurcuğa kadar her bir çiçekte; nizam, ahenk ve hikmetlerin görülüp gözetilmesi, her şeyin bilinerek ve bir plânla yapılması, her şeyde sanat yönünün fevkalâde ehemmiyetle ele alınması, büyük küçük her varlığa lütuf ve merhametle çok iyi bakılması gibi, birbiri içinde bütün bu işler, kendini bize tanıttırmak isteyen bir Zat'ı, güzel isimleri ve kusursuz sıfatlarıyla hem ilân etmekte hem de sevdirmektedir.

İşte, bir tek çiçeğin şahadeti, kâinatları böylesine velveleye verirse -imkân olsa- yeryüzündeki bütün çiçek ve ağaçların nağmelerini dinlesek, acaba biz de onlar gibi O'nun varlığını ve birliğini ilân etmeyecek miyiz?

İsveçli meşhur ilim adamı Charles Eugenie Guye diyor ki: "Bir protein, 40.000 tane atomdan meydana geliyor. Dolayısıyla bir protein, ancak 10 üstü 60 rakamıyla ifade edilen korkunç ihtimalden ancak bir ihtimalle kendi kendine oluşabilir." Kaldı ki, canlı varlıkta tek bir protein değil, proteinler dizisi söz konusu. Bir dizi proteinin meydana gelmesi için de, Dr. Lecomte de Nouy aynen şöyle der: "10 üzeri 243 rakamıyla ifade edilecek korkunç bir rakamdan ancak bir ihtimalle bir protein dizisi tesadüfen meydana gelebilir." Ama insan bir protein dizisi de değildir, bir hücre de değildir. İnsan, 60 trilyon hücreden müteşekkildir ve bu hücreler, bazen içlerinden bir tanesinin sisteminin bozulmasıyla bile insanın ölümüne yol açabilecek ölçüde birbirleriyle öyle bir münasebet içindedirler ki, insan hayatı, bu hassaslardan hassas, fakat olabildiğince mükemmel münasebet ve işbirliği içinde sürüp gitmektedir. Bu mükemmel sistemi düşündüğünüzde vicdanınızın ancak, "Sübhane mâ a'zeme şe'neke (Allah'ım, Seni her türlü yanlış anlayışlardan tesbih u takdis ederiz. Allah'ım, Senin şanın ne büyüktür!)" dediğini duyarsınız.

Hadis-i Şeriflerde de diğer varlıkların Rabbimizi tesbih ettikleri açıkça beyan edilmektedir. Bir iki misal vermekle iktifa ediyoruz.

Hz. Abdullah b. Abbas (radıyallahu anh) anlatıyor: Biz 'ayet' (mucize, işaret) kelimesiyle bereketi anlardık; siz ise korkutucu şeyler anlıyorsunuz. Mesela bir gün Allah'ın Resûlü ile beraber bir seferde idik. Suyumuz çok azaldı. 'Artan bir miktar su getirin' buyurdu. Bir kabın içerisinde az bir su getirildi. Ellerini suyun içersine daldırdı ve

حَيَّ عَلَى الطَّهُورِ الْمُبَارَكِ وَالْبَرَكَةُ مِنَ اللّٰهِ

'Temiz suya buyurun bereket Allah'tandır.' dedi. Baktım Hz. Peygamber'in mübarek parmakları arasından su kaynıyordu. Bu arada yemek yenilirken yemeğin tesbih sesleri de duyuluyordu."[22]

Hz. Ebû Hüreyre (radıyallahu anh) anlatıyor: "Efendimizi duydum, diyordu ki: 'Peygamberlerden birini, bir karınca ısırdı. O da karıncanın yuvasını yaktırdı. Cenâb-ı Hak ona, 'seni bir karınca ısırdı, sen ise Allah'ı tesbih eden bir toplumu yaktın' buyurdu." Hadis şarihleri sözü edilen Peygamber'in dininde karınca vb. zarar veren haşeratı yakmanın caiz olduğunu; burada birden fazla karıncanın yakılmasının Cenâb-ı Hakk tarafından hoş karşılanmadığını özellikle vurgulamaktadırlar. İslâm'da ise, haşerat dâhil hiçbir canlı yakılarak cezalandırılmaz.

Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) bir gün Hz. Bilâl'i kahvaltıya davet etti. Oruçlu olduğunu söyleyince şöyle buyurdu: 'Biz rızkımızı yiyoruz. Bilâl'in yemeği ise cennettedir. Biliyor musun ya Bilâl oruçlunun yanında yemek yenilince kemikleri tesbih eder, melekler de ona istiğfar eder."[23]

Hz. Enes ve Hz. Ebû Zer'den rivayet edilmiştir: Hz. Enes (radıyallahu anh) anlatıyor: "Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem)'in

---

22 Buhârî, *Menâkıb*, 25.

23 İbn Mâce, *Sıyam*, 46.

yanında idik. Avucuna küçük taşları aldı, mübarek elinde tesbih etmeye başladılar. Sonra Ebû Bekir'in eline koydu yine tesbih ettiler." Hz. Ebû Zerrin rivayetinde şu ek de var: Sonra Hz. Ömer'in eline koydu yine tesbih ettiler. Sonra aldı, yere koydu, sustular. Sonra yine aldı, Hz. Osman'ın eline koydu yine tesbihe başladılar." Hz. Enes ve Hz. Ebû Zer diyorlar ki: "Ellerimize koydu, sustular."[24]

Bu âyet, hadis ve izahlarından çıkan netice:

1. Canlı cansız bütün varlıklar Allah'ı tesbih ederler.

2. Biz tam anlamasak bile, kediler gibi bazı canlılar, tesbih olarak yorumlanabilecek sesler çıkarmaktadırlar. Diğerleri için de, farklı frekanslarda da olsa, böyle sesler tesbit etmek mümkündür.

3. Cansız varlıklar için de baş döndürücü bir faaliyet ve hareket söz konudur. Kim bilir belki de onların tesbih dili budur.

4. Özellikle, âyetlerde geçen cansız varlıkların tesbih edişlerini mecaza hamleden âlimler konuyu şöyle yorumlarlar: 'Her varlık üzerinde taşıdığı muhteşem sanat eserleriyle yaratıcısı olan Cenâb-ı Hakk'ın varlığını bütün güzel sıfatlarıyla adeta haykırmaktadır. Bu da onların tesbihi demektir'. Ancak böyle bile olsa her varlık Allah'ı tesbih ediyor demektir.

5. Herkes bu varlıkların tesbihini duyamaz, ama o frekansı yakalayan duyabilir ve anlayabilir.

Allah'ın Yüce İsimleriyle Tesbih

Cenâb-ı Hakk'ın, doksan dokuz tanesini bildiğimiz ancak sayılmayacak kadar çok olan güzel isimleriyle tesbih etmek, öteden beri nefis terbiyesinde başvurulan bir manevî eğitim metodu ve

24 Kadı İyâz, *eş-Şifâ*, 1/306; el-Heysemî, *Mecme'u'z-Zevâid*, 5/179, 8/298–299; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VI, 132–133.

Allah'a ulaşma yoludur. Aslında bu yol ve yöntem O'nun emridir. Nitekim şöyle buyuruyor:

سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى

"*Rabbinin yüce ismini* (tenzih ve takdis ederek) *tesbih et.*" (A'la, 87/1). Yani senin Rabbin, zat olarak her şeyden üstün, hepsinden yüksek ve yüce olduğu gibi, onun sıfat ve isimleri de bütün sıfat ve isimlerin en yükseği, en güzelidirler.

Allah'ın güzel isimlerinden birisi de verilen âyette geçen el-A'lâ ismidir. Bu isim bize şunları ifade ediyor: O'nun bütün isimlerini O'na layık olmayacak eksikliklerden tenzih edip uzak tutarak O'nu tesbih etmelidir. O'nun zat ve sıfat olarak kendisine özgü olan Allah, Rahman, Hallâk, Rezzâk, Âlimu'l-Gayb, Ekber ve Â'lâ gibi isimlerini başkasına vermek caiz olmayacağı gibi, onun fiil ve sıfatlarını anlatmak için söylenen isimleri de sadece sözlüklerde geçtikleri ve diğer varlıklara de verilmesi uygun olan anlamlarla değil, O'nun yüce şanına layık olmayacak noksanlıklardan uzak tutarak, "hiçbir şeye benzemeyen." (Şûrâ, 42/11) yüce zatına yaraşır bir anlamda düşünmek; değersizliği ve küçümsemeyi hissettirecek hâl ve durumlardan koruyup saygı ve hürmetle anmak gerekir. Bundan dolayı hile, tuzak, intikam gibi ilâhî fiiller için söylenen isimler dahi Allah hakkında akla eksiklik hissi verecek duygu ve düşüncelerden uzak tutularak yüksek bir anlamda düşünülmelidir.

Yüce Allah'ın her fiilinden yola çıkarak bundan özel isim türetmek veya şaibeli bir kayıt ile kayıtlamak caiz olmaz; zıttı nazara alınmalı, edep ile güzellik ve kemal yönü gözetilmeli, âyet ve hadislerde geçen şekline de riayet edilmelidir. Meselâ 'Züntikam', 'Dârr', 'Cebbâr', 'Kâbız'... gibi isimleri müstakil olarak zikretme yerine 'Azîzün Züntikam', 'Dârr u Nâfi", 'Kâbız u Bâsıt' demelidir.

Kudretin sıradan işlere mübaşeretine karşı sebeplerin araya konulması esprisiyle diyebiliriz ki, Zat-ı Ulûhiyet mülâhazalarında

mü'minler her zaman edep dairesi içinde hareket etmeli, saygılı olmalı ve hep hürmet hissiyle oturup kalkmalıdırlar. Allah, her şeyi yaratandır, ama bu konuyu 'genel' yaratma prensibine bağlamalı ve müstakil olarak -hâşâ- 'maymun ve domuz yaratıcısı' diyerek edebe aykırı bir ifade ve üslup bozukluğuna düşmemeliyiz. Vakıa, böyle bir tenzihte de aşırılığa girerek Mutezile gibi, 'Allah çirkin şeyleri ve kötü işleri yaratmaz.' deme ifratına da düşülmemelidir. Zira hayrı da şerri de yaratan O'dur; çirkinliklere gelince onlar sebebiyet verenlere aittir ve onlara nisbet edilirler. Böyle bir yaklaşım, sıfât-ı mâneviyeyi gözetmenin yanında, ilâhî şe'n, evsâf ve esmâ-i ilâhiyyenin ahkâmına da riayet etmenin gereğidir: Bir kere Allah, hem azamet ve izzet sahibi hem Rahmanu'r-Rahîm, hem Kâhir hem Hakîm, hem Şedîdü'l-ikab hem Sabûr, hem Celîl hem Cemîl, hem Âdil hem de Halîm'dir. O'nun hakkındaki mülâhazalar hep bu tür sıfat-ı ilâhiye ve esmâ-i sübhaniyeden hâsıl olan umumi mana ve mazmun çerçevesinde değerlendirilmelidir.[25]

Ayetlerde geçen Allah'ın en yüce ismini tesbih etmeyi emir, O'na karşı şükran vazifesine bir davettir. Şunu da unutmamak gerekir ki bir ismi noksanlıklardan uzak tutmak, o ismin sahibini noksanlıklardan daha çok uzak tutmayı gerektirir. Çünkü bir ismin sahibinin yücelik ve kutsiliği, ismin yüceliği ve nezihliği ile ifade olunur. Yani Yüce Allah'ın ismini tesbih etmek demek, Allah hakkında sahih olmayan cebir (zor kullanma) ve Allah'ı bir şeye benzetme gibi, O'nun diğer isimlerini inkâr etmeye götüren anlamlardan O'nu uzak tutmak; o ismi hafife almaktan; huşu ve saygı dışında bir maksatla anmaktan korunmaktır, demektir.

Kısacası **Allah**'ın ismi, zihinlerimizin Allah'a yönelmesi ne ile mümkün oluyorsa odur. Allah bize bu ismi tesbih etmemizi emrediyor. Yani O'nu yaratılanlara benzemek (**teşbih**) yahut onlardan birinde aynen ortaya çıkmak (**hulûl**) yahut ortak (**şirk**) veya çocuk

---

25 Elmalılı, VII, 4878; F. Gülen, *Esma-i Hüsna*, Sızıntı, Sayı 325, Şubat, 2006.

edinmek (baba olma) veya bunlara benzer bir kusuru bulunmaktan uzak tutmamızı emrediyor. Şöyle düşünmeliyiz: O her şeyin yaratıcısıdır. İlmi, varlıkların bütün inceliklerini kuşatmıştır... Nitekim "O, yaratan ve düzene koyandır." (A'lâ, 87/2) Bizim O'nu, bütün varlıkları yaratmış ve düzene koymuş, takdir ve hidayet etmiş olmak gibi niteliklerle tanımamız gerekir. Asıl maksat zatın kendisini noksanlıklardan uzak tutmaktır. Ancak doğrudan doğruya bu emredilmeyip ismin noksanlıklardan uzak tutulmasının emredilmesi, sözlü tesbih bakımından önemlidir. Zira yukarıda da işaret edildiği gibi zatın noksanlıklardan uzak tutulması ancak ismin uzak tutulmasıyla ifade olunabilir. Çünkü zat bizim dünyada akıl ve zihinlerimizin doğrudan doğruya yönelip idrak etmesinden çok aşkındır. Bizim ona yönelip kendisini tanımamız ancak sıfatlarını gösteren isimler veya eserler aracılığı ile olabilir.[26]

Kısacası,

1. Allah kendisine layık isimlerle anılmalı, anlam ve kavram bakımından noksanlık ifade eden ya da bir mahlûkun ortak koşulmasına veya onlarda zat, sıfat ve fiil itibariyle yanlış bir tasavvur meydana gelmesine neden olacak isimlerle anılmamalıdır. Bundan dolayı itiyatlı olmak bakımından en sağlam yol, Allah'ı, Kur'ân ve hadislerde bildirilen güzel isimleriyle tesbih ve zikretmektir. Bu güzel isimlerin diğer dillerdeki karşılıkları ile söylenmesi, tercümenin tıpatıp mümkün olmamasından ve yeterli çağrışımlar sağlayamayacağından ötürü uygun olmayabilir. En azından ism-i celal olan 'Allah' lafzını her dilde bu hâliyle kullanmak, ortak bir ilah ve tevhid şuurunun oluşması bakımından önemlidir.

2. Allah'ın isimlerini mahlûkata vermemek gerekir. Bazı sıfat şeklindeki isimler sadece Allah'a mahsus olmadığı gibi, kullar için de kullanılabilir. Mesela Rauf, Rahim, Kerim, Semi, Basir vs. Fakat bu isimlerin Allah'a atfedildiği şekilde kullanılmamasına dik-

---

26 Bkz.: *Elmalılı*, VIII, 5734.

kat edilmelidir. El-Kerim, Er-Rahim, Es-Semi, El-Basir şeklinde değil de, İslâm kültüründe yaygınlaştığı gibi başına 'abd' kelimesi getirilerek Abdülkerim, Abdurrahim, Abdulhakim vs. şeklinde kullanılmalıdır.

3. Allah'ın isimlerini büyük bir saygı ile anmak gerekir. Dolayısıyla uygunsuz yer ve pozisyonlarda, hafife alarak veya şakalaşma konusu yaparak, çöplük, tuvalet ve banyo gibi yerlerde, günah işlerken, Allah'ın adı anıldığında alay edecek kimselerin yanında ve abes işlerin yapıldığı mekânlarda zikretmek bu saygıya aykırıdır ve uygun olmaz. İmam Malik'in şu uygulaması manidardır: Ondan bir dilenci para istediğinde, şayet vermeye gücü yoksa başkalarının dediği gibi, "Git Allah versin!" demez; dilenciye de kızgınlıkla bir şey söyleme fırsatı vermeden çeker gidermiş. Diğer insanlar gibi davrandığında, dilencinin sırf bu sebepten ötürü Allah'a karşı saygısızca bir şeyler düşünmesinden veya söylemesinden çekinirmiş.[27]

Tesbih Hem İnanç Hem Dil Hem Fiille Olur

İbadetin ruhu *ihlâs*, damarlarında dolaşan kanı da *tesbih* ve zikirdir. Tesbih, hem dil hem kalp hem beden ve hem de vicdanın bütün erkânıyla yerine getirilen bir vazife ve bir kulluk borcudur. İnanca ait tesbih, kısaca Allah'ın bir ve noksan sıfatlardan uzak olduğuna kalben inanmak ve vicdanla bunu hissetmektir. Buna kesin ve şaibesiz inanç denir. Yanlış inançlara işaret edilen birçok âyetten sonra bu inançları reddetme sadedinde hemen tesbih ve tenzih emredilmiş ve zikredilmiştir. Bir iki misal vermek istiyoruz:

وَلَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا
سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ

27 Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'ân*, VI, 232.

"Nasıl oldu da onu işitir işitmez: 'Böylesi iftiraları ağzımıza alamayız, böyle şeyler bize yakışmaz. *Sübhanallah*! Bu pek büyük, pek çirkin bir bühtandır' demediniz!" (Nur, 24/16)

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللهِ فَيَقُولُ أَأَنتُمْ أَضْلَلْتُمْ عِبَادِي هَؤُلَاء أَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبِيلَ . قَالُوا سُبْحَانَكَ مَا كَانَ يَنبَغِي لَنَا أَن نَّتَّخِذَ مِن دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَاء وَلَكِن مَّتَّعْتَهُمْ وَآبَاءهُمْ حَتَّى نَسُوا الذِّكْرَ وَكَانُوا قَوْماً بُوراً

"Gün gelecek, Allah müşriklerle, onların Allah'tan başka ibadet ettikleri putlarını diriltip bir araya toplayacak ve şöyle buyuracak: 'Siz mi saptırdınız bu kullarımı, yoksa kendileri mi yoldan çıktılar?' Onlar şöyle cevap verirler: '*Sübhansın*! Senden başka dost edinmeyi düşünmek bize yaraşmaz. Ne var ki Sen onları ve babalarını, nimetlerine mazhar edip ömür vererek yaşatınca onlar Sen'i anmayı unuttular ve helâke müstahak bir topluluk hâline geldiler." (Furkan, 25/17–18)

وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لاَ يَضُرُّهُمْ وَلاَ يَنفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَؤُلاَءِ شُفَعَاؤُنَا عِندَ اللَّهِ قُلْ أَتُنَبِّئُونَ اللَّهَ بِمَا لاَ يَعْلَمُ فِي السَّمَاوَاتِ وَلاَ فِي الْأَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ

"Onlar, Allah'tan başka kendilerine ne zarar ne de fayda veremeyen bir takım nesnelere ibadet ediyor ve "Onlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir." diyorlar. De ki: Böyle bir şey olacak da Allah bilmeyecek ha! Ne o, yoksa siz Allah'a göklerde ve yerde olup da bilmediği şeylerin varlığını mı haber vereceğinizi iddia ediyorsunuz? *Sübhanallah*! O, onların iddia ettikleri her türlü ortaktan münezzehtir, yücedir." (Yunus, 10/18)

Sözlü tesbih, dil ile yapılan tenzih ve takdistir ki 'sübhanallah' kelimesi, bu anlamları ifade etmeğe özel bir isim olmuştur. Ce-

nâb-ı Hakk'ı bütün esmâ-i hüsnâsıyla, bütün sıfât-ı kudsiyesiyle yâd etmek, hamd ü senayla gürlemek, tesbih u temcîdlerle gerilmek, kitabını okumak, onun rehberliğine sığınmak; kâinat kitabındaki âyât-ı tekvîniyesini mana-yı harfiyle mırıldanmak; acz u fakrı dua, evrad ve münacat lisanıyla ilân etmek... Evet, bunların hepsi, dille yapılan birer zikir ve tesbihtir.

Burada, her müminin yukarıda ifade edilen uygulamaları içine alan bir *virde* sahip olması gerektiğine dikkat çekmek istiyoruz. (Aşağıda ayrı bir başlık altında bu konu ana hatlarıyla ele alınacaktır.)

Emir ve yasakları ciddî bir duyarlılıkla hayata taşıyıp yaşamak; her emir ve her yasakla kendisine yapılan teklifleri vicdanında hissederek, iştiyakla emirlerin ifasına koşmak ve derin bir mes'ûliyet şuuruyla yasaklardan kaçınmak da bedenî tesbih ve zikirdir ki, lisanla yapılan tesbihin derinliği de büyük ölçüde bu ikincisinden kaynaklanmakta ve bu 'ani'l-merkez' güçle bir ölümsüz ses hâline gelmektedir.

Bedenle yapılan bu tesbihe geniş manasıyla *amel-i salih* denir. Tesbihi ifade eden fiilleri işlemek suretiyle yapılan ibadettir ki, namaz, mal ve bedenle cihad, fiil ile (mesela temsille) iyiliği emretmek ve kötülükten menetmek bu cümledendir. Fiille yapılan en faziletli şey ise, hem dille tesbihi hem kalp ile niyeti içeren *namaz*dır. Onun için namaz hem bir zikirdir, hem bir tenzih ve tesbihtir. Mesela aşağıdaki âyette tesbih namaz, özellikle nafile namaz anlamında kullanılmıştır:

فَسُبْحَانَ اللّٰهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ . وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ

"O hâlde akşama girerken, sabaha ererken Allah'ı tesbih edin. Göklerde ve yerde hamd, güzel övgü O'na mahsustur. İkindi

vaktinde de, öğleye girerken de, O'nu takdis ve tenzih edin, namaz kılın!" (Rum, 30/17)

Öyleyse asıl olan, kalp, dil ve beden tesbihini beraber götürmektir. Birincisi asıl, ikincisi onun meyvesi, üçüncüsü de ikincinin meyvesidir. Çünkü insan, kalbinden bir şeye inanınca, bu inanç dilinde ortaya çıkar. Söylediği zaman da doğruluğu, hâl ve fiilinden belli olur. Dil, kalbin tercümanı, amel de dilin delilidir.[28]

Dille Yapılan Tesbih: Evrad u Ezkâr

Evrâd, sözlükte gelmek, çeşmeye varmak, suya gelen topluluk, akan su ve dere gibi manalara gelen vird kelimesinin çoğuludur.[29] Zamanla, gece ibadete ayrılan zaman dilimi, Kur'ân'dan her bir cüz, her gün rutin olarak okunması görev hâline getirilen dua veya zikir gibi anlamlar için de kullanılır oldu.

Kûtu'l-Kulûb sahibi Ebû Talib el-Mekkî, vird hakkında şu bilgiyi vermektedir: "Vird, gece ve gündüz kulun Allah'a yakınlığını sağlayıcı bir faaliyet için ayırmış olduğu belli zaman dilimlerinin adıdır. Ahirette karşısına çıkması için bu vakitte güzel ameller işler. Bu ameller ya farzdır ya da nafiledir. Gece veya gündüzün bir vaktinde bunları yapmayı itiyat hâline getirince bu onun virdi olmuş olur. Vird en kolayı kılınan dört rekâtlık bir namaz veya okunan bir kaç sayfa Kur'ân ya da iyilik ve takvada birine el uzatıp yardım etmek ve benzeri amellerdir. Dolayısıyla, belirlenip devam edilen amele *vird* denir. Bazıları Kur'ân hiziplerinden kendilerine vird edinirken, bazıları belli sayıda namaz kılmayı vird edinir. Bir kısmı da gece ve gündüzü dilimlere ayırarak bazı dilimlerini Kur'ân okuma, namaz kılma ve tefekkürle geçirirler. Onların da virdi bu olmuş olur. Gerekli aşamaları geçen arifler ise,

---

28 Elmalılı, VI, 3808.

29 Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, II, 52.

zaman sınırlamasına gitmeden, bütün vakitlerini bir vird yaparak, sürekli Rab'leriyle beraber olacak bir atmosfer içinde bulunmaya gayret ederler."[30]

Genel olarak, her gün okunması âdet hâline getirilen Kur'ân'dan bir miktar ve Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'den gelen me'sûr dualarla, salât ve selama *vird* denmekle birlikte, gece kılınan nafile namaza da vird denilmiştir. Nitekim "Gece kılmayı âdet edindiği virdine kalkamayıp kaçıran kimse, gündüz zevalden önce kılarsa aynı sevabı alır."[31] müjdesini bizzat Efendimiz vermiştir. Ayrıca vird, nafile namaz kılma, Kur'ân okuma ve dua etmenin yanı sıra, tefekkür ve ağlama anlamında da kullanılmıştır. Cüneyd-i Bağdadî'nin ağlama ve namaz da dâhil olmak üzere geceye ait bir virdinin olduğu, bize aktarılan bilgiler arasındadır.[32]

Belirli bir vakte bağlı olmayan en ideal dua şekli ise, *zikir*dir. Kur'ân'ın üzerinde ısrarla durduğu konulardan biri olan zikir, müştaklarıyla (türevleriyle) birlikte 256 yerde geçmektedir. Kur'ân'da genellikle lügat anlamlarına uygun bir şekilde Allah'ı anmak, O'nu daima hatırlayıp hiç unutmamak manalarına kullanıldığı gibi, namaz ["Allah'ı namazla anmak elbette en büyük fazilettir." (Ankebût, 29/45. Ayrıca bkz. Cuma, 62/9)] ve Kur'ân ["Hiç şüphe yok ki o zikri (Kur'ân'ı) biz indirdik, onu koruyacak olan da Biziz." (Hicr, 15/9)] gibi anlamlarda da kullanılmıştır. Üç âyette zikr-i kesir emri vardır. (Al-i İmran, 3/41; Ahzap, 33/41-42; Cuma, 62/10) Bir âyette mü'minlerin ayakta, oturarak ve yanları üzere yatmışken Allah'ı zikrettiği belirtilmektedir. (Al-i İmran, 3/191) Bir âyette "*Sabah ve akşam Rabbini, içinden yalvararak, ürpererek ve yüksek olmayan, kendinin işitebileceği bir sesle zikret, gafillerden olma!*" (A'raf, 7/205) lafızlarıyla anlatılan zikrin, gafletin zıddı olduğu

---

30 Mekki, *Kûtu'l-Kulûp*, I, 81.

31 Müslim, *Müsafirîn*, 142; Ebû Davut, *Tatavvu'*, 19.

32 Kuşeyrî, *Risale*, 291, 298.

"Unuttuğunda hemen Rabb'ini an." (Kehf, 18/24) âyetiyle teyit edilmektedir. Bir âyette "*Ey iman edenler! Ne mallarınız, ne evlatlarınız sizi Allah'ı zikretmekten alıkoymasın!*" (Münafikûn, 63/9) diye emredilirken, bir başka âyette ticaret ve alış verişin kendilerini Allah'ın zikrinden alıkoymadığı kişiler rical(yiğit) olarak tavsif edilmektedir. (Bkz. Nûr, 24/37) Bir yandan kalplerin ve gönüllerin ancak zikr-i ilahî ile itminana ulaşabileceği vurgulanırken, (Ra'd, 13/28) diğer yandan Hakk'ın zikrinden yüz çevirenin dar bir geçimle imtihan edileceğine (Bkz. Taha, 20/124) dikkat çekilmektedir.

Dikkat edilirse Kur'ân, sadece *zikir* için bir sınır koymayıp *çok* kelimesini kullanmaktadır. Diğer bütün ibadetler bir yönüyle sınırlandırıldığı hâlde, zikir için zaman, mekân ve pozisyon ayırımı yapılmadan adeta sonsuzlaştırılmıştır. Öyle olması gayet tabiidir, çünkü perdelerin bütününü kaldırarak Sonsuz'la irtibat kurmanın en ideal şekli zikirdir. Zikrin özelliklerinden biri de, ona zikirle mukabele edilmiş olmasıdır. Allah (celle celaluhu) "Beni zikrediniz ki, ben de sizi zikredeyim" (el-Bakara, 2/152) buyurmuştur.

Zikrin fazileti hadislerde de dile getirilmiştir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), bir hadiste Rabb'ini zikredenle etmeyeni diri ile ölüye benzetir.[33] Diğer bazı hadislerde ise, şöyle buyurur: "Size amellerinizin en hayırlısını söyleyeyim mi? Allah'ı zikretmek."[34] "Bir topluluk oturup Allah'ı zikrederse, melekler onları kuşatır, rahmet onları kaplar."[35] "Cennet bahçelerini gördüğünüz zaman orada yiyiniz, içiniz, yararlanınız." Cennet bahçeleri nedir, sorusuna: "Zikir meclisleri" diye cevap vermiştir.[36]

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), farklı zaman ve mekânlarda zikir ve dua ile uğraşmış ve bunu Müslümanlara tav-

---

33 Buhârî, *Daavât*, 67.

34 Tirmizî, *Daavât*, 6.

35 Müslim, *Zikir*, 8.

36 Tirmizî, *Daavât*, 82; Müsned, III, 150.

siye etmiştir. Mesela her gece, İsrâ ve Zümer sürelerini okurdu.[37] Daha sonra da değineceğimiz gibi, seherlerde dua, istiğfar ve gözyaşı, O'nun hayatında sıkça görülen amellerdi.

Bu uygulamalar İslâm'ın ilk asırlarında, özellikle hadisçiler arasında "amelu'l-yevm ve'l-leyle (gündüz ve gece ibadeti)" adıyla bir kitap türünün meydana gelmesine vesile olmuştur.

Günlük evrâd üzerinde hassasiyetle duran kesim şüphesiz tasavvuf ehlidir. Kuşeyrî'nin verdiği bilgiye göre Nasrâbâzî tasavvufun vazgeçilmez esaslarını sıralarken "vird ve zikre devam etme" maddesini ilave etmiştir.[38] *Aziz Nesefî* (700/1300) de tasavvufî hayatın sekiz edebini sayarken belli vakitlere tahsis edilen evrâdı ihmal etmemeyi, özellikle tavsiye etmiştir.[39] Yolculuk gibi sıkıntılı zamanlarda, bekârın evliliğinden sonra, hatta cephede ve ölüm döşeğinde dahi günlük evrâdı terk etmemeye özen gösteren sûfîler, feyzin gelmesini belli dualara bağlamışlar, "Virdi olmayanın varidi olmaz." demişlerdir. Onun için *Ataullah el-İskenderî* (709/1309) virdi "Allah'ın kuldan istediği şey" varidi ise "kulun Allah'tan beklediği şey" olarak tarif etmiştir.[40]

Tarikat mensupları arasında yaygın olan en hacimli evrâd ve dua kitabı, Ahmet Ziyauddin Gümüşhanevî' (1813–1893)'nin *Mecmuatu'l-Ahzab* adlı üç ciltlik derlemesidir.[41] Yaklaşık 2000 sayfa hacmindeki bu eserde Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), dört halife ve sahabelerden başka hizib ve virdleri bulunan birçok meşhur mutasavvıf vardır.[42]

Evrâd ve ezkâr kitapları arasında Nevevî (1233–1277)'nin *Ezkâr-ı*

37 Buhârî, *Fezailu'l-Kuran*, 6.

38 Kuşeyrî, *Risale*, 173.

39 Cilî, *İnsan-ı Kamil*, 181.

40 İskenderî, *Tasavvufî Hikmetler*, 26, 29.

41 İstanbul, 1311. '*el-Kulubu'd-Dari'a*' adıyla bir cilt halinde yeniden basılmıştır. Işık Yayınları, İst. 2005.

42 İ. Gündüz, *Gümüşhanevî*, 90–92.

Nevevî diye tanınan Hilyetu'l-Ebrar adlı eserinin[43] de önemli bir yeri vardır. Nevevî'nin eseri gibi çok okunan evrâd kitaplarından biri de Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî (870/1465)'nin *Delâilu'l-Hayrat'ı*,[44] diğeri de Ehl-i Beyt tarikiyle Hz. Peygamber'e nisbet edilen *Cevşen*'dir.

İmam Gazzalî evrâdın, şahsın durumuna ve yaşanılan zamana uygun değiştiğini söyler. O, ayrıca müminleri, abid, âlim, öğrenci, sanatkâr, kamu hizmeti gören memur ve bütünüyle kendini Allah'a veren muvahhid olmak üzere altıya ayırır ve "Bil ki, ahiret yolcusu olup Allah için çalışan kimse bu altı durumdan birinde bulunur." diyerek bu sınıfların virdlerinden söz eder. Ona göre abid, bütün gününü değişik ibadetlerle geçirmelidir. İlim adamının her türlü ilmî faaliyeti, farzları ve farzlara tabi sünnetleri yerine getirmesi şartıyla, en yüce ve makbul evrâdı oluşturur. Öğrenci için ilim öğrenmek, zikir ve nafilelerle uğraşmaktan önce gelir. İşçinin çalışması, sanatkârın iş üretmesi de onların evrâdı cümlesinden sayılır, elverir ki farzları ve onlara tabi olan sünnetleri kaçırmasınlar...[45]

Evrâdla ilgili vurgulanması gereken noktalardan birisi de mürşidin kontrolünde vird edinmenin, tasavvuf yoluna intisap etmiş olanlara has olduğu gerçeğidir. Bunun dışında kalanlar, Kur'ân ve sünnetin gösterdiği genel çerçeve içinde, bir mürşide intisap etmeden de vird edinme imkânına sahiptirler. Hatta bunun her müslüman için bir gereklilik olduğunu söylemek de mümkündür.

Hadis âlimlerinden Abdüssamed b. Süleyman bir hatırasında şunları anlatır: "Ahmed b. Hanbel'e misafir olmuştum. Odama su koydu. Sabahleyin suyu kullanmadığımı görünce "Virdi olmayan nasıl hadisçi olabilir!" diyerek hayretini ifade etti. Misafir olduğu-

---

43 Dımaşk, 1971.

44 M. Kara, *Evrâd*, DİA, XI, 533.

45 Gazalî, *İhya*, I, 450.

mu söyleyince, "Misafir ol! Mesruk hacca gelmişti, o da misafirdi, ama geceleri sadece secdede uyurdu." dedi.

Tarikat şeyhi olmamasına rağmen, engin bir manevî hayat yaşayan Bediuzzaman Said Nursî, istisnasız her gece sabaha yakın, dört beş saatlik meşguliyetin neticesi olan usanç ve yorgunluktan, virdini okuyunca bir eser kalmadığını ve bunu yüzlerce defa müşahede ettiğini ifade eder.[46] Onun virdi için ise şu açıklama yapılmaktadır: "Üstad geceleri Kur'ân-ı Kerim'den vird edindiği süreleri, Resûl-ı Ekrem'in meşhur münacatı olan el-Cevşenu'l-Kebir'i, Şah-i Geylanî ve Şah-i Nakşîbendî gibi evliyanın büyüklerinin münacat ve hiziblerini, salâvat-ı nuriyeleri, bilhassa Risale-i Nurun menbaı olan Hizbu'n-Nuriyeyi, ayat-ı Kur'ân'iyenin lemaatı olan ve bir tefekkür zinciri oluşturan ve Yirmi dokuzuncu Lem'a'da toplanan hizib ve münacatları okurdu."[47]

Said Havva, ortalama bir virdi, "gece ibadeti, farzları cemaatle kılma, kuşluk ve revatip sünnetlerini kılma" şeklinde açıklarken[48] M. Fethullah Gülen Hocaefendi de, içte bozulmayı evrâdı terk etmeye bağlayarak şöyle der: "İçte değişikliğe uğramanın bir diğer emaresi de evrâd u ezkârı ve günlük hizbimizi okumayı, değişik saiklerle de olsa terk etmektir. Dine hizmet ediyoruz, koşturuyoruz diye evrâd u ezkâr rafa konmuş durumda. Oysaki Tabiûn ve Tebeu't-Tabiin'e baktığımızda her türlü vazife ve sorumluluklarının yanında evrâdı hiç terk etmediklerini görüyoruz."[49]

Öyle anlaşılıyor ki, tertipli ve düzenli evrâda sahip ve bir mürşidin izni ve gözetimi altında zikreden tasavvuf ehlinin dışında kalan müminler de vird sahibi olmalıdırlar. Zira Allah'ı anmak bütün müminlerin görevi ve manevî zevkidir. Bunun nasıl yapı-

---

46 S. Nûrsî, *Kastamonu Lahikası*, 228.
47 S. Nûrsî, *Tarihçe-i Hayat*, 168.
48 S. Havva, *Ruh Terbiyemiz*, 170.
49 F. Gülen, *Fasıldan Fasıla*, I, 115.

lacağı, zamanı ve kapsamı konusu ise Kur'ân ve hadis kitapları ışığında kısaca şöyle açıklanabilir:

1. **Kur'ân Okuma**. Zikrin en erdirici şekli ve her mümine uygun olan tertibi şüphesiz Kur'ân'dır. Çünkü o Allah tertibi olduğu için, bütün kulların arzu ve ihtiyaçlarına en güzel biçimde cevap verir. Onun tecellilerine korkusuzca teslim olunabilir. Öneminden ötürü Kur'ân okumayı ayrı bir başlık altında daha geniş ele almaya çalışacağız.

2. **Hz. Peygambere Salât ve Selâm Getirme**: Kur'ân şu âyette, Hz. Peygambere salât ve selâm getirmeyi hem Allah ve meleklerinin fiili hem de Allah'ın bir emri olarak tespit etmektedir: "Allah ve melekleri peygambere salât etmektedirler. Ey inananlar siz de ona salât edin ve içtenlikle selâm edin." (Ahzab, 33/56) İslâm âlimlerine göre Allah Resûlü'nün ismi zikredilince bir defa salât ve selâm getirmek vacip, isminin tekrar edilişi sayısınca getirmek ise müstehap sayılmıştır.[50] Keza namazda, tahiyyattan sonra, onun isminin geçtiği ve yazıldığı yerlerde, ezan okunduğunda, cuma günlerinde, camiye girildiğinde, cenaze namazı kılınırken, kabri ziyaret edildiğinde salât u selâm okumak müstehap olarak kabul edilmiştir.[51]

Hz. Peygamber'den rivayet edilen birçok salavât-ı şerife bulunmaktadır. Her mümin günlük olarak belli sayıda salavât okumayı alışkanlık hâline getirebilir. Ali b. Sultan el-Kari tarafından tertip edilerek basılan ve haftanın her günü için ayrı dua ve virdleri ihtiva eden *el-Hizbu'l-A'zam* adlı mecmua, Cuma günü virdini salavât-ı şerifelerden oluşturmuştur. Bu ve benzeri mecmuaları takip etmek mümkündür.

3. **Namaz Tesbihâtı**: İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren özellikle cemaatle kılınan farz namazlardan sonra hemen hiç terk

---

50 Cessâs. *Ahkamu'l-Kur'ân*, V, 243; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VI, 333.

51 Geniş bilgi için bak. Muhittin Akgül, *Kur'ân'da Hz. Peygamber*, 128.

edilmeden okunan ve hemen her müslümanın ezber bildiği tesbihât, âyet, tesbih, tahmid, tekbir, salât, dua ve Allah'ın isimlerinden oluşan ve terk edilmemesi gereken mükemmel bir virddir. Çalışmamızın bundan sonraki ana bölümü bu konuya ayrıldığından burada üzerinde fazla durmuyoruz.

4. **Gece İbadeti**: Başta teheccüd namazı olmak üzere, gece ibadeti kapsamına giren hususlar, vahyin nazil olduğu ilk dönemlerden itibaren vazgeçilmez birer ibadet ve Allah'ın rıza ve yakınlığını kazanma yolu olarak görülmüş; dinî hassasiyeti olan her mümin tarafından titizlikle takip edilmiştir.[52]

5. **Belli Zamanlarda Okunan Dualar**: Yukarıda saydığımız hususların tamamı birer duadır. Ayrıca belli zamanlarda okunan dualar bulunmaktadır. İslâm âlimleri, Kur'ân ve me'sür hadislerde geçen duaları mecmualar şeklinde tertip etmiş ve hemen her dilde okunabilecek şekilde basmışlardır. Bunlar sabah kalkarken, camiye girerken, bir bela anında, yatağa uzanırken vs.. hemen her durum için kısa ve kolay ezberlenecek dualardır. Bunları elbette konuştuğumuz dille de söylemek/okumak mümkündür. Bir bütün hâlinde bu duaları da birer vird sayabiliriz.

6. **Nafile Namazlar**: Farzlarla beraber kılınan sünnetlerin dışında kuşluk namazı, evvabin namazı gibi nafile namazlar da her müminin yapabileceği birer vird olarak sayılmışlardır. En azı iki rekât olan bu namazlar nafile olduklarından genellikle üst sınırı için bir sayı konmamıştır, kişi durumuna göre istediği kadar kılabilir.[53]

Ayrıca tefekkür, muhasebe ve ona eşlik edecek olan gözyaşı, yukarıda kısaca özetlediğimiz virdlerin tamamlayıcı unsurlarını oluştururlar. Günlük uğraşıların ezici yorgunluğundan kurtulabilmek için böyle bir vird, hayatın, özellikle de ruh hayatının düzen

---

52 Geniş bilgi ve uygulamalar için bak. Abdulhakim Yüce, *Gece İbadeti*, İst. 2000.

53 Geniş bilgi için bkz.: Hikmet Yüceoğlu, *Nafile İbadetler*, İst. 2006.

ve sağlığı için vazgeçilmez bir faaliyet olacaktır. Gün boyunca çarşı, pazar ve işyerlerinde alınan manevî yaraların tedavisi, başka nasıl mümkün olabilir ki...?

En Mükemmel Tesbih: Kur'ân Okuma

Cenâb-ı Hakk'ın kelamı olan Kur'ân'ı okumak üstün fazilete sahip bir ibadettir. Hatta *İbnu'l-Cezerî* (833/1429) selef âlimlerinin Kur'ân okumayı (nafile) ibadetler içerisinde birinci sıraya koyduklarını ifade eder.[54] Nitekim âyetlerde müminlerin üstün ve kârlı olanlarının özellikleri arasında Kur'ân okuma başlarda sayılarak şöyle denilmektedir: "Allah'ın Kitabını okuyanlar, namaz kılanlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz rızıktan (Allah için) gizli ve açık sarf edenler, asla zarara uğramayacak bir ticaret umarlar." (Fatır,35/29) "Ehl-i Kitap içinde, gece saatlerinde ayakta durup Allah'ın âyetlerini okuyarak secdeye kapanan bir topluluk da vardır." (Al-i İmran, 3/113)

Kur'ân okumanın fazileti, sözlü sünnette de dile getirilmiş ve fiili sünnetle bu fazilet vurgulanmıştır. Bir kaç örnek verelim: "Ümmetimin en faziletli *ibadeti* Kur'ân okumaktır."[55]

Bir adam,

– Ey Allah'ın Resûlü! Allah'ın en çok sevdiği amel hangisidir, diye sordu. Hz. Peygamber

– Konup göçendir, cevabını verdi. Adam:

– Konup göçen kimdir, diye sorunca,

– Kur'ân'ı başından sonuna kadar okuyan, bitirince de tekrar başlayandır, cevabını aldı.[56]

"Allah evlerinden bir evde, Allah'ın kitabını okumak ve ara-

---

54 İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 3.

55 Münavî, *Feyzu'l-Kadir*, II, 44.

56 Tirmizî, *Kur'ân*, 11; Darimî, *Fedailu'l- Kur'ân*, 23.

larında müzakere etmek için toplanan kimselerin üzerine sekine iner, onları rahmet kuşatır, melekler etraflarını sarar ve Allah onları kendi katında bulunanlara överek anlatır."[57]

"Üç zümre vardır ki, onları kıyametin dehşeti korkutmaz, onlar için hesap zorluğu yoktur, diğerlerinin hesabı bitinceye kadar onlar misk tepecikleri üzerindedirler. Bunlardan birisi, Allah'ın rızasını kazanmak için Kur'ân okuyan kimsedir."[58]

Ayrıca Hz. Peygamber, Kur'ân okuyan mümini hem kokusu hem de tadı güzel olan turunca[59] benzeterek meleklerle beraber olacağını belirtir.[60]

Konuyla ilgili diğer bazı hadislerde ise şu noktalar vurgulanmaktadır (hadisin tam metni değil, sadece vurgulanan nokta verilmiştir): "Müminlerin en hayırlıları Kur'ân öğrenen ve öğretenlerdir. Okunan her Kur'ân harfi için on sevap vardır. Kur'ân okuyup onunla amel edenin anne babasına kıyamette (şeref) tacı giydirilecektir. Kur'ân'ı iyi okuyan seçkin meleklerle beraber olurken zorlanarak okuyana iki sevap vardır. Ahirette, okunan âyet sayısınca yüksek makamlar verilecektir. (Hz. Aişe validemiz, cennet mertebelerinin sayısının Kur'ân âyetlerinin sayısı kadar olduğunu ifade eder) Kur'ân taşıyan kalbi Allah cezalandırmayacaktır. İçinde Kur'ân okunan eve melekler girer, şeytanlar kaçar, o evde bereket, bolluk ve huzur olur. Kur'ân, okuyucusuna şefaat edecektir."

Uhud şehitleri defnedilirken ve daha sonra imam olmaya ehil kişi tesbit edilirken, çok Kur'ân bilmenin bir ölçü olarak kullanılması, Kur'ân bilme ve okumaya ayrı bir önem katmaktadır. Nitekim Uhud şehitleri defnedilirken Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve

57 Ebû Davut, *Vitir*,14; İbn Mâce, *Mukaddime*, 17; Müsned, II, 252, 447.
58 Taberanî'den naklen Münzirî, *Terğib*, I, 311.
59 Buhârî, *Et'ime*, 30, *Fedailu'l- Kur'ân*, 17, 36; Müslim, *Müsafirîn*, 243.
60 Buhârî, *Fedailu'l- Kur'ân*, 17.

sellem) emriyle daha çok Kur'ân bilen/ezberleyen kişi daha önce defnedilmiş ve bu onun için bir üstünlük vasfı olarak görülmüştür. Eşitler arasında cemaate namaz kıldırma konusunda da, daha çok Kur'ân bilen (tecvidiyle, ezberiyle, güzel okuyuşuyla vs.) tercih edilir; hatta imamlık onun hakkıdır.

Kur'ân'dan ezberlenen kısımların unutulmasının büyük günah sayılması da müslümanları, sürekli Kur'ân okumaya yönelten noktalardan birisidir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyuruyor: "Bir kimsenin şu âyetleri unuttum demesi ne kötü şeydir! O ona unutturulmuştur. Kur'ân'ı hatırınızda tutmaya çalışın. Doğrusu o, hayvanın ipini koparıp kaçması gibi, kişinin zihninden silinip gider."[61]

Ayet ve hadis diliyle, bu kadar hassasiyetle üzerinde durulan Kur'ân okuma işi, tarih boyunca müslümanlar tarafından, pratikte de gereğine uygun biçimde yerine getirilmiş ve daha çok geceleri okunduğu görülmüştür. Gecenin tercih edilmesi Cenâb-ı Hakk'ın "Geceleyin onunla (Kur'ân) teheccüd kılmak için kalk!" (İsrâ, 17/79) fermanına dayanıyor olmalıdır. Bu âyeti *Nahcivanî* (920/1514) şöyle açıklar: "Gecenin deriliklerinde, kalbin, bütün meşgale ve eğlencelerinden uzak kaldığı anlarda, kişinin okuduğu Kur'ân, nefse ağır ve vücuda yorucu gelse bile, daha etkili olur ve kalbe yerleşir."[62]

Meşhur müfessir *Hazin* (725/1324) ise, "Gecenin yarısında kalk (namaz kıl), yahut bundan biraz eksilt. Veya bunu artır ve ağır ağır Kur'ân oku." (Müzemmil, 73/3-4) âyetinin tefsirinde şöyle der: "Allah gece namazını emredince peşinde Kur'ân okumayı zikretti. Efendimize, okuyacağı Kur'ân'ı yavaş yavaş okumasını emretti ki, kalbi tam bir huzura kavuşsun, âyetlerin manalarını düşünsün, istiğfar âyetlerini okuduğunda istiğfarda bulunsun, va'ad ve vaîd

---

61 Müslim, *Müsafirîn*, 228, 229.

62 Nahcivanî, *Fevatih*, II, 455.

âyetlerini okuduğunda korku ve ümit meydana gelsin, kıssa ve darb-ı meselleri okuduğunda ibretler alsın, böylece kalbi Allah'ın marifetiyle nurlansın."[63]

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) de gece Kur'ân okumaya teşvik ederek "Kur'ân öğrenin ve okuyun. Çünkü Kur'ân öğrenip okuyan ve gecesini onunla ihya eden kimse, misk dolu ve kokusu her tarafa yayılan kap gibidir."[64] der. "Kıyamet günü Kur'ân, 'Ya Rabbi! Ben bu şahsı, beni okuduğu için gece uykusuz bıraktım, izin ver ona şefaat edeyim.' diyecektir."[65] şeklindeki hadis de, gece Kur'ân okumayı teşvik eden beyanlardandır.

Efendimiz, gece teheccüd namazında okuduklarının yanı sıra her gece İsrâ ve Zümer sûrelerini de okur ve bunu bir hizip olarak sürdürürdü.[66] Hz. Aişe, Hz. Peygamber'in Allah tarafından her gece uyandırıldığını ve seher vakti gelmeden mutlaka hizbini bitirdiğini aktarmaktadır.[67] Evs b. Huzeyfe'nin bildirdiğine göre, Hz. Peygamber, Medine'ye gelen bir heyete her gece yatsıdan sonra sohbet ederdi. Fakat bir gece gecikti. Nedeni sorulunca, "Bu gün Kur'ân'dan okuma itiyadında olduğum hizbimi okumamıştım. Onu bitirmeden gelmek istemedim." buyurmuştu. Ravi Evs b. Huzeyfe diyor ki, sabah olunca ashaba, "Siz Kur'ân'ı kaç hizbe bölersiniz?" diye sordum, onlar "Üç, beş, yedi, dokuz, on bir, on üç ve hizbü'l-mufassal olarak bölüyoruz." dediler.[68]

---

63 Hazin, *Lübabu't- Te'vil*, IV, 165.

64 Tirmizî, *Edep*, 79.

65 Müsned, II, 174.

66 Buhârî, *Tefsiru Sûre*, 17, 1, *Fedailu'l- Kur'ân*, 6. bk. Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3216.

67 Ebû Davut, *Tatavvu*, 22.

68 Ebû Davut, *Ramazan*, 9; İbn Mâce, *İkame*, 178; İbn Kesir, *el-Bidaye*, V,32. "Bu taksime göre sûreler şu şekilde sıralanmıştır: Üç: Bakara, Al-i İmran, Nisa; Beş: Maide, En'am, A'raf, Enfal, Tevbe; Yedi: Yûnus, Hûd, Yûsuf, Ra'd, İbrahim, Hicr, Nahl; Dokuz: İsra'dan Furkan'a kadar; On bir: Şu'ara'dan Yasîn'e kadar; On üç: Saffat'tan Hucûrat'a kadar; Hizbu'l- Müfassal: Kaf'tan sona kadar." İbn Kesir, Tefsir, IV, 220. Buna göre sahabe 7 günde Kura'n'ı bitirmiş oluyordu. Nitekim Hz.

Gece uyuya kaldığı için hizbini okuyamayan kişinin, sabah ile öğle namazları arsında okuması durumunda aynı sevabı alacağını ifade eden hadisten, gece bir miktar Kur'ân okumanın müslümanın vazgeçilmez görevi olduğu anlamını çıkarmak mümkündür.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), teheccüd namazında bazen sayfalarca Kur'ân okurdu. Hz. Huzeyfe, Efendimiz'le namaz kıldığını ve O'nun Bakara Sûresi'nden başlayarak Nisa Sûresi'nin sonuna kadar, yaklaşık 105 sayfayı, bir rekâtta okuduğunu belirtmektedir. İbn Abbas ise, Hz. Peygamber'in gece ibadetini öğrenmek için onlara misafir kaldığında, her rekâtta yaklaşık Müzemmil Sûresi kadar (20 âyet) bir miktar okuduğunu söylemektedir.

Urve b. Zübeyr (94/712), gündüzleri Mushafa bakarak dörtte birini okur, geceleri de o miktarı teheccütte okurdu. Sadece bir kaşıntı neticesinde ayağı kesildiği gece okuyamadı; onu da bir sonraki gece kaza etti.[69] Mansur b Mu'temir (132/749) gecesini üçe böler, bir kısmında Kur'ân okur, bir kısmında ağlar bir kısmında da dua ederdi.[70] İmam Evzaî (157/774): "Kim geceleri uzun boylu Kur'ân okursa, mahşer günü hesap için az bekler" derken bu söz ve tatbikatlara dayanmış olmalıdır.[71]

Bu arada Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) dâhil, bazı şahsiyetlerin kendilerine açılan engin mana kapılarından girerek, bir âyetin fezasına daldıklarından veya o anda çok etkilendiklerinden sabaha dek bu âyeti tekrar ettikleri gözlenmiştir.

Mesela,

Osman, Kur'ân okumaya, Cuma gecesi başlar, Bakara'dan Maide'ye kadar okurdu. Cumartesi, En'am'dan Hûd sûresine kadar, Pazar gecesi, Taha'dan Kasas'a kadar, Salı gecesi, Ankebût'tan Sad'a kadar, Çarşamba gecesi, Zümer'den Rahman'a kadar okur ve Perşembe gecesi hatmını tamamlardı. İbn Mes'ud'un ayrı bir tertibi vardı. Gazalî, İhya, I, 244.

69 Ebû Nuaym, *Hilye*, II, 178.

70 İbnu'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, II,115.

71 a.g.e. IV, 257.

Allah Resûlü, "Eğer onlara azap edersen, onlar Senin kullarındır (dilediğini yaparsın), eğer onları bağışlarsan, şüphesiz Sen daima üstünsün, hikmet sahibisin." (Maide, 5/118);[72]

Malik b. Enes, "Sonra o gün (size verilen) nimetten sorulacaksınız." (Tekasür, 102/7-8);[73]

Malik b. Dinar ve Temimuu'd- Darî, "Yoksa kötülükleri işleyen kimseler, kendilerini, inanıp iyi işleyenler gibi yapacağımızı mı sandılar? Yaşamaları ve ölümleri onlarla bir olacak öyle mi? Ne kötü hüküm veriyorlar!" (Casiyye, 45/21), "(Orada onların) yüzlerini ateş yalar. Öyle ki, (ateş dudaklarını, yüz adalelerini yaktığından) dişleri açıkta kalır." (Mü'minûn, 23/104);[74]

Mervan b. Riyap el-Esedî, "Onların, ateşin başında durdurulmuş iken, 'Ah ne olurdu keşke biz, (dünyaya) geri çevrilseydik de Rabb'imizin âyetlerini yalanlamasaydık, inananlardan olsaydık!' dediklerini bir görsen." (En'am, 6/27),

Said b. Cubeyr, "Ey suçlular, bu gün şöyle ayrılın (bakayım)." (Yasîn, 36/59),[75]

Süleyman et-Teymî, "Boyunlarında demir halkalar ve zincirler olduğu hâlde sürüklenecekler; kaynar suda, sonra ateşte yakılacaklar." (Mü'min, 40/71–72);[76]

Hasan-ı Basrî, "Eğer Allah'ın nimetlerini saymak isterseniz sayamazsınız. (Buna rağmen) yine de insan çok haksızlık edendir, çok nankördür." (İbrahim, 14/34);[77]

Münife bt. Ebi Tarık, "Size Allah'ın âyetleri okunmakta ve O'nun Elçisi de aranızda iken nasıl inkâr ediyorsunuz? Kim

72 İbn Mâce, *İkametu's Salat*, 179.
73 İbn Harrat, *es-Salât ve't-Teheccüd*, 278.
74 Gazalî, *İhya*, I, 315; İbn Mübarek, *Zühd*, 31.
75 İbnu'l-Cevzî, *Sıfatu's- Safve*, III, 50.
76 Ebû Nuaym, *Hilye*, IV, 272.
77 İbn Harrat, *es-Salât ve't- Teheccüd*, 278.

Allah'a gönülden sımsıkı bağlanırsa muhakkak ki o, doğru yola iletilmiştir." (Al-i İmran, 3/101);[78]

İmam-ı Azam, "(Asıl azap ile), o (söz verilen) saatte karşılaşacaklardır. O saat cidden çok feci ve acıdır." (Kamer, 54/46)[79] âyetini, bazen namazın içinde bazen dışında ve çoğu zaman gözyaşı eşliğinde, sabaha kadar tekrar etmişlerdir.

Kur'ân'ı, sevgilinin sözlerini dinleme iştiyak ve zevkiyle okuyan marifet ehli, kalbi masiva kirlerinden temizlenen kişinin, Kur'ân okumaktan hiç bir zaman bıkmayacağını, Kur'ân ezberlemeyen müridin çok eksik olacağını ve Kur'ân'sız münacat yapılamayacağını belirtmişlerdir.[80] Ebû Süleyman ed-Daranî "Bazıları Kur'ân okurken düşünür ve ağlar, bir kısmı Kur'ân okurken düşünür ve nara atar, üçüncü kısım ise Kur'ân okurken düşünür ama ne nara atar ne de ağlar, sadece hayret içinde dona kalır." diyerek gece ehlini üç sınıfa ayırmış, bu üç hâlin oluşma nedenini soranlara ise, "bunu açıklamaya gücüm yetmez." cevabını vermiştir.[81]

Marifet ehlinin diğer ibadetler gibi Kur'ân okumaya bu derece önem vermesinin nedeni, Allah rızasına nail olmakla birlikte marifet ilmini elde etmektir. Çok tefekkür ve tekrarla okunan Kur'ân sayesinde kalbe marifet kapıları açılır ve her âyetten, bazen bir kelimeden, birçok mana çıkarma imkânı elde edilir.

"Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpler üzerinde kilitler mi var?" (Muhammed, 47/24) âyetini zikrettikten sonra Serrac (378/988): "Kalplerin kilitleri, günahtan, dünya sevgisinden, uzun gafletten, hırstan, övülmeğe düşkün olmaktan ötürü kalplere çöken paslardır. Tevbe ile kalbin pası silinince gaypten kalbe nurlar doğar, o kimse kalbinden taşan hikmetleri söyler. Allah'ın Resûlü'ne uyarak

---

78 İbnu'l-Cevzî, *Sıfetu's- Safve*, IV, 74.
79 Zehebî, *Menakıbu İmam Ebi Hanife*, 23.
80 İbn Recep, *Camiu'l-Ulum ve'l-Hikem*, II, 343.
81 Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 20.

içini dışını temizleyip bildikleriyle amel edenleri Cenab-Hak, bilmedikleri ilme muttali kılar ki, bu işaret ilmidir."[82] der. Onun için tasavvuf ehlinin yaptığı tefsirlere, dirayet ve rivayet tefsirlerinin yanında üçüncü bir şık olarak işarî tefsir denmiştir.

Rabbimizi Tesbih Etmenin Fazileti

Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) zaman zaman ashabına yapılması kolay ancak değer ve sevap açısından yüksek olan ameller ve sözler öğretirdi. Bu durum hem Allah'ın engin ve tükenmez hazinesine hem de zahiren değerli gibi görünen ancak içleri kof, keyfiyetten yoksun, malayani türünden işlerle uğraşmanın yanlışlığına işaret etmektedir. İşte bu değerli amellerden birisi de *tesbih*tir. Yani dilimizle ve ona eşlik edecek kalbimizle Rabbimizin bütün eksik sıfatlardan münezzeh, mukaddes ve uzak olduğunu söylemek ve inanmaktır. Çalışmamızın bütünü ilgili olmakla birlikte, hususî olarak aşağıdaki satırlarda konumuz olan tesbihin *fazilet*ine dair bir demet hadis sunmak istiyoruz.

Bize değer ve değersizlik ölçülerini en güzel şekliyle vaz'eden En Değerli İnsan (sallallahu aleyhi ve sellem) bir hadislerinde şöyle buyuruyor:

كَلِمَتَانِ حَبِيبَتَانِ إِلَى الرَّحْمَنِ خَفِيفَتَانِ عَلَى اللِّسَانِ ثَقِيلَتَانِ فِي الْمِيزَانِ
سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ سُبْحَانَ اللهِ الْعَظِيمِ

"Rahman'a sevimli, dile hafif ancak mizanda ağır iki cümle vardır. Onlar da şudur: Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ve hamd ile tesbih ederim. Büyük olan Allah'ı tesbih ederim, O'nun şanı ne yücedir!"[83]

---

82 Serrac, *el-Luma'*, 147.
83 Buhârî, *Tevhid*, 58.

Evet, bu iki cümlenin söylenmesi çok kolaydır, dile ağır gelmez; bunlar boş ve değersiz sözler de değildir, bilakis Hak katında makbul ve kıymetlidir; ayrıca, mizanda da çok ağırdırlar. Gözümüzde çok küçük olan ve belki de çoklarının hafife aldığı bu iki cümle, eğer gönülden söylenmişse, ahirette getirilip mizanda terazinin hasenat kefesine konulunca, yığın yığın günahları havaya kaldıracak kadar ağırlaşacaktır. Çünkü bu sözler Cenâb-ı Hak nezdinde çok sevimlidir. Nitekim O (sallallahu aleyhi ve sellem) bir başka hadislerinde şöyle buyuracaktır:

إِنَّ أَحَبَّ الْكَلَامِ إِلَى اللّٰهِ سُبْحَانَ اللّٰهِ وَبِحَمْدِهِ "Cenâb-ı Hak nezdinde en sevimli söz şudur: 'Allah'ım Seni hamdinle tesbih ederim'"[84] Bir başka zaman kendisine sorulan bir suale verdiği cevapta da benzeri şu ifadeler vardır:

سُئِلَ أَيُّ الْكَلَامِ أَفْضَلُ قَالَ مَا اصْطَفَى اللّٰهُ لِمَلَائِكَتِهِ أَوْ لِعِبَادِهِ
سُبْحَانَ اللّٰهِ وَبِحَمْدِهِ

"Hangi söz daha faziletlidir sorusuna, 'Allah'ın melekleri veya kulları için seçmiş olduğu, 'Allah'ım Seni hamdinle tesbih ederim' sözüdür.' şeklinde cevap verdi."[85]

Tesbihin, yerle gök arasını dolduracak kadar sevaplı olduğunu ise Efendimiz şöyle ifade buyuruyor:

اَلطُّهُورُ شَطْرُ الْإِيمَانِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ تَمْلَأُ الْمِيزَانَ وَسُبْحَانَ اللّٰهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ
تَمْلَآنِ أَوْ تَمْلَأُ مَا بَيْنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

"(Maddî-manevî) Temizlik imanın bir parçasıdır. 'Elhamdülillah' ifadesi mizanı doldurur. 'sübhanallah ve elhamdülillah' ise

84 Müslim, *Zikir*, 85.
85 Tirmizî, *Daavât*, 127.

yerle gök arasını doldururlar veya doldurur."[86] Bu ifadelerin günahları silip süpürdüğünü de yine Efendimizden öğreniyoruz:

مَنْ قَالَ سُبْحَانَ اللّٰهِ وَبِحَمْدِهِ فِي يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ حُطَّتْ خَطَايَاهُ
وَإِنْ كَانَتْ مِثْلَ زَبَدِ الْبَحْرِ

"Kim günde yüz defa 'Allah'ım Seni hamdinle tesbih ederim' derse, denizköpüğü kadar bile olsa günahları affolunur."[87]

Her tesbihin bir sadaka hükmüne geçtiğini ise şöyle ifade ediyorlar:

يُصْبِحُ عَلَى كُلِّ سُلَامَى مِنْ أَحَدِكُمْ صَدَقَةٌ فَكُلُّ تَسْبِيحَةٍ صَدَقَةٌ وَكُلُّ تَحْمِيدَةٍ صَدَقَةٌ وَكُلُّ تَهْلِيلَةٍ صَدَقَةٌ وَكُلُّ تَكْبِيرَةٍ صَدَقَةٌ وَأَمْرٌ بِالْمَعْرُوفِ صَدَقَةٌ وَنَهْيٌ عَنْ الْمُنْكَرِ صَدَقَةٌ

"Sabahladığınızda, her mafsalınız için bir sadaka vermeniz borcunuzdur. Her tesbih bir sadakadır, her hamd bir sadakadır, her tehlil (la ilahe illallah demek) bir sadakadır, her tekbir bir sadakadır, bir iyiliği emretme sadakadadır, bir kötülükten alıkoyma sadakadır."[88]

Şu hadis-i şerifte de, diğer iyilikler gibi, tesbihin de en az bire on sevap getirdiğini öğreniyoruz:

أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِجُلَسَائِهِ أَيَعْجِزُ أَحَدُكُمْ أَنْ يَكْسِبَ أَلْفَ حَسَنَةٍ فَسَأَلَهُ سَائِلٌ مِنْ جُلَسَائِهِ كَيْفَ يَكْسِبُ أَحَدُنَا أَلْفَ حَسَنَةٍ قَالَ يُسَبِّحُ أَحَدُكُمْ مِائَةَ تَسْبِيحَةٍ تُكْتَبُ لَهُ أَلْفُ حَسَنَةٍ وَتُحَطُّ عَنْهُ أَلْفُ سَيِّئَةٍ

86 Müslim, *Taharet*, 1.
87 Müsned, III, 302.
88 Buhârî, *Sulh*, 11; Müslim, *Müsafirîn*, 84.

"Allah'ın Resûlü yanında oturanlara, 'herhangi biriniz bin sevap kazanmaktan aciz olur mu?' dedi. Oturanlardan birisi, 'her hangi birimiz nasıl bin sevap kazanır?' diye sorunca Efendimiz şu cevabı verdi: 'Biriniz yüz defa tesbih ederse bin sevap kazanır ve bin günahı silinir.'"[89]

Yaptığımız tesbihât Rabbimizin yanında bizleri anacak ve şefaatçi olacaktır. Konuyla ilgili hadis şu şekildedir:

إِنَّ مِمَّا تَذْكُرُونَ مِنْ جَلَالِ اللهِ التَّسْبِيحَ وَالتَّهْلِيلَ وَالتَّحْمِيدَ يَنْعَطِفْنَ حَوْلَ الْعَرْشِ لَهُنَّ دَوِيٌّ كَدَوِيِّ النَّحْلِ تُذَكِّرُ بِصَاحِبِهَا أَمَا يُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَوْ لَا يَزَالَ لَهُ مَنْ يُذَكِّرُ بِهِ

"Allah'ın Celali için tesbih, tehlil, tekbir ve tahmidlerde bulunanların bu söyledikleri, Allah'ın arşının etrafında tıpkı oğul veren arı şeklinde vızıltılar çıkartır. Ve bunların tek dilekleri de sahiplerinin affedilmesidir (sahiplerini Allah'ın yanında zikrederler)." Allah Resûlü bu ifadelerinden sonra soruyor: "Rabbinizin yanında sizi böyle zikreden, böyle şefaatçilerinizin bulunmasını istemez misiniz?"[90]

İnsan belli bir yaştan sonra güç ve kuvvetten düşer, birçok işle beraber, çok sevaplı olan bazı ibadetleri de yerine getiremez hâle gelir. Ancak imkânı olsa onları ihmal etmeyecek bir inanç ve azme sahiptir. İşte böyleleri için yapabilecekleri kolay fakat sevabı diğer zor olanlara denk taat ve ibadetler vaz'edilmiştir. Rabbimizi tesbih etmek de bunlardan birisidir. Efendimizin amcakızı Ümmü Hani (radıyallahu anha)'ye şunları anlatıyor:

---

89 Müslim, *Zikir*, 37; Müsned, I, 174.
90 Müsned, IV, 268–271.

جِئْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللهِ إِنِّي امْرَأَةٌ قَدْ ثَقُلْتُ فَعَلِّمْنِي شَيْئًا أَقُولُهُ وَأَنَا جَالِسَةٌ قَالَ قُولِي اللهُ أَكْبَرُ مِائَةَ مَرَّةٍ فَإِنَّهُ خَيْرٌ لَكِ مِنْ مِائَةِ بَدَنَةٍ مُجَلَّلَةٍ مُتَقَبَّلَةٍ وَقُولِي الْحَمْدُ لِلَّهِ مِائَةَ مَرَّةٍ فَإِنَّهُ خَيْرٌ لَكِ مِنْ مِائَةِ فَرَسٍ مُسْرَجَةٍ مُلْجَمَةٍ حَمَلْتِيهَا فِي سَبِيلِ اللهِ وَقُولِي سُبْحَانَ اللهِ مِائَةَ مَرَّةٍ هُوَ خَيْرٌ لَكِ مِنْ مِائَةِ رَقَبَةٍ مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ تُعْتِقِينَهُنَّ وَقُولِي لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ مِائَةَ مَرَّةٍ لَا تَذَرُ ذَنْبًا وَلَا يَسْبِقُهُ الْعَمَلُ

"Allah Resûlüne gelerek, fazlaca oturup kalkamayacak kadar ağırlaştığımı (yaşlılık, hastalık veya kilo almaktan ötürü), oturduğum yerde söyleyebileceği bir şeyler öğretmesini rica ettim. Bana şu cevabı verdi: Yüz defa 'Allahuekber' de, bu senin için kabul olmuş yüz kurbanlık iri deveye bedeldir. Yüz defa 'elhamdülillah' de, bu senin için Allah yolunda teçhiz edip gönderdiğin semeri ve gemi vurulmuş yüz attan daha hayırlıdır. Yüz defa 'sübhanallah' de, bu senin için İsmail oğullarından yüz köleyi hürriyete kavuşturmaktan daha hayırlıdır. Yüz defa 'la ilahe illallah' de geride günahın kalmaz ve bunu geçecek bir amel de yoktur."[91]

Hz. Cuveyriye validemiz ise şöyle bir hadise anlatıyor:

"Allah Resûlü sabah namazı için erkenden yanımdan ayrıldı. Ben namaz kıldığım yerde oturuyordum. Kuşluk namazını da kıldıktan sonra geri döndü ve şöyle dedi: 'Gittiğimden beri sen hâlâ oturduğun yerde oturuyor musun?' 'Evet' dedim. Efendimiz şöyle buyurdu: 'Ben senden ayrıldıktan sonra üçer defa söylediğim dört kelime var ki, gün boyunca söylediklerinle tartılsa onlardan fazla gelir. Şöyle dedim:

سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ عَدَدَ خَلْقِهِ وَرِضَا نَفْسِهِ وَزِنَةَ عَرْشِهِ وَمِدَادَ كَلِمَاتِهِ

91 Müsned, VI, 200.

'Allah'ın yarattığı varlıklar sayısınca, zatına lâyık şekilde (O'nun razı olacağı kadar), arşı ağırlığınca ve kelimeleri sayısınca Allah'ı tesbih eder ve O'na hamd ederim.'[92]

'Mücevherin değerini ancak mücevher satanlar bilir.' derler. Tesbihin kıymetini de işin ehli daha iyi bilir. Elbette bunların başında peygamberler gelir. Hz. İbrahim (aleyhisselam) için şöyle bir olay aktarılmaktadır:

Rivayetlere göre; Hz. İbrahim, kendi döneminin en zenginlerinden sayılacak kadar servet sahibidir. Fakat dünyanın ömrünün kısa olduğunu ve süratle zevale gittiğini, dünya lezzetlerinin zehirli bala benzediğini, burada güzel addedilen dünyevi zinetlerin kabirde çirkin sayıldığını, oraya götürülemeyeceğini ve şu imtihan yurdunda bir saatlik lezzeti terk etmeye bedel ahirette senelerce dostlarla beraber olunacağını yakin derecesinde bilen Allah'ın sevgili dostu, dünyayı kesben olmasa da kalben terk etmiştir. Onun çalışıp kazanması, dünyayı imar etmek ve din-i mübînin yeryüzünün dört bir yanında şehbal açmasını sağlamak içindir.

Bir gün, bazı melekler, Cenâb-ı Hakk'a, sevgi ve dostluk kahramanı olarak tanıdıkları Hz. İbrahim'in mal-mülk sahibi olması hakkında istifsarda bulunur (hikmetini öğrenmek ister); peygamberlik mesleğiyle onca servetin nasıl telif edilebileceğini sorarlar. Cenâb-ı Hak onları Hz. İbrahim'e gönderir.

Melekler, Hz. İbrahim (aleyhisselam)'i ziyaret ederler; uzun bir yoldan gelmiş, saçı-sakalı dağınık, üstü-başı perişan birer misafir edasıyla İbrahim Nebi'nin yanına varırlar ve onun duyacağı şekilde سُبُّوحٌ قُدُّوسٌ رَبُّ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوح derler. Kalbi ötelerden gelen esintilere açık olan İbrahim (aleyhisselam), Cenâb-ı Hakk'ı tesbîh u takdîs etmek için çok iyi seçilmiş bu kelimeleri ve onların seslendirilişindeki lâhûtîliği duyunca çok sevinir; "Aman Allah'ım, bu

92 Müslim, *Zikir*, 79

ne güzel bir söz!" diyerek hayranlığını ifade eder ve "Servetimin üçte biri sizin olsun, yeter ki o tesbihi bir kere daha söyleyin!" der. Melekler, kendilerine has bir ses ve eda ile o tesbihi tekrar edince, Allah'la alâkası açısından tesbîh u tazime ve vahye aşina olan Allah Dostu, o sözdeki derinliğin kendi ruhunda hâsıl ettiği tesir neticesinde, bir kere daha aynı tesbihi duymak için malının tamamını vermeye de razı olur. Nihayet, "Değil mi ki bana bu tesbihi dinletip öğrettiniz, ben de size köle oldum!" diyerek meleklere mukabelede bulunur. Bu davranışıyla da sahip olduğu her şeyi, hatta canını bile Cânan yolunda feda edebileceğini gösterir.

Gönlü uhrevî esintilere aşina olan Hz. İbrahim (aleyhisselam) engin bir marifet ve derin bir duyuşla dile getirilen bu tesbihe hayran kalmıştır. Bizim de, o ufku idrak etmiş olma düşüncesiyle değil, o ufka talebimizi ortaya koyma mülahazasıyla Rabbimizi tesbîh u takdis etmemiz bir vazifedir.

Tesbih İçin Yardım İstemek

İnsan bazı konularda, diğer canlılara nazaran kendine yeterli bir varlık olsa da birçok konuda yardıma ihtiyacı bulunmaktadır. Sosyal bir varlık olması ve karışık psikolojisi onu diğer insanlara daha çok bağımlı kılmıştır. Zira bazı şeylerin beraber yapılması hem katılımcıları teşvik eder hem de kitle ve gurup psikolojisinden yararlanma gibi avantajlara sahiptir. Başta namaz olmak üzere, bazı temel ibadetlerin cemaatle eda edilmesinin böyle bir esprisi de bulunmaktadır.

Aşağıdaki âyetlerden Allah'a seviyeli bir şekilde ibadet etmek, O'nu tesbih ve tenzih etmek için de kitle ruh hâletine ve zaman zaman manevî desteğe ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Hele önemli işler öncesinde, Rabbin yardımını kazanmak, manen belli bir kıvama gelmek ve ümit içinde olmak için bu ibadet ve tesbih ameliyesi çok daha seviyeli ve külli bir hâl almalıdır.

Cenâb-ı Hak, Hz. Musa (aleyhisselam)'yı Firavun'a gönderince, çok önemli bir işle karşı karşıya kaldığını hemen anlamış ve ellerini açarak şöyle dua etmişti:

قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي . وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي . وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي
. يَفْقَهُوا قَوْلِي . وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي . هَارُونَ أَخِي .اُشْدُدْ بِهِ
أَزْرِي . وَأَشْرِكْهُ فِي أَمْرِي . كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيراً . وَنَذْكُرَكَ كَثِيرًا

"Ya Rabbi!" dedi, genişlet göğsümü, kolaylaştır işimi, çözüver şu dilimin bağını. Ta ki anlasınlar sözümü! Bana da ailemden birini, Harun kardeşimi, yardımcı kıl! Onunla beni takviye et! Onu bu işime ortak et! Ta ki Seni daha çok *tesbih ve tenzih* edelim. Ve Seni daha çok analım." (Taha, 20/25–33)

Bu duanın ilk kısmının, önemli veya cebbar birine bir şey tebliğ etme, vaaz etme, bir konuşma yapma vb. işlerin evvelinde söylenmesi Hz. Musa (aleyhisselam)'ın bir sünneti olarak günümüze kadar devam etmiştir.

Hz. Musa (aleyhisselam), sözünün iyi anlaşılması için Allah'tan,

– göğsünün genişletilmesini,

– işinin kolaylaştırılmasını,

– dilinin bağının çözülmesini ister.

Arkasından da duasına şöyle devam eder:

"Bana ailemden birini, Harun kardeşimi, yardımcı kıl! Onunla beni takviye et! Onu bu işime ortak et!" Ve arkasından sebebini açıklar: "Ta ki Seni daha çok *tesbih ve tenzih* edelim. Ve Seni daha çok *analım*."

Bu duanın ardından Hz. Harun (aleyhisselam) peygamber olmuş ve iki peygamber kardeş beraber Firavun'a gitmişler. Ancak, öyle anlaşılıyor ki, peygamber olmalarına rağmen, bu önemli hadise öncesinde iki

kardeş bir birini takviye ederek Cenâb-ı Hakk'ı uzun uzun tesbih etmiş ve zikirde bulunmuşlardır. Elbette sadece duaları değil, bu uygulamaları da hem günümüzde hem de her dönemde uyulması gereken bir nebevî sünnet olarak hayata hayat olmalıdır.

Bazı Sûrelerin Tesbihle Başlamasının Sebebi

Bilindiği gibi Kur'ân-ı Kerim'in yedi sûresi tesbihle başlamaktadır.[93] Müfessirler sûrelerin her kelimesinden anlamlar çıkardıkları gibi üslubundan, i'cazından, tertibinden ve bu arada sûrelerin ilk kelime ve cümlelerinden de değişik anlamlar çıkarmışlardır. Bu iş yapılırken o sûrenin konusu, evvelki sûrenin konusu ve hangi âyetlerle son bulduğu gibi hususlar göz önüne alınmaktadır. Mesela İsrâ Sûresi'nin,

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلاً مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

"Bir gece, kendisine bazı delillerimizi gösterelim diye kulu Muhammedi, Mescid-i Haramdan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksaya götüren O zatın şanı ne yücedir! Bütün eksikliklerden uzaktır O! Gerçekten, her şeyi işiten, her şeyi gören O'dur." (İsrâ, 17/1) şeklinde tesbihle başlamasının hikmeti şöyle açıklanmaktadır:

Kur'ân-ı Kerim'de geçen her tesbih sözü, sebepler yolu ile şirke girmeye karşı bir tavrın ifadesidir. Burada da sûre tesbih lafızlarıyla başlamakta ve ilk plânda açık-kapalı şirke karşı bir tavır belirlenerek sebeplerin birer perde olduğu vurgulanmaktadır. Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) miracı ve Mescid-i

---

[93] Tesbihle başlayana sûreler şunlardır: İsrâ(17), Hadîd(57), Haşr(59), Saff(61), Cuma(62), Teğabun(64) ve A'la(87).

Haram'dan Mescid-i Aksa'ya seyahati (İsrâ) tamamen sebepler üstüdür. Dolayısıyla onun hızı, hayalin, ışığın ve ruhun süratiyle kıyas edilmeyecek ölçüdedir. O hızın keyfiyeti, ancak Allah'ın bilebileceği bir husustur. Dolayısıyla o gece Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem),

Sebepleri esvâb gibi sırtından attı,
Müsebbibü'l-esbâbla mirac yaptı.

mısralarıyla ifade edildiği gibi tamamen sebepler üstü bir yolculuk yapmıştır.

Ayrıca Cenâb-ı Hak, İsrâ Sûresi'ne سُبْحَانَ الَّذِي beyanıyla kullarına bir tembihte de bulunmakta ve âdeta "Her şeyden önce şirki kafanızdan atın ve iyi bilin ki, bunu şu âlemlerin nizam ve intizamını her an elinde tutan Allah (celle celaluhu), sebepleri, tabiatı ve eşyayı aşan bir güçle gerçekleştirmiştir." denmektedir.

Elmalılı şöyle diyor: "Bu sûrenin böyle mükemmel bir tesbih ve tenzih ile başlaması, sonraki âyetlerde zikredilecek hayret verici işlerin önemi ile ilgilidir. Mesela,

1. Akıllara hayret veren ve beşerî imkânların üstünde olan İsrâ gerçeğini yüceltmek ve onu doğrulamak durumunda olan okuyucunun kalp temizliğini sağlama ve makamın hassasiyet ve nezaketi dolayısıyla *teşbih* (Allah'ı bir mekânda bulunan bir varlığa benzetme) kuruntularından korumayı amaçlamaktadır.

2. İsrâ hadisesini mümkün görmeyen inançsızlara karşı yüce Allah'ın noksan vasıflardan uzak bulunduğunu, dolayısıyla acizlik ve yalan gibi kusurlardan münezzeh olduğunu açıklamakta, kudret ve ihsanının yücelik ve çokluğunu ilan etmektedir. (…)

3. Genel olarak bu sûrenin anlamının Allah'ın temiz ve kusursuz olması ile ilgisine de işaret vardır."[94]

Cuma Sûresi'nin,

---

94 Elmalılı, V, 3144.

يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ

"Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Melik (kâinatın gerçek hükümdarı), Kuddûs, Azîz ve Hakîm olan Allah'ı tesbih ve tenzih eder.". (Cuma, 62/1) şeklinde tesbîh ve takdis ile başlaması Hıristiyanların, daha sonra ortaya attıkları teslis iddiasıyla içine düştükleri yanlışlık ve aşırılığın iptaline işarettir. Yüce Allah hem Kuddüstür hem de Azizdir; yani kudsiyeti sarsılmaz, kudretine yetişilmez, ezelden beri kendisinde var olan kuvvet ve azameti hiç bir yolla mağlup edilemez. Bu kudsiyete saldırmak, mülküne leke sürmek, hakkına tecavüz etmek ve şirk koşmak isteyenlerin cezasını verir, kahr u intikamıyla mağlup ve perişan eder. Bununla beraber o Hakîmdir. Yaptığını nizam ve hikmetle, yerli yerinde ve sağlam yapar. Kudsiyet ve izzetine aykırı olan şirk ve küfür gibi hâllere bazen meydan veriyor, zalimler, fasıklar gibi haksızlara ve ahlâksızlara mühlet veriyor gibi görünse de bunda nice hikmetleri vardır. Mesela öyle olmasaydı,

– Hakkın Kudsiyet ve yüceliği bilinmez,

– İzzet-i ilâhiyyenin yüksekliği anlaşılmaz,

– o zalimler daha büyük cezalara müstahak olmaz,

– müminleri daha yüksek fazilet, sevap ve derecelere erdirecek gayretler için hikmet kalmazdı. Çünkü eşyanın zıddıyla inkişaf etmesi de bir hikmet kanunudur.[95]

Teğabun Sûresi'nin,

يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ
وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

95 Elmalılı, VII, 4955.

"Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ı tesbih ve tenzih eder. Hâkimiyet O'nundur. Bütün hamd ve övgüler O'na mahsustur. O her şeye kadirdir." (Teğabun, 64/1) şeklinde tesbîh ile başlaması,

– bir önceki sûrede dile getirilen Allah'ın izzetini açıklamak,

– müminleri Allah'ı zikretmeye teşvik etmenin bir müeyyidesi (karşılığı),

– eceli gelen bir kimsenin ecelini tehir etmemesi de, -hâşâ- güç ve kudretinin yetmemesinden değil, zat, sıfat ve fiillerinde her eksiklik ve kusurdan münezzeh olarak tasarrufunda kemal-i izzet ve hâkimiyetinden dolayı olduğuna bir tenbih,

– önceki sûrede olduğu gibi burada da zikrolunacak kıyamet günü tekrar dirilme meselesine bir mukaddime demektir. Ölüm gözlerinin önünde duran gafiller anlamaz ve düşünmezlerse de, göklerde ve yerde ne varsa Allah'ın kemal ve nezahetini her an ilan edip durmakta, zerreden küreye her neye bakılsa hepsi onun yüceliğine şahadet etmektedir.

Malum Haşr Sûresi de tesbihle başlıyor.

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

"Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ı tesbih ve tenzih eder. O, azîzdir, hakîmdir." (Haşr, 59/1)

Bu sûrenin tesbihle başlaması,

✓ sûrede zikredilen Beni Kurayza Yahudileri gibi, fitne çıkaran ve güçlü olan gayr-i müslimlerin sürgün edilmelerinin bir haksızlık olmayıp hak ettikleri bir şey ve bunun bir temizlik işi olduğunu tenbih etmek; dolayısıyla Cenâb-ı Hakk'ın her türlü zulüm ve haksızlıktan münezzeh olduğunu dile getirmek,

✓ müminlere de, Allah'ın her şeye gücünün yettiğini, dolayısıyla ne kadar güçlü olsalar da herkesin hakkından gelebileceği-

ni, zira güç yetirememek gibi eksikliklerden münezzeh olduğunu hissettirmek içindir.

Âyetin sonunda Allah'ın *Azîz ve Hakîm* olduğunun belirtilmesi, tesbihle dile getirilen nezaheti desteklemekte ve şunu ifade etmektedir: O Azizdir, hiç bir suretle mağlûp edilme ihtimali yoktur, zira bütün izzet O'nundur. Onun için âlemde her izzet kırılabilir, ancak onun izzet sahasına tecavüz edilemez, ona karşı gelmek isteyenler neticede mağlûp olurlar. Bununla beraber O Hakîmdir, yaptığını hikmetle yapar, bazen müminlere sıkıntı çektirip kâfirlere bir süre meydan verse de bunda bir hikmeti vardır. Ama neticede O'nun hikmet ve izzeti ortaya çıkar.

Diğer sûreler için de, sûrenin içeriği, sonraki sûrelerle ilgisi ve üslubu ile bağlantılı tefsir ve yorumlar yapılmıştır.

İkinci Bölüm

TESBİHİN BAZI HUSUSİYETLERİ

TESBİHİN BAZI HUSUSİYETLERİ

Hayranlık İfadesi Olarak Tesbih

Günlük hayatta aklın alamayacağı veya hayranlık uyandıran bir olay ya da şeyle karşılaşan kişi gayr-i ihtiyarî, 'sübhanallah!' der. Bundan kasıt, biz şuurlu bir şekilde farkında olmasak bile, Allah'ı tenzihtir ve şu anlamlara gelir:

1. Eğer aklın alamayacağı garip bir şey veya olayla karşılaşıldığı için 'sübhanallah' deniliyorsa, "Allah'ım! Her ne kadar aklım almıyorsa da Sen'in yaptığın her şey çok güzel ve mükemmeldir. Sen eksik ve yersiz hiçbir şey yapmazsın. Zira fiillerinle de her türlü noksanlıktan münezzehsin!" anlamındadır.

2. Eğer olağanüstü güzellik, mükemmellik veya büyüklükte bir olay veya şeyle karşılaştığı için 'sübhanallah' diyorsa, "Allah'ım! İnsan güç ve kudretini aşan, hayalinin bile ulaşamayacağı, onu şaşkına çeviren güzellikte ve azamette işler yapıyorsun; bu noktada da eşsizsin!" anlamındadır.

3. Şayet insan aklına gelmeyen hikmetler ve mükemmellikler içeren tabii (kevnî) bir olayla (ayet) karşılaştığı için bu ifadeyi kullanıyorsa, "Allah'ım! Sen ne büyüksün ki, hiç kimsenin aklına gelmeyecek şeyler yapıyorsun. Üstelik bunlar yerli yerinde ve hikmetli işler olduğu gibi, kimsenin üstesinden gelemeyeceği, gücünün yetmeyeceği işler olmasına rağmen, umulmadık bir şekilde ve kolaylıkta hallediyorsun. Sana zor gelen hiçbir şey yoktur, her türlü eksiklikten Seni tenzih ederim!" manasına gelir.

Hayranlık ifadesi olarak tesbih hem âyetlerde hem de hadis-i şeriflerde geçmektedir. Üstelik Meryem Sûresi'nde bu durum, yani hayranlık ve taaccüp ifadesi olarak tesbih emredilmektedir.

كَهَيَعَصَ . ذِكْرُ رَحْمَةِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا . إِذْ نَادَى رَبَّهُ نِدَاء خَفِيّاً .
قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْباً وَلَمْ أَكُن بِدُعَائِكَ رَبِّ
شَقِيّاً . وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِن وَرَائِي وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِراً فَهَبْ لِي مِن
لَّدُنكَ وَلِيّاً . يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيّاً . يَا زَكَرِيَّا إِنَّا
نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَى لَمْ نَجْعَل لَّهُ مِن قَبْلُ سَمِيّاً . قَالَ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ
لِي غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِراً وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيّاً . قَالَ كَذَلِكَ قَالَ
رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِن قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْئاً . قَالَ رَبِّ اجْعَل
لِّي آيَةً قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَ لَيَالٍ سَوِيّاً . فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ مِنَ
الْمِحْرَابِ فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ أَن سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيّاً

"Kâf, Hâ, Yâ, Ayn, Sâd. Bu, Senin Rabbinin, kulu Zekeriyya'ya olan lütuf ve ihsanının anlatımıdır. O Rabbine gizlice seslenip şöyle niyaz etmişti: "Ya Rabbi, iyice yaşlandım, kemiklerim zayıfladı, eridi, başımdaki saçlarım ağardı, alev alev tutuştu. Ya Rabbi, Sana her ne için yalvardıysam, asla mahrum kalmadım. Doğrusu ben arkamdan yerime geçecek akrabamdan ötürü endişeliyim. Eşim de kısır! Bana lütf-u kereminden öyle bir vâris nasip et ki bana da, Yâkub hanedanına da mirasçı olsun. Onu, razı olacağın bir insan eyle ya Rabbi!" "Zekeriyya!" buyurdu Allah. "Biz, sana adı Yahya olacak bir oğul müjdeliyoruz. Daha önce, kimseyi ona adaş yapmadık (bu adı alan olmadı)." "Ya Rabbi, dedi, nasıl benim çocuğum olabilir ki eşim kısır, ben ise bir pîr-i faniyim!" Melek dedi: "Öyledir, fakat Rabbin buyurdu ki: Bunu yapmak bana

pek kolay! Nitekim seni yoktan var eden de Ben değil miyim?" "Bana bir alâmet göster ya Rabbi!", dedi. Allah buyurdu: "Senin alâmetin, sağlığın yerinde olmasına rağmen üç gün insanlarla konuşamamandır. Derken, mâbeddeki bölmesinden halkının karşısına çıkıp "Sabah akşam Rabbinizi *tenzih ve O'nu tesbih* edin!" diye işarette bulundu." (Meryem, 19/1-11)

Başka bir âyette ise şu ifadeleri görüyoruz:

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَى جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذا بَاطِلاً سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

"Onlar ki Allah'ı gâh ayakta divan durarak, gâh oturarak, gâh yanları üzere zikreder, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında düşünür ve derler ki: 'Ey Yüce Rabbimiz! Sen bunları gayesiz, boşuna yaratmadın. Seni *tesbih*, (bu gibi noksanlardan tenzih) ederiz.'" (Al-i İmran, 3/191)

Yani, "ey Rabbimiz! Sen bu varlığı, gökleri ve yeri boş yere, hikmetsiz, faydasız, maslahatsız, anlamsız olarak yaratmadın. Gece ile gündüzün değişmesi içinde fenadan fenaya uzayıp giden şu değişik işler ve görüntüler ne sonsuza kadar var olacaklar, ne hiçbir faydaları olmadan geçip ebedî yokluğa gömülecekler, ne de hiç biri hikmetsiz, abes işlerdir. Bunda her oluş bir sonraki oluşun başlangıcı, her olay, sonsuz olayların bir yoludur.

Seni *tesbih* ederim Allah'ım! Seni tenzih ederim, Sana lâyık olmayan her türlü fiil ve sıfattan; mesela hikmetsiz bir şey yaratmaktan, mülkünü, iradeni ve sanatını batıla yönelik kullanmaktan münezzehsin. Gerçi Sen bunları istediğin gibi, kimseden izin almadan ve sormadan yaratırsın, fakat irade ve yaratman hikmetten uzak değildir; o aynı hikmet ve nizamdır. Dolayısıyla bizi batıl akide ve amellerin netice vereceği azaptan muhafaza buyur."[96]

---

[96] Elmalılı, II, 1263.

Hadis-i şeriflerden de bir iki misal vermek istiyoruz.

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَتْ اسْتَيْقَظَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ لَيْلَةٍ فَقَالَ سُبْحَانَ اللهِ مَاذَا أُنْزِلَ اللَّيْلَةَ مِنْ الْفِتَنِ وَمَاذَا فُتِحَ مِنْ الْخَزَائِنِ أَيْقِظُوا صَوَاحِبَاتِ الْحُجَرِ فَرُبَّ كَاسِيَةٍ فِي الدُّنْيَا عَارِيَةٍ فِي الْآخِرَةِ

"Ümmü Seleme validemiz anlatıyor: Bir gece Allah'ın Resûlü uyandı ve (hayretler içinde) şöyle buyurdu: 'Allah'ı *tesbih* ve tenzih ederim! Bu gece yeryüzüne ne kadar fitne yağdı ve ne kadar da hazinenin ağzı açıldı! Diğer ev halkını uyandırın, nice kişi dünyada giyinik iken diğer tarafta çıplak olacaktır.''[97]

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَقِيَهُ فِي بَعْضِ طَرِيقِ الْمَدِينَةِ وَهُوَ جُنُبٌ فَانْخَنَسْتُ مِنْهُ فَذَهَبَ فَاغْتَسَلَ ثُمَّ جَاءَ فَقَالَ أَيْنَ كُنْتَ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ كُنْتُ جُنُبًا فَكَرِهْتُ أَنْ أُجَالِسَكَ وَأَنَا عَلَى غَيْرِ طَهَارَةٍ فَقَالَ سُبْحَانَ اللهِ إِنَّ الْمُسْلِمَ لَا يَنْجُسُ

Hz. Ebû Hüreyre (radıyallahu anh) de bize, başından geçen şöyle bir olay aktarmaktadır: "Kendisi bir gün cünüp iken (belki de yıkanmak için bir yerden su almak için dışarı çıktığı bir sırada) Allah Resûlü ile karşılaşır ve ona görünmeden sıvışır gider. Yıkanıp döndükten sonra Efendimiz ona nerede olduğunu sorar. O da cünüp olduğunu ve bu hâlde Allah Resûlü'nün huzuruna çıkmak istemediğini belirtir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bu durum karşısında şöyle buyurur: "*Sübhanallah*! Mü'min necis olmaz ki!''[98] Yani insanların basit bazı meseleleri bile bazen yanlış anlayabildiğine bir nevi hayret ederek konuyu izah eder. Mü'min her ne kadar abdestsiz

[97] Buhârî, *Teheccüd*, 5.

[98] Buhârî, *Gusül*, 24.

olduğunda manevî açıdan temiz sayılmasa da maddeten hiçbir zaman necis olmaz, dolayısıyla diğer insanlarla konuşabilir.

İç-Dış Fetih Dengesi ve Tesbih

Büyük ve küçük cihadı bir arada dile getiren âyet ve hadisler vardır. Bunlardan biri de Nasr Sûresi'dir. Bu kısa sûrede mealen şöyle denmektedir: "Allah'ın yardım ve zaferi geldiği zaman ve insanların kafile kafile Allah'ın dinine girdiklerini gördüğün zaman, Rabbini hamd ile tesbih et ve O'ndan af dile. Çünkü O tevvabdır, tövbeleri çok kabul eder."

Allah'ın yardımı ve fethi geldiği zaman insanlar fevc fevc, bölük bölük İslâm'a girecekti, öyle de oldu. Maddî cihad, (cihad-ı asgar), emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-mühker ve Hakk'ın anlatılması sayesinde engeller bertaraf edildi ve insanlar, İslâm dinine girmeye başladılar.

İşte bu merhalede Cenâb-ı Hakk'ın emri şudur: "Rabbini hamd ile tesbih et!". Çünkü bütün bu olanlar, bir taraftan Rabbi'nin sana bir ihsanıdır; diğer taraftan da bütün bunları yapan ve yaratan Allah'tır. O hâlde bunları düşün ve Rabbini hamd ve tesbih et!

Kazanılan bu zaferin yanı sıra insan, kendi iç dünyasında nefsine karşı da bir zafer kazanmalıdır ki, fetih tamamlanmış ve fethin hakikati gerçekleşmiş olsun. Hz. Aişe validemiz bize şunu naklediyor: "Bu sûre nazil olduktan sonra Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) sürekli, سُبْحَانَكَ رَبَّنَا وَبِحَمْدِكَ اللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِي "Allah'ım! Seni hamdinle tesbih ederim; Allah'ım! Bana mağfiret et." duasını daha sık okumaya başladı.

Allah'ın bizi yaratması, dinine hizmet yoluna sevk etmesi, halkın kalbini buna tevcih etmesi… Evet, bunların hepsi Allah'ın yardımı ve inayetiyledir. Çok insan bunların böyle olduğunu müşahede eder ve her fırsatta tevhit düşüncesinin gereği olarak da O'nu

anar ve anlatır. Fethe gelince, orada sebepler bir ölçüde öne çıkar ve Müsebbibü'l-Esbab unutulabilir. Bunun lazımı olarak da 'Ben yaptım, ben ettim!' diyenler olur. Aslında bu bir yanlışlığın ifadesidir. Fetih öncesi, onun mukaddimatı sayılan yardımlar nasıl Allah'a ait ise, fetih de O'na aittir. Ama yukarıda ifade ettiğimiz gibi, insan fetih sarhoşluğu ile kendinden geçip zaferi kendinden bilebilir.

İşte tam bu aşamada böylesi düşüncelerin insanı sarıp-sarmalayıp bir çarpıklığa atması ihtimaline binaen Kur'ân tesbih ve istiğfarı emreder. Öyleyse, böyle anlarda insan, normal zamanlardan daha fazla Allah'ı tesbih etmeli ve On'dan mağfiret dilemelidir. Mesela Efendimiz'in ömrünün sonlarında daha sık söylediği سُبْحَانَ اللّٰهِ وَبِحَمْدِهِ سُبْحَانَ اللّٰهِ الْعَظِيمِ zikriyle hem hal olmalıdır. Aslında bu, hangi seviyede ve nerede olursa olsun güzellikleri temsil eden her fert ve topluluk için geçerlidir. Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) için de, sahabe için de, günümüz insanı için de… Bu açıdan da, İslâmiyet'e fevc fevc dehaletlerin olduğu, dinî hizmetlerin alabildiğine inkişaf ettiği zamanlarda tesbih ve istiğfar daha farklı bir önem arz eder. Evet, artık o safhada insanın hayatı sürekli tesbih ve istiğfar olmalıdır. O insan güç ve kuvvetini tesbih ve istiğfardan almalı ve her zaman kendi güç ve kudretini nefyedip 'sübhanallah' diyerek Allah'a dayanmalı ve 'estağfirullah' diyerek de günahlarına istiğfar etmelidir.

Ayrıca fetih esnasında veya sonrasında gücü, kuvveti elinde bulunduranlar çeşitli haksızlıklar yapabilirler. Hem de bunu hak namına yaparlar. Mesela mantık ve muhakeme ile aşılabilecek, değişik alternatifler ile çözülebilecek nice meseleler vardır ki, fethin gürültüleri içinde ve gücün, kuvvetin önünde çözümsüzlüğe itilebilir. Hatta kangren hâline getirilebilir. Buna 'kuvvetin dehayı alt etmesi' nazarıyla da bakılabilir. Onun için fetihlerden veya fethin mukaddimatı sayılan Allah'ın yardımlarından sonra istiğfar emri, kuvvetin ceberut ve azgınlığını kırmak ve tadil etmek için çok önemlidir.

Kaldı ki bazı olumsuz şeyler zaten kuvvetin tabiatında bulunmaktadır. Hatta siz, kılı kırk yararcasına İslâmî ölçülere riayet ederek hareket etseniz dahi, kuvvetin öne çıktığı veya çıkarıldığı yerde her zaman hak duygusunun zedelenme ihtimali olabilir. Tabii ki böyle bir durumda istiğfarın yeri artık tartışılamaz.

Rabbe İltica ve Dua İfadesi Olarak Tesbih

İnsan, her şeyden etkilenmesine rağmen zayıf; düşmanları çok olmasına rağmen güçsüz; sonsuza uzanan ihtiyaçları olmasına rağmen fakir; çok çaba ve gayret göstermesi gereken bir hayat tarzı olmasına rağmen çok tembel; yüksek gayeler gösteren bir akla sahip olmasına rağmen, ömrü, iktidarı ve sabrı az olan bir varlıktır.

Bir çiçeği istediği gibi, koca bir baharı da ister. Bir bahçeyi arzu ettiği gibi, ebedî Cenneti de arzu eder. Bir dostunu görmeye müştak olduğu gibi, Allah'ın cemalini de görmeye müştaktır.

Durumu bu olan bir insana hakikî mabud olacak, yalnız, her şeyin dizgini elinde, her şeyin hazinesi yanında, mekândan münezzeh, acizlikten uzak, kusurdan mukaddes, hiçbir eksiği olmayan bir Kadir-i Zülcelâl, bir Rahîm-i Zülcemâl, bir Hakîm-i Zülkemâl olabilir. Çünkü insanın sonsuza uzanan ihtiyaçlarını karşılayacak, ancak sonsuz bir kudret ve muhit bir ilim sahibi olabilir.

İşte böyle bir Rab karşısında insan, zaman zaman acizliğini ifade edecek kelime bulmakta zorlanır ve '*sübhanallah*' der. Özellikle kimsenin el uzatamayacağı bir sıkıntıya düştüğü, aşamayacağı bir iftiraya uğradığı, çaresizlikten sığınma ihtiyacı hissettiği anlarda bu tesbihi daha gürül gürül ifade eder. Konuyla ilgili Kur'ân-ı Kerim'de birçok tablo bulunmaktadır. Biz sadece Hz. Yunus (aleyhisselâm)'la ilgili olanını aktarmak istiyoruz.

Hz. Yunus (aleyhisselâm) hakkında, bir kısmı Kur'ân'da bir kısmı

ehl-i kitabın kitaplarında geçen şu bilgiler verilmektedir: Cenâb-ı Allah onu Ninova halkına peygamber olarak göndermişti. Bu halk azmış, şerleri büyümüş, fesatları çoğalmıştı. Bu durumu müşahede eden Hz. Yunus (aleyhisselâm) hikmetini bilemediğimiz bazı sebeplerden ötürü Tersis'e hicret etmek üzere Yafa limanına geldi. Bir gemi buldu, ücretini verdi ve gemiye bindi. Derken büyük bir fırtına koptu, dalgalar yükseldi, gemi batmakla karşı karşıya kaldı. Gemiciler telâşlandılar, gemiyi hafiflemek için bazı eşyaları denize attılar, ancak tehlike geçmemişti. Birbirlerine, "Gelin bu durum kimin sebebiyle başımıza geldi, bilmek için kura çekelim." dediler. Kurada Hz. Yunus (aleyhisselâm) çıktı. Bunun üzerine, "Anlat bize, sen ne yaptın, nereden gelip nereye gidiyorsun, hangi köyden, hangi soydansın?" dediler. Hz. Yunus (aleyhisselâm), "Ben karayı ve denizi yaratan Rabbin kuluyum!" dedi ve meseleyi anlattı. Gemiciler onun bir peygamber olduğunu ve memleketinden hicret ettiğini duyunca çok korktular. Sonra "Öyle ise bu denizi durdurmak için ne yapalım, bize bir yol göster." dediler. O da "Beni denize atın durur, çünkü bu büyük fırtına benim için." dedi. Tayfalar gemiyi kıyaya yanaştırmak için uğraştılarsa da başaramadılar. Neticede Hz. Yunus'u (aleyhisselâm), gemide bulunan diğer insanların kurtulabilmesi için denize attılar; gerçekten de deniz sakinleşti.

Hz. Yunus'u (aleyhisselâm) Allah'ın emriyle büyük bir balık yuttu, onun karnında üç gün üç gece kaldı. Balığın karnında Rabbine dua ediyor, O'na yalvarıyordu. Derken Allah balığa emretti, onu sahile bıraktı.

Bu olanlardan sonra Hz. Yunus (aleyhisselâm) tekrar Ninova'ya gitti. Allah'tan aldığı vahiyle, "İman etmezseniz burası üç gün içinde batacak!" dedi. Endişeye kapılan halk Allah'a iman etti. Oruç tutmayı adadılar, eski elbiseler giyindiler, kral da tahtından indi, saltanat elbiselerini çıkardı, bir çul giydi ve toprak üzerine

oturdu. İnsanlar oruç tuttu, Allah'ın merhametini celbetmek için hayvanlar da aç bırakıldı. Adeta bütün canlılar Allah'a sığındılar, kötülük yapmaktan ve zulmetmekten vazgeçtiler. Allah da kendilerine merhamet buyurdu, azab etmedi. Yûnus Sûresi'nde buyurulduğu üzere böyle yeis hâlinde imanın kabulü yalnız Ninova halkına nasip olmuştur. (Elmalılı, 6/4072) İlgili âyet şudur:

فَلَوْلاَ كَانَتْ قَرْيَةٌ اٰمَنَتْ فَنَفَعَهَا إِيمَانُهَا إِلاَّ قَوْمَ يُونُسَ لَمَّا اٰمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَتَّعْنَاهُمْ إِلٰى حِينٍ

"(Azap gelip çattığı zaman) imana gelip de bu imanı kendilerine fayda vermiş olan bir tek memleket halkı olsun, bulunsaydı ya! (Asla böyle bir şey vaki olmamıştır.) Ancak Yunus'un halkı müstesnadır ki bunlar iman edince, kendilerinden dünya hayatındaki rüsvaylık azabını uzaklaştırıp giderdik ve onları bir süre daha yaşattık." (Yunus, 10/98)

Hz. Yunus (aleyhisselâm)'un kavmi hakkında takdir edilmiş azabın kaldırılması şu hikmetlere mebni olabilir:

1. Allah'ın o kavme yaptığı hususî bir muamele olabilir ki, başkaları için ne daha önce ne de daha sonra söz konusu olmamıştır. Bu O'nun bir fazlı ve keremidir.

2. Bazen belâlar, sebeplerinin ortaya çıkmasıyla emareleri belirir ama tam o esnada yapılan bir iyilik, bir güzellik Allah'ın 'atâsına ve azabın kaldırılmasına sebep olur. Yukarıda kısmen değinildiği gibi, Hz. Yunus (aleyhisselâm)'un kavmi, azap emarelerini görünce, toplanmış, Allah'a yönelmiş ve O'na pişmanlık duygularını bildirmişlerdi ki; bazı zayıf rivayetlere göre سُبْحَانَكَ لاَ إِلٰهَ إِلاَّ أَنْتَ إِنَّا كُنَّا مِنَ الظَّالِمِينَ demeye başlamışlardı. Bazı büyük zatların keşfine göre, سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَلاَ إِلٰهَ إِلاَّ اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ وَلاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللهِ gibi hamd, tekbir, tesbih ve lahavleyi… cami bir vesile-i teveccühle Cenâb-ı Hakk'a yönelmişler; O da atâsıyla bu kazayı def ü ref' etmiş ve

onlara bir süre daha dünyevî ama uhrevî buutlu yaşama imkânı bahşetmiştir.

3. Âdet-i sübhaniyesine göre Allah, hangi kavme azap edecekse nebisine, azap öncesi o beldeden ayrılmasını emir buyurmuştur. Yukarıda işaret edildiği gibi, Hz. Yunus (aleyhisselâm) ise, öyle bir emir gelmeden, kendi içtihadı ile kavminin beldesini terk etmişti. Böyle olunca da ihtimal, gelebilecek azap o kavimden kaldırılmış ve pâye-i nübüvvete muvafık bir itap şeklinde bir paratoner gibi o Nebiy-i Celîl'e verilmiştir.

Ayette geçen فَلَوْلاَ kelimesiyle alâkalı mülâhazalar, onun هَلاَّ kelimesinin müteradifi olan 'keşke' manasına olduğu şeklindedir ki, buna göre meal: "İmha ettiğimiz o beldelerden bari bir teki, keşke azabı görmeden küfürlerinden vazgeçip iman etselerdi!" biçiminde özetlenebilir ve bunda, belâ ve musibetlerin şöyle veya böyle sezilişinde tevbeye zımnî bir teşvik vardır.

Bu kavmin Musul civarında ve Ninova beldesinde veya bir başka yerde bulunmaları neticeyi değiştirmez; mühim olan ilâhî ve nebevî tenbihleri değerlendirip 'tevil-i ehâdis'in aydınlattığı yollarda emarelere yorumlar yükleyerek, kaderdenk noktaları iyi kullanıp muhtemel tehlikelere karşı teyakkuz içinde ve teveccüh eksenli yaşamaktır.

Hz. Yunus (aleyhisselâm)'un kıssasıyla ilgili Kur'ân'da geçen âyetlerin bir kısmı şu şekildedir:

وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ . إِذْ أَبَقَ إِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ . فَسَاهَمَ فَكَانَ مِنْ الْمُدْحَضِينَ . فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ . فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنْ الْمُسَبِّحِينَ . لَلَبِثَ فِي بَطْنِهِ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ.

"Yunus da şüphesiz resullerdendi. Hani o, Rabbinden izinsiz kaçıp yolcusunu doldurmuş gemiye kendini atmıştı. Kur'a çek-

miş, kurada kaybedenlerden olunca denize atılmıştı. O yaptığından ötürü pişman bir vaziyette iken balık onu yutuverdi. Şayet Allah'ı çok zikreden, ibadetli kimselerden olmasaydı, tâ mahşere kadar onun karnında kalırdı!" (Saffat, 37/139–144)

وَذَا النُّونِ إِذ ذَّهَبَ مُغَاضِباً فَظَنَّ أَن لَّن نَّقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَن لَّا إِلَهَ إِلَّا أَنتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنتُ مِنَ الظَّالِمِينَ . فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَكَذَلِكَ نُنجِي الْمُؤْمِنِينَ.

"Zünnûn'u da an. Hani o halkına kızmış, onlardan ayrılmış, Bizim kendisini sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Sonra karanlıklar içinde şöyle yakarmıştı: "Ya Rabbî! Sensin İlah, Senden başka yoktur ilah! Seni tesbih ederim, bütün noksanlıklardan münezzehsin! Doğrusu kendime zulmettim, yazık ettim. Affını bekliyorum Rabbim!" Onun da duasını kabul buyurduk ve kendisini o sıkıntıdan kurtardık. İşte Biz müminleri böyle kurtarırız!" (Enbiya, 21/87-88)

Hz. Yunus'un (aleyhisselâm) Allah'a münacatı, en büyük bir münacattır ve duaların kabulü için en mühim bir vesiledir. Bu münacatın büyük sırrı ve bize bakan yönü şöyle açıklanabilir:

Hz. Yunus (aleyhisselâm) denize atılıp balık tarafından yutulduğu anda bütün kurtuluş çare ve sebepleri adeta yok oldular. Çünkü o hâlde onu kurtaracak kişi öyle bir Zat olmalıydı ki, hükmü hem balığa hem denize hem geceye hem gökyüzüne geçebilmeliydi. Zira onun aleyhinde gece, deniz ve balık adeta ittifak etmişlerdi. Bu üçünü birden emrine musahhar eden bir Zat onu kurtuluş sahiline çıkarabilirdi. Eğer bütün insanlık onun yardımcısı olsaydılar, yine beş para faydaları olmazdı. Demek sebeplerin gerçek tesiri yoktur.

Hz. Yunus (aleyhisselâm) Müsebbibü'l-Esbap olan Allah'tan başka bir sığınak olmadığını ayne'l-yakin gördüğünden, onun mü-

nacatı birdenbire geceyi, denizi ve balığı ona musahhar etmişti. O tevhid nuru ile balığın karnını bir denizaltına çevirdi, dağlar büyüklüğündeki dalgaları olan deniz, o tevhid nuru ile emniyetli bir sahra, bir gezinti meydanı oldu, o nur ile adeta gökyüzünden bulutları süpürüp, Ay'ı bir lamba gibi başı üstüne koydu. Neticede kurtuluş sahiline ulaştı.

Günümüz insanı, Hz. Yunus'un (aleyhisselâm) vaziyetinden yüz derece daha müthiş bir durumdadır. Gecesi istikbaldir. İstikbali, gafletle bakılırsa, Hz. Yunus'un gecesinden yüz derece daha karanlık ve dehşetlidir. Denizi, şu yeryüzüdür. Bu denizin her dalgasında binlerce cenaze bulunuyor, Hz. Yunus'un denizinden bin derece daha korkunçtur. Hevâ-i nefis ise balıktır, ebedî hayatı mahvetmeye çalışıyor. Bu balık, Hz. Yunus'un balığından bin derece daha zararlıdır. Çünkü onun balığı yüz senelik bir hayatı mahvediyordu, hevâ-i nefis ise ebedî bir hayatın mahvına çalışıyor.

Madem gerçek durum budur, Hz. Yunus (aleyhisselâm)'a uyarak bütün sebeplerden yüzünü çevirip, doğrudan doğruya, Müsebbibü'l-Esbap olan Cenâb-ı Hakk'a iltica edip لَا إِلَهَ إِلَّا أَنتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ demelidir. İnsanoğlu şunu iyi anlamalıdır ki, gaflet ve dalâleti sebebiyle aleyhine ittifak eden istikbal, dünya ve hevâ-i nefsin zararlarını def edecek yalnız o Zat olabilir ki, hem istikbale, hem dünyaya, hem de nefse söz geçiriyor olabilsin. Öyle ise Hz. Yunus (aleyhisselâm) gibi,

لَا إِلَهَ إِلَّا أَنتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ demeli. لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ cümlesiyle istikbale, سُبْحَانَكَ kelimesiyle dünyaya, إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ kelimesiyle nefse Rabbin merhametini celp etmelidir.[99]

Bir hadis-i Şerifte Efendimizin tesbihle şu şekilde dua ettiğini görüyoruz:

---

99 Bkz.: Bediüzzaman Said Nursî, *Lem'alar*, 6.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ الْأَنْصَارِيِّ قَالَ خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمًا إِلَى سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ حِينَ تُوُفِّيَ قَالَ فَلَمَّا صَلَّى عَلَيْهِ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَوُضِعَ فِي قَبْرِهِ وَسُوِّيَ عَلَيْهِ سَبَّحَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَبَّحْنَا طَوِيلًا ثُمَّ كَبَّرَ فَكَبَّرْنَا فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللهِ لِمَ سَبَّحْتَ ثُمَّ كَبَّرْتَ قَالَ لَقَدْ تَضَايَقَ عَلَى هَذَا الْعَبْدِ الصَّالِحِ قَبْرُهُ حَتَّى فَرَّجَهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ عَنْهُ

Hz. Cabir (radıyallahu anh) anlatıyor: "Sa'd b. Muaz vefat ettiği gün Allah Resûlü ile beraber oraya gittik. Allah Resûlü cenaze namazını kıldırdıktan sonra defnedildi ve mezar düzeltildi. Ardından Efendimiz '*sübhanallah*' demeye başladı, biz de beraber söyledik ve bunu çokça uzattı. Sonra da 'Allahuekber' dedi, biz de beraber söyledik ve bunu da çokça söyledi. Önce tesbih ve sonra tekbir getirmesinin sebebi sorulunca şu cevabı verdi: 'Bu salih kulun mezarı kendisini sıkıştırdı. Allah ona bir genişlik verinceye kadar tesbih ve tekbir getirdim.'"[100]

Cennetliklerin Duası Olarak Tesbih

Cennet, sürprizler diyarıdır, başımızı döndürecek, bakışımızı bulandıracak, bizi mest ve sermest edip kendimizden geçirecek ve âdeta ne yaptığımızı bilemez hâle getirecek içinde her çeşit nimetin dizildiği bir ukbâ panayırıdır. Ayrıca, binlerce sene Cennet hayatı, bir anlık cemalini seyretmeye mukabil gelmeyen Cenâb-ı Hakk'ı müşahede de yine Cennet sürprizlerindendir. Kur'ân-ı Kerim'de bu hakikate şöyle işaret edilir: "Mü'min erkek ve kadınlara altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları Cennetler ve Adn

100 Müsned, III, 360.

Cennetlerinde güzel meskenler vaat edilmiştir. Allah'ın razı olması ise hepsinden büyüktür. İşte büyük başarı budur." (Tevbe, 9/72) Yani Cennet nimetlerinin sonu, nihayeti, neticesi Allah'ın rızasıdır.

Cennete girecek insanlara yapılan hitapta da 'rıza' manasına özellikle işaret edilmiştir. Mutmainne olmuş nefse, "Dön Rabbine, O senden, sen de O'ndan razı olarak." (Fecr, 89/27–28) denilmektedir. Bundan da anlaşılıyor ki, Cennet, bütünüyle bir *rıza* otağıdır. Cenâb-ı Hak rızasıyla oraya tecelli etmekte, oraya girecekler Rablerinden razı olarak oraya girmekte ve Cennete, rıza manasına 'Rıdvan' bekçilik etmektedir.

İşte bu nimetlere nail olanların, hem bu nimetler karşısındaki şaşkınlıklarını, hem Cenâb-ı Hakk'ın kudret ve kemalini, hem de va'ad edilenleri hakkıyla müşahede etme sevincini dile getirme gayesiyle Cennetteki dua ve davaları sadece *tesbih*tir. Bu durum Kur'ân'da şu şekilde ifade edilmektedir:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ تَجْرِي مِن تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ. دَعْوَاهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلاَمٌ وَآخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

"İman edip yararlı işler yapanları, onların Rabbi, imanları sebebiyle, içlerinden ırmaklar akan, o nimet dolu cennetlerdeki mutluluklara erdirir. Onların orada duaları; 'Allah'ımız seni tesbih ederiz (sübhaneke)'; birbirlerine iyi dilek ve temennileri 'selam' şeklindedir. Duaları ise 'el-hamdülillahi Rabbi'l-âlemin' diye sona erer." (Yunus, 10/10)

Bu âyetten öyle anlaşılıyor ki, nimet ve nimeti verenin kadrini bilme ve hakkını tazim etme zevki, saadetin yalnız evveli değil, bütün nimet ve saadetlerin son noktasıdır. Cennet nimetlerinin sonsuzluğu ve Allah rızasının en mükemmel nimet olduğu hakikatine rağmen, Cennet ehli, dünyada çoklarının yaptığı

gibi, nimetlerden daha çok yararlanma hırsı ile nimeti vereni unutmayacak veya alışkanlık ve bıkkınlık havasına girip nimeti horlamayacaklar. Nimetin kadrini bilmenin yanında, gerçek tatmini, nimeti verenin mükemmelliğinde bulacak ve onun için Cennette hiçbir noksan ve ihtiyaç bulunmadığı ve ibadet için teklif dahi olmadığı halde, en büyük lezzetin Allah'ı tazim ve tesbih etmekte olduğunu görerek O'na duadan ayrılmayacak ve bütün dava ve duaları Allah'ı tesbih ve O'na hamd etmekten ibaret olacaktır.[101]

Efendimiz de cennetliklerin nail oldukları birçok nimeti veciz bir şekilde saydıktan sonra sözlerini şöyle bağlıyor:

لَا اخْتِلَافَ بَيْنَهُمْ وَلَا تَبَاغُضَ قُلُوبُهُمْ قَلْبٌ وَاحِدٌ يُسَبِّحُونَ اللّٰهَ بُكْرَةً وَعَشِيًّا

"Aralarında ihtilaf ve nefret yoktur, kalpleri birlik içindedir, bir kalp gibidir. Sabah akşam Allah'ı *tesbih* ederler."

Hz. Cabir (radıyallahu anh) de Cennetlikler hakkında Efendimizden şunları işittiğini bildiriyor: "Nail oldukları birçok nimeti saydıktan sonra Allah Resûlü,

فَيُلْهَمُونَ التَّسْبِيحَ وَالتَّحْمِيدَ كَمَا يُلْهَمُونَ النَّفَسَ

"Nefes alıp vermek onlara ilham edildiği gibi tesbih ve hamdetme de o şekilde ilham edilir." buyurdu.[102] Yani nasıl ki, nefes alıp vermek onların tabii ve vazgeçilmez hâlleri ise, tesbih ve hamd de onların tabiatlarının bir parçası hâline gelmekte ve onsuz yaşamaları mümkün olmamaktadır. Cennette Cenâb-ı Hakk'ı tesbih etmek nefes alıp vermek kadar zaruridir, devamlıdır ve kolaydır.

---

101 Bkz.: Elmalılı, IV, 2680.
102 Müslim, *Cennet*, 18.

Sıkıntılar Karşısında Tesbih

Dünya hayatı, çeşit çeşit sıkıntıların yaşandığı bir imtihan meydanıdır. Bu meydanda yaşayan insanın acizliğine, onu çepeçevre saran amansız düşmanları, çok sayıdaki ihtiyaçları ve sonsuza iştiyakı da eklenince, kendi güç ve iktidarına dayanması hâlinde ne kadar zavallı bir duruma düşeceği apaçık görülür. Onun için bir Kudreti Sonsuza dayanmadan yaşaması ve bu dünya imtihanını başarması mümkün değildir. Hele bir de Allah'ın rızasına ve O'nun Nam-i Celilini bütün insanlığa duyurmaya talip bir kul olmak istiyorsa, bu ihtiyaç kat kat artacak; hem yol gösterilmeye, hem teselliye, hem de desteğe ihtiyacı olacaktır.

Peygamberlerin hayatı bu türden teselli ve yol gösterilmelerle doludur. Aşılması güç sıkıntı ve engellerle karşılaştıklarında Cenâb-ı Allah hemen vahiy meleğini göndermiş ve ne yapmaları gerektiğini bildirmiştir. Aşağıda vereceğimiz birkaç âyette, yapılması gerekenlerin başında âlemlerin Rabbini *tesbih* etmek geldiği anlaşılmaktadır. Elbette her mümine ve özellikle de Peygamber varislerine, hayatın her safhasında; bu arada sıkıntılarla karşılaştıkları anlarda tesbih, hamd ve diğer ibadet ve zikirlere daha çok sarılmaları gerektiği bu âyetlerden anlaşılır.

Cenâb-ı Hak Efendimiz'e hitaben şöyle buyurmaktadır:

وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ. فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ. وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ

"Onların söylediklerinden dolayı göğsünün daraldığını çok iyi biliyoruz. Ama sen, Rabbini *hamd ile tesbih et* ve secde edenlerden ol. Sana ölüm gelip çatıncaya kadar da Rabbine ibadet et." (Hicr, 15/97–99)

Aslında hepimize düşen Allah'ı tesbih, hamd ve O'na secde etmektir. Bu, herkes gibi, Efendimiz için de bir görevdir. Hamd,

tesbih ve secde, ibadetin ve bilhassa en büyük ibadet olan namazın özüdür. Bu emirde kıyamı, rükûu ve secdeyi de görmek mümkündür. Yani, bu emir bir bakıma "sabır ve namazla yardım iste." (Bakara, 2/45) demek gibidir.

Diğer taraftan tesbih, Allah'ı her türlü noksanlıktan, eksiklikten; izzet, azamet ve kibriyasında, ulûhiyet ve rubûbiyetine uygun düşmeyen sıfatlardan tenzih etmek demektir. Şirk karşısında mümine düşen de budur ki biz, namazın rükû ve secdelerinde bu tesbihi yaparız. Yani bu emirde, aynı zamanda tevhide davet, onda ısrar da vardır. Hamd ise, Cenâb-ı Allah'ın kemaline ve şükür buuduyla nimetlerine bakar. Gerçi biz de, "sübhanallahi ve-bihamdihi" deriz; ama bu, belki de en büyük bir makam meselesidir. Ancak makam-ı cem'in sahibi olan Efendimiz gibi büyükler, peygamberler, asfiya ve müceddditler, asıl mana ve muhtevasıyla "sübhanallahi ve bihamdihi" demeye muvaffak olurlar. Bunda celâl ve cemal tecellilerine aynı anda makes olma, âlem-i mülk ve melekûtu aynı anda müşahede edip, aynı anda ikisinde de yolculuk yapabilme, ikisini de aynı anda temsil edebilme manası vardır.

Secde ise, insanın Allah'a en yakın olduğu vaziyettir. O bakımdan Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), secdede çokça dua edilmesini tavsiye buyururlar. Kişi, başı ile ayağını aynı noktada birleştirip de, Allah önünde secdeye kapandığı, kendi acz u fakrını, noksan ve ihtiyacını duyduğu, mahviyet, tevazu ve hacalet tavrına büründüğü bu noktada, Allah'ın sonsuz büyüklüğünü de idrak eder ve kulluğun zirvesine ulaşır.

İşte mümin, İslâm'ı anlatıp, onu kitlelere tebliğ ederken, onun alay, iftira, karalama gibi en adî reaksiyon ve işkencelerle karşılaştığı zaman sığınıp, yardım dileneceği hâl; tesbih, hamd ve secde hâlidir ve yukarıdaki âyet, bize bunu talim etmektedir.

Başka âyetlerde de benzeri tavsiyeler bulunmaktadır. Bir iki misal vermekle iktifa ediyoruz:

فَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَى

"O hâlde onların söylediklerine sabret! Güneşin doğmasından ve batmasından önce Rabbinin yüceliğini ilan et, O'na hamd et! Gecenin bazı vakitlerinde, gündüzün bazı taraflarında da O'na ibadet et ki memnun ve mutlu olasın." (Taha, 20/130)

وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِ وَكَفَى بِهِ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيراً

"Öyleyse sen ölmeyen, o mutlak hayat sahibi Allah'a dayan ve O'na hamd ile tesbih et. Onun kendi kullarının günahlarından haberdar olması yeter." (Furkan, 25/58)

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللهِ حَقٌّ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ

"O hâlde, sen sabret! Çünkü Allah'ın vaadi gerçektir. Hem günahından istiğfar et, sabah akşam Rabbine hamd ederek tesbih ve ibadete devam et." (Mümin, 40/55)

فَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ . وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَأَدْبَارَ السُّجُودِ

"O hâlde sen onların söylediklerine karşı sabret. Gerek güneşin doğuşundan, gerek batışından önce Rabbine hamd ederek tesbih et! Geceleyin de, secdelerin peşinden de Onu tesbih et!" (Kaf, 50/39-40)

Musibetler Karşısında Tesbih

İnsanlar zaman zaman hatalar yapar ve bunun bedelini daha dünyada iken ağır bir şekilde öderler. Bu hataların çoğunda da

Allah'ı unutup, O'nun güç ve kuvvetini hesaba katmadan, kendi iktidar, tedbir ve akıllarına dayanmaları en belirgin sebep olarak karşımıza çıkar. Bu tür hatalara düşmemek için Cenâb-ı Hak bizleri uyarmış ve bir işi yapmaya niyetlenirken O'nun kudret ve meşietine muhtaç olduğumuzu unutmamamız için, 'Allah dilerse anlamında' '*inşaallah*' demememizi emretmiştir. (Kehf, 18/23)

Kur'ân'da bu teorik emirlerin yanı sıra konu bazen de yaşanmış kıssalar şeklinde dolaylı olarak anlatılmaktadır. Aşağıda vereceğimiz kıssa bunun çarpıcı ve çok yönden eğitici bir misalidir. Konumuz olan tesbihle yakın irtibatından ötürü ilgili ayetleri buraya almayı uygun gördük ve Elmalı'nın Hak Dini Kur'ân Dili adlı eserinden de bu ayetlerin tefsirini aktardık.

إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ. وَلاَ يَسْتَثْنُونَ. فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِنْ رَبِّكَ وَهُمْ نَائِمُونَ. فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ.فَتَنَادَوْا مُصْبِحِينَ.أَنِ اغْدُوا عَلَى حَرْثِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَارِمِينَ. فَانْطَلَقُوا وَهُمْ يَتَخَافَتُونَ.أَنْ لاَ يَدْخُلَنَّهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مِسْكِينٌ. وَغَدَوْا عَلَى حَرْدٍ قَادِرِينَ.فَلَمَّا رَأَوْهَا قَالُوا إِنَّا لَضَالُّونَ.بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ.قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُل لَّكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ . قَالُوا سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ . فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَلاوَمُونَ . قَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا طَاغِينَ.

"Biz tıpkı o bahçe sahiplerini sınadığımız gibi, bunları da sınadık. Onlar sabah erken mahsulü devşireceklerini yeminle pekiştirip kesin söylemiş, (inşaallah dememiş), Allah'ın iznine bağlamamışlardı. Ayrıca fakirlerin payını düşünmemişlerdi. Fakat onlar henüz uykuda iken, Rabbin tarafından gönderilen bir afet bahçeyi kapladı. Bahçe sabahleyin siyah kül hâline geliverdi. Onlar ise olup bitenden habersiz, sabahleyin neşeli neşeli birbirlerine seslendiler: "Haydi, madem devşireceksiniz, çabuk ekininizin

başına!" Hemen yola koyuldular. Bir taraftan da aralarında şöyle fısıldaşıyorlardı: "Sakın, bugün yanımıza fakir fukara gelmesin, onların bahçeye girmelerine hiç imkân vermeyin!" Yoksulları engelleme azmi içinde ilerlediler. Bahçeyi görünce: apışıp kaldılar. "Galiba yolu şaşırdık, yanlış yere geldik!" dediler. Çok geçmeden işi anlayınca: "olamaz!" dediler, "Doğrusu felakete uğramışız!" En makul olanları ise: "Ben size Allah'ı zikretmenizi söylememiş miydim!" dedi. Bunun üzerine "Sübhansın Rabbimiz, her türlü noksandan uzaksın! Doğrusu biz kendimize zulmetmişiz!" deyip, birbirlerini kınamaya başladılar. "Yazıklar olsun bize, ne azgın kimselermişiz!" (Kalem, 68/17–31)

Kur'ân'da böyle bir temsil verildiğine göre bu kıssa Araplarca biliniyor olmalıdır. Kıssanın bilinen sahih rivayetlerde özeti şöyledir: Yemen'de San'a'ya yakın, Savran denilen bölgede salih bir adamın güzel bir bağı vardı, ona iyi bakar, ondan Allah hakkını eda ederdi, derken vefat etti. Bağ çocuklarına kaldı, onlar da insanları onun hayrından mahrum ettiler, cimrilik edip Allah hakkını vermediler. Neticede yukarıda verilen âyetlerdeki gibi bir akıbetle karşılaştılar.

Ayette geçen 'sarm' kelimesi, bağ kesmek, üzüm ve meyve devşirmek manasına geldiği gibi, bir şeyi kökünden kesip tamamen ayırmak manasına da gelir. Bunlar niyetlerinde bağın kendisini değil, meyvesini devşirmeği kastetmiş olsalar da, yeminlerinde şöyle demişlerdir: 'Billahi o bağı sabahleyin mutlak ve muhakkak keseceğiz.' Hâlbuki bu tamamen kendi ellerinde değildi, gerek o bağın, gerek kendilerinin sabaha çıkıp çıkmayacaklarını kesin bilemezlerdi. Buna rağmen 'istisna' da yapmıyorlardı yani 'inşaallah, Allah izin verirse, sağ salim sabaha çıkarsak, bir kaza ve afete uğramazsak' gibi bir şart ve Cenâb-ı Hakk'a sığınma ifade eden bir duada da bulunmuyorlardı.

Fakat onlar uykuda iken Allah tarafından bir 'tayf', dolaşan

bir ilâhî emir, bir afet o bağın üzerinde dolaşıverdi; bir rivayete göre bağın bulunduğu vadiden bir ateş çıkıp o bağı kökünden yakıp bitirivermişti.

Ayette geçen 'sarîm' kelimesi, tamamen kesilmiş demektir. Meyvesi kesilmiş bağ, hâsılatı biçilmiş tarla, hiç bir şey bitirmeyen kumluk yer anlamlarına da gelir. Demek ki yemin ettikleri fiil olmuştu fakat gönüllerindeki gibi ve kendi elleriyle lehlerine değil, hatırlarına getirmedikleri bir surette aleyhlerine olmuştu; üstelik henüz onların haberi bile yoktu.

Sabahleyin birbirlerine seslendiler ve "Haydin kesecekseniz, bağınız üzerine erkence koşun!" diyorlardı. Burada da iki hata ediyorlardı: Birisi, o bağı yalnız kendileri yetiştirmiş, sade kendilerinin ekimi imiş gibi davranıyor, sonra da 'harsınıza' demiyorlar, 'harsınız üzerine' diyorlar. Sanki onu ekin biçer gibi kesip bitirmek niyetiyle, düşmanın üzerine saldırır gibi, kıymak azmiyle üzerine yürüyorlar. Çünkü ondan kimseye bir şey bırakmak istemiyorlar, son derece hırs ile hareket ediyorlar. Onun için hemen fırladılar, giderken gizli gizli birbirlerine, "Sakın bu gün yanınıza bir fakir sokulmasın!" diyorlardı.

Düşünmeleri lâzımdı ki, o bağ kendilerinden evvel onu kendilerine veren ve onlar uyurken onu gözetecek olan Allah'ındır. Onda bir Allah hakkı, Allah'ın muhtaç olan kullarının hakları vardır. O fakirleri gözetmek, verilen nimetlerin şükrüdür.

✓ Allah için o muhtaçlara varlıklı kişilere yakışır şekilde efendilik etmek,

✓ o bağı bozmağa giderlerken öyle istibdat ile hareket etmeyip mümkün olabildiği kadar onlardan bazılarını da sebeplendirmek,

✓ hırs ile bağlarına düşman çoğaltacaklarına ona gözleri takılabilecek olan fakirleri, babaları zamanında olduğu gibi, gözeterek hayırhah duacılar ve bekçiler yetiştirmek,

✓ bütün bunların kendileri için bir vazife olduğunu da unutmamak gerekirdi.

Erkenden, hızlıca ve gizlice gidip varacakları yere vardılar. Ama işin sonu şaşkınlık, mahrumiyet ve pişmanlık oldu. Şaşırdılar, önce dalâlete düştüklerine, sonra da cezaya uğradıklarına, menetmek istedikleri fakirlerden daha çok mahrum bırakıldıklarına hükmedip hayal kırıklığı içinde gelecekten ümitlerini kesip ye'se düştüler. Eğer içlerinde aklı eren mutedil birisi bulunmasaydı o ümitsizlik içinde kalacaklar, o mahrumiyetle inleyip gideceklerdi. Ancak içlerinde, başlangıçta görüşü önemsenmemiş, aklı eren, hakkı bilen, istibdadı sevmeyen, musibet karşısında şaşırmayan mutedil bir kişi vardı.

'Mutedil' adil manasına olduğu için, burada da onun ism-i tafdili olarak en doğru, en hakşinas, en hayırlı; diğer bir ifadeyle en *mutedil* demektir. Binaenaleyh bir cemiyet içinde başlangıçta kadri takdir edilmemiş, söylediği dinlenmemiş bir ferdin kıymetini gösterir. Demek ki mesele, cemiyeti ihmal eden müfrit ferdiyetçilerin, baskı politikası güdenlerin, bencillerin zannettiği gibi ne yalnız ferdiyetçilikte; ne de ferde hiç kıymet vermek istemeyen müfrit içtimaiyatçıların zannettikleri gibi yalnız cemiyettedir. İkisini dengede tutmak gerekir. Ruh ile beden gibi ferdin zuhuru cemiyette, cemiyetin kıyamı fertte, ikisinin kıvamı haktadır. Onun için fertler hakkın birliğine istinat ile bir mukavele yapmadan cemiyet yapamadılar, aynı zamanda mukavele ve hareketlerinde hakkı gözetmedikleri için de muvaffak olamadılar. İşte içlerinde bunu bilen birisi dedi ki, "Demedim mi size *tesbih* etseniz, Cenâb-ı Hakk'ın nezahetini tanısanız, onun noksandan münezzeh bulunduğunu, hâkimiyetini kimseye vermeyeceğini, alçaklığı, haksızlığı, tahakkümü sevmediğini bilseniz, hakkı gözetseniz '*inşaallah*' deseniz de istibdada sapmasanız?" Bu sözler, sadece "Vaktiyle beni niye dinlemediniz?" diye

benlik sevdasıyla yapılan bir serzeniş değildir; bu aynı zamanda düştükleri ümitsizlikten kurtarmak ve neticede Allah'a zulüm isnad etmek gibi Allaha karşı daha büyük bir küfür ve günaha düşmekten sakındırmak için yapılan bir serzeniştir. Amaç hatayı ihtar edip tevbe ve uyanmaya davettir.

Bunun üzerine yaptıkları hatayı anladılar, daha önce dinlemedikleri nasihati bu defa gördükleri felâket karşısında gönülden kabul edip إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ dediler. Böylece Allah'ı tenzih ve kendi zalimliklerini, düşüncesizce yaptıkları yemini, 'inşaallah' demeyi terk ve fakirlere bakmamağa azmetmekle nefislerine yazık etmiş olduklarını itiraf ettiler. Bununla da kalmadılar, dağılıp gidivermediler. Daha çok tevbe ve pişmanlık gösterip salih olma yoluna girdiler. Birbirlerini tenkit etmeye, içine düştükleri ifrat ve tefritten dolayı müzakere ederek her birisi kişisel olarak ben şu kusuru ettim, sen şöyle yaptın demeye başladılar.

Nihayet şunları söylediler: "Eyvahlar olsun bizlere, bizler hakikaten azgın imişiz, cezayı hak etmişiz. Bütün kusur bizimdir. Sübhanallah, Rabbimiz her eksiklikten münezzehtir. O hâlde öyle bir Rabbin kulu olan bizler niye ümidimizi keselim, niçin tevbe ile O'na yönelmeyelim. O fani bahçeyi kusurumuzdan dolayı aldı ise de, biz ihlâs ile O'na yönelsek bize onun yerine daha hayırlısını verir. Ancak asıl olan ahiret sevabıdır ve cennet nimetleridir. Dünyada hayra yarayacak ve ona vesile olacak olan da onun mukaddimesi demektir."

Ancak bu talebi bile ihlâs için yeterli görmeyip en sonunda şöyle dediler: "Bütün arzu ve isteklerimizi Rabbimize çevirdik, O'nun rızasına ermek, bundan böyle hep O'nun için çalışmak isteriz. Verir vermez, ona karışmayız, o artık O'nun bileceği bir şeydir." Görüldüğü gibi bu kıssada da Cenâb-ı Hak anlayanlara, anlamak isteyenlere nice dersler vermektedir.

Cennet Meyvesi Olarak Tesbih

Cenâb-ı Hakk'ın biz insanlara verdiği sayısız nimetlerden birisi de konuşma kabiliyetidir. Bununla meramımızı kolayca muhatabımıza aktarır, gerektiğinde yazıya geçirir veya değişik aletlerle kayıt altına alırız. Yani iyi ve güzel sözlerimizin kaybolmadan gelecek nesillere aktarılmasını arzu ederiz. Bazı sözlerimizin de hiç duyulmasını istemez bir an önce unutulmasını arzu ederiz. Dikkatli yaşayan insanlar bu hassasiyetleri gösterirken, hayatlarını ve bu arada sözlerini dikkatsizce harcayanların neticeyi pek düşünmedikleri görülmektedir. Oysa söylenen her söz kayıt altına alınmakta ve bunlar arasında iyi, güzel, hoş, içi dolu, faydalı olanlar Allah'a yükseltilmekte, O'na arz edilmekte ve birer manevî şahsiyet kazandırılarak sahibine şefaat edilmesi sağlanmaktadır.

Bir âyet-i kerimede Yüce Allah şöyle buyuruyor:

إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ

"Güzel ve temiz sözler O'na yükselir. Güzel ve makbul işi de Allah yükseltir." (Fâtır, 35/10)

Meseleyi, bu âyetin ışığında değerlendirecek olursak, yeryüzünde söylenen bütün güzel sözler, gökler ve ötesine yükselmektedir. Bu yükseliş, adeta Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) miracı gibi değişik yerlerden, değişik kapılardan hatta bütün varlığı temaşadan geçmektedir. Kim bilir belki de, o baş döndürücü sistemlerin gerçek ruhu, hakiki manası ve yaradılış hikmetleri bu olmasına ve bizim de onlarla değişik şekilde münasebetlerimizin bulunmasına rağmen, biz bu meseleyi ancak atom dalga boyunda ifade ediyor olabiliriz. Hâlbuki bunların dışında bize kadar gelip ulaşan farklı dalga boyunda, farklı şeylerin bulunması da mümkündür.

Yukarıda ifade ettiğimiz âyet-i kerimede geçen '*kelim-i tayyib*' sözü, başta kelime-i tevhid (Lâ ilâhe illallah) olmak üzere; tesbih

(sübhanallah), tahmid (elhamdülillah), tekbir (Allahuekber), dua, istiğfar ve zikir gibi ulvî kelimelerin hepsini içine alır. İşte bu kelime-i tayyibe, insanların yapacakları *salih ameller sayesinde* tâ arşa ulaşmaktadır. Belki de kâinatın gerçek kıvamı, ancak bu mübarek kelimelerle korunmaktadır. Eğer burada bir "sübhanallah", bir "elhamdülillah" veya bir "Allahuekber" demek, öbür âlemde bir cennet meyvesi hâline geliyorsa, aslında söylediğimiz bu zikirlerle cennetin canlı-cansız aksesuarı oluşuyor demektir. Nasıl ki, güneşten gelen radyasyonlarla karbondioksit buluşunca, meyvelerin neşv ü nema bulması için bir ortam teşekkül ediyor; öyle de insanın ağzından çıkan güzel kelimeler, amel-i salih kanadı ile kanatlanınca, bilemediğimiz bir yerde, bilemediğimiz şartlara göre, bilemediğimiz başka âlemlerin teşekkülüne vesile olabilir. Mademki, peygamberler ve Allah'ın sevgili dostları, oranın şu anda bir nüve hâlinde var olduğunu söylüyorlar, öyleyse, her ne kadar ağzımızdan çıkan bu sözlerin gökler ötesi âlemlere yükselme keyfiyetini bilmesek bile, bizim de kelime-i tayyibemiz, amel-i salihimiz, o nüveyi nemalandırma, geliştirme ve inkişaf ettirme keyfiyeti kazanabilir.

إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عِلِّيِّينَ

"Hayırlı (iyi) insanların hesap defterleri 'illiyyîn'dedir. 'İlliyyîn' bilir misin nedir? İlliyyîn, müminlerin yaptıkları işlerin kaydedildiği defterdir." (Mutaffifin, 83/18) âyetinde de yine bu yüksek makamlara işaret bulunmaktadır. Zira 'illiyyîn' ifadesi yüksek anlamındaki uluvv'dan gelmektedir.

Tefsirciler illiyyîn kelimesine şu anlamları vermişlerdir: Yedinci semâ, semânın ötesinde Arşın sağ ayağı, Sidre-i münteha, mekânların en yükseği, Allah'ın azamet ve yükseklikle donattığı mertebeler, Meleklerin yazdığı amel defterlerinin bulunduğu yer, divan-ı şer olan siccînin tam zıddı olan divan-ı hayır. Dikkat edilirse bu anlamların hepsi yükseklik ve azamet taşımaktadır.

Mü' minin her amelinin arş-ı azama yükseldiğini Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) de dile getirmekte ve daha önce de zikrettiğimiz bir hadislerinde şöyle buyurmaktadır:

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ مِنْ جَلَالِ اللّٰهِ مِنْ تَسْبِيحِهِ وَتَحْمِيدِهِ وَتَكْبِيرِهِ وَتَهْلِيلِهِ يَتَعَاطَفْنَ حَوْلَ الْعَرْشِ لَهُنَّ دَوِيٌّ كَدَوِيِّ النَّحْلِ يُذَكِّرُونَ بِصَاحِبِهِنَّ أَلَا يُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ لَا يَزَالَ لَهُ عِنْدَ اللّٰهِ شَيْءٌ يُذَكِّرُ بِهِ

"Allah'ın Celali için tesbih, tehlil, tekbir ve tahmidlerde bulunanların bu söyledikleri, Allah'ın arşının etrafında tıpkı oğul veren arı şeklinde vızıltılar çıkartır. Ve bunların tek dilekleri de sahiplerinin affedilmesidir (sahiplerini Allah'ın yanında zikrederler)." Allah Resûlü bu ifadelerinden sonra soruyor: "Rabbinizin yanında sizi böyle zikreden, böyle şefaatçilerinizin bulunmasını istemez misiniz?" (Müsned, 4/268–271)

Evet, kişi durmadan dua ve zikirle Cenâb-ı Hakk'a yalvarıp yakarmalıdır. Zira ağzından çıkan her kelime, her ses, dalgalanıp arşa yükselecek, arşın etrafını ihata ederek orada arı sesi gibi ses çıkaracak ve hakkında şefaatte bulunmaya çalışacaktır. İşte, keyfiyeti meçhul olmakla beraber, bu ve benzeri hadisler bize, misal âleminde bazı levhalar anlatmaktalar. Bir Cennet meyvesi ve şefaatçi olarak karşımıza çıkacak sözlerin en güzellerinden birisi de *tesbih*tir.

Uykudan Önce ve Sonra Tesbih

Uyku ölümün küçük kardeşidir[103]. İnsan uykuya dalarken bu şuur içinde olmalıdır. Zira bu göz kapayış, onun için dünya hayatı adına bir son olabilir. Öyle ise yatağa gafletle değil, uyanık bir şuur ve dikkatle girmelidir.

Uyku için, hemen hepsi âyet ve hadislerin ruhundan süzülen şu adâbtan söz edilmektedir:

---

[103] Ebû *Nuaym Hilye*, VII, 90.

1. Yatağa abdestli girmek,

2. Dişleri misvak veya fırça ile temizlemek,

3. Vasiyetini hazırlamak,

4. Günahlarına tevbe etmek,

5. Yatarken, gece ibadetine ve sabah namazına kalkmaya, yarınki hayırlı işleri yapabilmek için dinlenmeye niyet etmek,

6. İyice uyku gelmeden yatmamak,

7. Dua etmek,

8. Uykunun bir nevi ölüm olduğunu düşünmek,

9. Sağ tarafı üzerine uzanıp sağ elini başının altına koyarak ve dizlerini hafif kıvırarak yatmak, vs.

Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) yatağa girmeden evvel çoğu zaman şunları okurdu: Bakara Sûresi'nin baş kısmı ve son üç âyeti (amenerrasulü)[104], Âyete'l-Kürsî[105], Yâsîn Sûresi[106], Secde Sûresi[107] ve Mülk Sûresi.[108] Ardından üçer defa olmak üzere İhlâs ve Muavvizeteyn sûrelerini ve bir defa da Kâfirûn Sûresi'ni okur;[109] sonra da ellerini birleştirerek avucuna üfler ve ellerini vücudunun ulaşabildiği her noktaya sürerdi.[110]

Şu hadis-i Şerif de aktarılmaktadır:

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقْرَأُ الْمُسَبِّحَاتِ قَبْلَ أَنْ يَرْقُدَ وَيَقُولُ إِنَّ فِيهِنَّ آيَةً خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ آيَةٍ

---

104 Darimî, *Fezailu'l-Kur'ân*, 14.

105 Tirmizî, *Fezailu'l-Kur'ân*, 2.

106 Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid*, VII, 97.

107 Tirmizî, *Fezailu'l-Kur'ân*, 8.

108 Tirmizî, *Fezailu'l-Kur'ân*, 8.

109 Ebû Davud, *Edep*, 108; Tirmizî, *Daavât*, 22.

110 Tirmizî, *Daavât*, 21.

"Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) yatağına uzanmadan önce 'müsebbihatı' okur ve 'bunların içinde bir âyet var ki bin âyetten daha hayırlıdır."[111] derdi. Başka dualar da okuduğu hadis kitaplarında rivayet edilmektedir.

Yatağına girdikten sonra da 33 defa 'Sübhanallah', 33 defa 'Elhamdülillah' ve 33 (bir rivayette 34) defa 'Allahuekber' der ardından da birçok dua okurlardı.[112] Bu dualardan birisi de şudur: "Namaz abdesti gibi abdest alır, sağ tarafına uzanır ve şöyle dua ederdi:

اللّٰهُمَّ أَسْلَمْتُ وَجْهِي إِلَيْكَ وَفَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ وَأَلْجَأْتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ رَغْبَةً وَرَهْبَةً إِلَيْكَ لَا مَلْجَأَ وَلَا مَنْجَا مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ اللّٰهُمَّ آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ وَبِنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ

"Yüzümü Sana çeviriyor ve işlerimi Sana havale ediyorum. Hem korkarak hem de ümit ederek sırtımı Sana dayıyorum. Senden ancak yine Sana sığınılır, başka sığınak yoktur. Allah'ım! İndirdiğin kitaba ve gönderdiğin Nebî'ye iman ettim."[113] Hadisin devamında, "şayet o gece ölürsen fıtrat üzere ölürsün. Bu sözler son sözlerin olsun!" şeklinde bir ek de bulunmaktadır.

Hz. Ali ve Hz. Fatıma'ya yaptığı tavsiye de konumuzla ilgilidir. Hz. Ali (radıyallahu anh) anlatıyor: "Fatıma'nın elleri (un öğütmek için kullanılan) el değirmeninden ötürü yara olmuştu. O sıralarda Allah Resûlü'ne (sallallahu aleyhi ve sellem) bazı savaş esirleri getirilmişti. Fatıma, bir esir istemek üzere gitti, ancak Efendimizi evde

---

111 Tesbihle başlayan yedi sûre şunlardır: İsrâ, Hadîd, Haşr, Saff, Cuma, Teğabun ve A'la. Hadis şarihleri, bin âyetten daha hayırlı olan âyetin, en önemli amel ve inanç olan tenzihi bildirdiği için, bu yedi sûrenin başında geçen 'sübhanallah' âyeti olduğunu ifade etmişlerdir.

112 Buhârî, *Daavât*, 11; Müslim, *Zikir*, 80.

113 Buhârî, *Daavât*, 6-7; Tirmizî, *Daavât*, 16.

bulamadı. Durumu Hz. Aişe'ye anlattı. Allah Resûlü eve gelince Hz. Aişe meseleyi aktardı. O da (sallallahu aleyhi ve sellem) kalkıp bize geldi, biz yatağımıza uzanmıştık. Allah Resûlü'nü görünce kalkmaya yeltendik ama O yerimizde kalmamızı işaret buyurdu ve gelip ikimizin arasına oturdu. Öyle ki ayaklarının serinliğini göğsümde hissettim. "Sizin benden istediğiniz şeyden daha hayırlı bir şey öğreteyim mi?" dedi ve şunu ekledi:

إِذَا أَخَذْتُمَا مَضَاجِعَكُمَا تُكَبِّرَا أَرْبَعًا وَثَلَاثِينَ وَتُسَبِّحَا ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ وَتَحْمَدَا ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمَا مِنْ خَادِمٍ

"Yatağınıza girdiğinizde 33 defa 'Allahuekber', 33 defa 'sübhanallah', 33 defa (bir rivayette 34) 'elhamdülillah' deyin." Hz. Ali (radıyallahu anh) o günden sonra bunu hiç terk etmediğini söyleyince, bir zat "Sıffin günü de mi?" dedi, o "evet o gün bile…" cevabını verdi."[114]

Uykudan kalkarken de yine bütün sıfatlarıyla Rabbimizi hatırlamalı ve O'na dua etmeliyiz. Aslında Yüce Rabbimiz de şu âyet-i kerimede bunu emretmektedir.

وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ. وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ.

"Rabbinin hükmü yerine gelinceye kadar sabret! Çünkü sen Bizim himayemiz altındasın. *Kalktığında* Rabbini hamd ile tesbih et. Geceleyin de, gecenin sonunda yıldızların batışının ardından da O'nu tesbih et." (Tur, 52/48-49)

Bazı müfessirler âyette geçen 'kalktığın zaman' nurlu beyanını, 'yataktan kalktığın vakit namaza durana kadar tesbih et', de-

[114] Müslim, *Zikir*, 80.

mek olduğunu söylemişlerdir ki buna göre 'kıyam edeceğin sıra' demek daha anlamlı olacaktır. Dikkat edilirse âyetin devamında da yine geceleyin tesbih etmek emredilmektedir. Bu emirlerden beş vakit namazın bazı vakitlerine (akşam, yatsı ve sabah) işaretler çıkarıldığı gibi, uyumadan önce ve gece kalkıldığında tesbih etmenin emredildiği de söylenmiştir. Ayrıca teheccüd namazı ve benzeri diğer gece ibadetlerine de işaretler vardır.[115]

Yola Çıkarken Tesbih

Ne kadar konforlu olursa olsun, her yolculuk beraberinde bazı sıkıntılar taşımaktadır. Şairin dediği gibi, her ayrılık acıdır, ister evdeki kediden olsun ister canandan… Ayrıca yolculuklar sürprizlere gebedir, yabancı diyarlarda ne ile karşılaşacağımızı bilemeyiz, gidip dönmemek de var… Geride kalanlar için de ayrılık her zaman acıdır. Hele yolculuğa çıkan *evin reisi* baba veya *temel direği* anne ya da *evin ciğerpareleri* evlatlar ise… Bu ve benzeri durumlardan ötürü her yolculuk bir dua vaktidir. Onun için Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) yola çıkmadan dua ettiği gibi, yolculuk boyunca veya oraya vardıktan sonra ya da nahoş bir durumla karşılaşınca, hatta bir yüksekliğe çıktığında veya indiğinde çeşitli dualar etmiştir. Bu duaların en meşhuru tesbihle başlayan şu âyettir: Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) üç defa 'elhamdülillah', üç defa 'Allahuekber' der sonra şu dua âyetini okur:

سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ وَإِنَّا إِلَى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ

"Bu (vasıtayı) bizim hizmetimize veren Allah'ın şanı yücedir, yoksa biz buna takat getiremez, güç yetiremezdik. Biz elbette Rabbimize dönmekteyiz." (Zuhruf, 43/13–14)

Böyle bir duada bulunmayı ille de yol emniyeti mülahazasına

---

115 Bkz.: Elmalılı, VII, 4566.

bağlamak doğru değildir; zira öyle bir düşüncede de nefsanîlik hissedilebilir. Esasen, bununla Rabbimizi zikredip hamd u senâ duygusuyla O'nu anmış oluyoruz. Selef-i salihin efendilerimiz ata, deveye binerken bu âyeti okur ve şükür hissiyle dolarlarmış. Öyleyse, taksiye, otobüse, trene, uçağa binerken mümkünse bu duayı katlamak lazım, çünkü bunlar da Allah'ın birer nimetidir. "Seni tesbih u takdis ederiz, bu arabayı, bu treni, bu uçağı bize musahhar kıldın Allah'ım!" demek lazım. İşte Allah'ın bu nimetlerine mazhariyetimizi de, onlardan istifade ederken değişik şeyler okuyarak ve Cenâb-ı Hakk'ı isim ve sıfatlarıyla yâd ederek tam bir zikre çevirebiliriz.

Aslında Cenâb-ı Hak da yukarıdaki âyetin evvelinde bize bunu emretmekte ve şöyle buyurmaktadır: "Bütün çiftleri yaratan, binmeniz için gemileri ve hayvanları var eden de O'dur. Ta ki onların üstüne binerken Rabbinizi zikredesiniz." (Zuhruf, 43/12–13)

Bir Meclisten Kalkarken Tesbih

Meclis ve toplantıların en ideali bile, nefsine ciddi şekilde hâkim olamayanlar için birer kendini gösterme, ispatlama; dolayısıyla kibir ve gurura mağlup olma mekânı olabilmektedir. Zaman zaman tartışma, kalp kırma, haset etme, dedikodu yapma gibi nahoş şeyler de yaşanmaktadır. Birçok meclis ve bir araya gelmede ise sadece dünyevî ve malayani şeyler konuşulmakta ve zaman kaybı yaşanmaktadır. Oysa hiç olmasa bir kısmında, Allah'ın, Kitabının ve Resûlünün anılmadığı bir meclisten ne hayır beklenebilir? Aslında her meclisin temel sebebi sohbet-i canan olmalıdır ve en geniş yer ona ayrılmalıdır.

Efendimiz mübarek bir sözlerinde, "Bir cemaat oturduğu mecliste Allah'ı anmaz ve peygamberlerine salât ve selâm getirmezlerse, bu meclis onlar için bir nedamet olur. Allah dilerse

onlara azab eder, dilerse mağfiret eder." demek suretiyle bizi bu konuda ikaz etmektedir.[116]

Değinilen sıkıntı ve risklerden ötürü, aile ziyaretleri dâhil, her türlü bir araya gelmenin ve toplantı yapmanın, başlamasından bitişine kadar dikkat edilmesi gereken kural ve adabı belirlenmiştir. Bu adabın en önemlilerinden birisi, meclisin sonunda Allah'ı *tesbih etmek* ve tevbe istiğfarda bulunmaktır. Konuya bir âyet-i kerimede şöyle dikkat çekilmektedir:

وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ.
وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ.

"Rabbinin hükmü yerine gelinceye kadar sabret! Çünkü sen Bizim himayemiz altındasın. Kalktığında Rabbini hamd ile tesbih et. Geceleyin de, gecenin sonunda yıldızların batışının ardından da O'nu tesbih et." (Tur, 52/48–49)

Tefsir kitaplarında '*kalktığın zaman*' ilahî emrinin birkaç anlamı üzerinde durulmuştur:

1. Bir meclisten kalktığınız zaman Allah'a hamd ve tesbih ederek kalkın. Bununla o mecliste söylenmiş uygun olmayan sözlerin kefareti verilmiş olur. Nitekim Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) bir meclisten kalkacağı zaman şöyle buyururdu:

سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ

"Allah'ım! Sana hamd ederek Seni tesbih ediyor, Senden başka ilah olmadığına şahadet ediyorum. Senden bağışlanma diliyor ve Sana tevbe ediyorum." Niye bu duayı okuduğu sorulunca da, mecliste konuşulan nahoş sözlere kefaret olduğunu beyan ediyorlar.

Hz. Ebû Hüreyre (radıyallahu anh)'den rivayet edildiğine göre,

116 Tirmizî, *Daavât*, 8.

Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) bir başka sözlerinde şöyle buyurdu:

مَنْ جَلَسَ فِي مَجْلِسٍ فَكَثُرَ فِيهِ لَغَطُهُ فَقَالَ قَبْلَ أَنْ يَقُومَ مِنْ مَجْلِسِهِ ذَلِكَ سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ إِلَّا غُفِرَ لَهُ مَا كَانَ فِي مَجْلِسِهِ ذَلِكَ

"Kim bir mecliste oturur ve orada bir sürü faydasız ve manasız sözlerle vakit öldürür de, o meclisten kalkmadan önce, 'Allah'ım! Seni her türlü noksan sıfatlardan tenzih ve hamdinle tesbih ederim. Senden başka bir ilâh olmadığına şahadet ederim. Senden bağışlanmamı diler ve Sana tövbe ederim', derse, o mecliste yapmış olduğu hataları bağışlanır."[117]

Ebû Hüreyre (radıyallahu anh)'den rivayet edildiğine göre, Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu:

مَا مِنْ قَوْمٍ يَقُومُونَ مِنْ مَجْلِسٍ لَا يَذْكُرُونَ اللّٰهَ فِيهِ إِلَّا قَامُوا عَنْ مِثْلِ جِيفَةِ حِمَارٍ وَكَانَ لَهُمْ حَسْرَةً

"Herhangi bir topluluk oturdukları meclisten Allah'ı zikretmeden kalkarlarsa, merkep leşi yanından kalkmış gibi olurlar. O meclis de onlar için bir pişmanlık olur."[118]

Allah Resûlünün ashabının şu duayı etmeden bir meclisten kalktığı da çok nadirdi:

اللّٰهُمَّ اقْسِمْ لَنَا مِنْ خَشْيَتِكَ مَا يَحُولُ بَيْنَنَا وَبَيْنَ مَعَاصِيكَ وَمِنْ طَاعَتِكَ مَا تُبَلِّغُنَا بِهِ جَنَّتَكَ وَمِنْ الْيَقِينِ مَا تُهَوِّنُ بِهِ عَلَيْنَا مُصِيبَاتِ الدُّنْيَا وَمَتِّعْنَا

117 Tirmizî, *Daavât*, 39.
118 Ebû Davud, *Edeb*, 25.

بِأَسْمَاعِنَا وَأَبْصَارِنَا وَقُوَّتِنَا مَا أَحْيَيْتَنَا وَاجْعَلْهُ الْوَارِثَ مِنَّا وَاجْعَلْ ثَأْرَنَا
عَلَى مَنْ ظَلَمَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى مَنْ عَادَانَا وَلَا تَجْعَلْ مُصِيبَتَنَا فِي دِينِنَا وَلَا
تَجْعَلْ الدُّنْيَا أَكْبَرَ هَمِّنَا وَلَا مَبْلَغَ عِلْمِنَا وَلَا تُسَلِّطْ عَلَيْنَا مَنْ لَا يَرْحَمُنَا

"Allah'ım! Bize, günahla aramıza engel olacak kadar korkundan hisse ver. Bizi, cennetine ulaştıracak kadar tâatini nasip eyle. Dünya musibetlerini hafifletecek güçlü iman ver. Allah'ım! Bizi yaşattığın müddetçe kulaklarımız, gözlerimiz ve kuvvetimizden faydalandır; ölümümüze kadar da onları devamlı kıl. Bize zulmedenlerden öcümüzü sen al. Bize düşmanlık edenlere karşı bize yardım et. Bizi dinimizde musibete uğratma. Dünyayı en büyük düşüncemiz ve gayemiz, ilmimizin sonu kılma. Bize acımayanları üzerimize musallat etme."[119]

2. Bazıları bu âyetlerin, namaza durulduğu vakit, tesbihle başlayan ve her namaza başlarken okunan 'sübhaneke' duası hakkında nazil olduğunu rivayet etmişlerdir.

3. Bazıları da, 'yataktan kalktığın vakit namaza durana kadar tesbih et', demek olduğunu söylemişlerdir ki buna göre 'kıyam edeceğin sıra' demek daha anlamlı olacaktır.[120]

---

[119] Tirmizî, *Daavât*, 80.

[120] Bkz.: Elmalılı, VII, 4566.

Üçüncü Bölüm

NAMAZ'DAN SONRA TESBİHÂT

NAMAZ'DAN SONRA TESBİHÂT

Duanın kabule en yakın olduğu zaman dilimlerinin ilk sıralarında, farz namazların hemen arkasında yer alan zaman yer almaktadır. Zira kul, 'Allahuekber' diyerek (iftitah tekbiri) masivâ ile irtibatını kesmiş, okuduklarıyla marifet ufkuna doğru yükselmiş, secdeleriyle Rabbine en yakın yere ulaşmış, duygu yüklü bir ruh atmosferine girmiş; kısacası dinin direği olan namazla günahlarından arınmış ve nefis henüz günah işlemeye fırsat bulamamıştır. Bu durumu elbette iyi değerlendirmek gerekir. Yapılacak en güzel şey, değer ölçümüz olan duaya sarılmak ve evrensel koroya katılıp Rabbimizi tesbih etmektir. İşte ilk dönemlerden günümüze kadar uygulanan *namaz tesbihâtı*, tesbih, hamd, tekbir, salâvat, esma-i hüsna gibi dua ve zikrin değişik şekil ve unsurlarının yanında, başlı başına bağımsız bir dua kısmını da ihtiva ettiğinden ötürü, namazdan sonra yapılacak en güzel işin tanzim edilmiş şeklidir.

Kur'ân-ı Kerim'de namaz sonrası zikir ve duaya işaret ve teşvik eden âyetler bulunmaktadır. Mesela,

وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَأَدْبَارَ السُّجُودِ

"Geceleyin de, secdelerin peşinden de O'nu tesbih et." (Kaf, 50/40) âyetinde geçen 'secdelerin peşinden' ifadesi namaz anlamına gelmektedir. Bu âyet açıkça namazlardan sonra tesbihât yapmayı emretmektedir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) de, farz namazlardan sonra tesbihât yapmış ve ashabına tavsiye

etmiştir. Zaman zaman tesbihâtı oluşturan zikir ve duaların faziletine dikkat çekmiş, sayılarını belirtmiş, nasıl yapılacağına işaret etmiş ve yanlışlıkları düzeltmiştir. Bundan sonraki satırlarda konuyla ilgili bazı hadis-i şerifleri zikretmeye çalışacağız inşaallah.

Tesbih Kullanmak

Şahadet edecekleri için namaz sonrası tesbihatı elle yapmak daha uygundur. Yalnız 100'lük, 1000'lik veya daha fazla evrad okunacaksa, tesbihle çekilmesi daha yerinde olur, zira burada sayıyı karıştırma ihtimali yüksektir. Peki tesbih kullanmak caiz midir? Bunun caiz olduğunu şu hadis-i şeriften öğrenebiliyoruz: Hz. Sa'd b. Ebî Vakkas'tan rivayet edilmiştir: Allah Resûlü ile birlikte bir kadını ziyaret etmiştik. Kadının önünde hurma çekirdekleri veya çakıl taşları vardı. Onlarla tesbih çekiyordu. Bunu gören Allah Resûlü: "Sana bundan daha hayırlısını haber vereyim." dedi ve ekledi:

سُبْحَانَ اللهِ عَدَدَ مَا خَلَقَ فِي السَّمَاءِ وَسُبْحَانَ اللهِ عَدَدَ مَا خَلَقَ فِي الْأَرْضِ وَسُبْحَانَ اللهِ عَدَدَ مَا بَيْنَ ذَلِكَ وَسُبْحَانَ اللهِ عَدَدَ مَا هُوَ خَالِقٌ وَاللهُ أَكْبَرُ مِثْلَ ذَلِكَ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ مِثْلَ ذَلِكَ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ مِثْلَ ذَلِكَ

"Allah'ın gökteki yaratıkları sayısınca 'sübhanallah', yeryüzünde yaratıkları sayısınca 'sübhanallah', yer-gök arasındaki yaratıkları sayısınca 'sübhanallah' ve yaratacakları sayısınca 'sübhanallah.' Onlar miktarınca 'elhamdülillah', onlar miktarınca 'la ilahe illallah' ve yine onlar kadar 'la havle ve la kuvvete illa billâh' de."[121]

Yukarıdaki rivayetten anlaşılıyor ki, Efendimiz hurma çekirdekleri veya çakıl taşlarıyla tesbih çeken kadını görünce onu yaptığı işten menetmemiş, onun vaziyetini yadırgamamış fakat bundan daha kolay ve daha üstün bir şey öğretmiştir. Bu hadisle ilgili Ebû Davud'un şerhi *Avnu'l-Ma'bud*'da şu izah yapılmaktadır:

121 Tirmizî, *Daavât*, 150.

"Bu durum, Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) takririyle[122], tesbih kullanmanın caiz olduğuna dair sahih bir asıldır. Zira hurma çekirdekleri veya çakıl taşları tesbihle aynı anlama gelmektedir. Tanelerin ipe dizili olup olmaması arasında fark yoktur. Öyle ise tesbihe bid'at diyenlerin sözüne itimat edilmez."

Bu ifadelerden de açıkça anlaşılacağı gibi namaz sonrasında "tesbih" adı verilen aletle tesbih çekmek caiz olduğu gibi onu yanında taşımak da caizdir. Zira evde namaz kılındığı gibi camide veya temiz olan herhangi bir yerde de namaz kılınabilir. Dolayısıyla orada da tesbih lazım olacağından onu taşımakta bir beis yoktur. Ayrıca tesbih kültürümüzün bir parçası hâline gelmiş bulunmaktadır.

Tesbihâtın Ortaya Çıkışı

Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) hayatına bakıldığında dua, zikir ve tesbihle örülü olduğu görülürdü. Namazlardan sonra ise bu yakarış ve tazarru adeta zirve seviyesine çıkardı. Her konuda olduğu gibi ashabına bu konuda da rehberlik eder ve kim bilir benzerini yapsınlar diye belki bazen ihtiyarî olarak onlara sesini duyururdu. Zaten ashabı da ağzından çıkan her kelimeyi yakalamaya çalışır ve bu konuda ciddi bir gayret sarf ederlerdi. Dolayısıyla namaz sonrası tesbihatta Efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) söyledikleriyle ilgili bazı bilgiler elde edilmişti, ancak meşhur olan şu hadise tesbihâtın yaygınlık kazanmasına yol açmış gibi görünüyor:

Bir gün, Mekke'den Medine'ye hicret etmiş bazı fakir sahabîler Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) gelerek şöyle dediler: "Ey Allah'ın Resûlü! Zengin olan Müslümanlar, yüksek manevi dereceler kazanıp sürekli olan (Cennet) nimetlerine nail oluyorlar. Zira hem bizim gibi namaz kılıyor, oruç tutuyorlar hem de fazla malları olduğu için, onunla hacca ve umreye gidiyor ve sadaka

---

122 Sünnet üç çeşittir; söz, fiil ve takrir. Takrir, Efendimizin yanında yapılan veya gıyabında yapılıp kendisine haber verilen ve O'nun da reddetmediği hususlardır.

veriyorlar." Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) onlara şu cevabı verdi: "Size öyle bir şey haber vereyim ki, onu yaptığınızda, hem siz sevap açısından geçmiş olanlara yetişirsiniz, hem sizden sonra gelenler size ulaşamaz, hem de içinde bulunduğunuz topluluğun en hayırlıları olursunuz; ancak size haber vereceğim şeyin aynısını yapacak olan istisna: Her (farz) namazdan sonra otuz üçer defa 'sübhanallah, elhamdülillah, Allahuekber' deyin."

Ebû Davud'un Sünen'inde nakledilen rivayette, daha sonra şöyle denilmesi emredilmektedir:

لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ
وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

"Allah'tan başka ilah yoktur, mülk O'nundur ve hamd O'na aittir. O'nun her şeye gücü yeter." Son cümle ise, "Böyle yapanların günahları denizköpüğü kadar bile olsa Allah affeder." şeklindedir.[123]

Dediğimiz gibi, öyle anlaşılıyor ki bu hadis-i şerifle birlikte namaz sonrası tesbihât, ya da en azından otuz üçer defa çekilen kısımlar yaygınlık kazanmıştır. İleride üzerinde duracağımız tesbihâtın diğer kısımları da değişik soru veya münasebetlerle ashaba talim edilmiştir. Bilindiği gibi İslâm'ın hüküm ve uygulamaları tedricilik prensibine göre nazil olmuş ve uygulanmış; zamanla da Müslümanların hayatlarında sağlam bir şekilde yerlerini almışlardır.

Muhtevası

Kur'ân-ı Kerim'de namaz sonrası zikir ve duaya işaret ve teşvik eden âyetler olduğu gibi (Kâf, 50/40) Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) de, farz namazlardan sonra tesbihât yapmış ve ashabına da tavsiye etmiştir. Zaman zaman tesbihâtı oluşturan zikir ve duaların faziletine dikkat çekmiş, sayılarını belirtmiş, nasıl yapılacağına işaret etmiş ve yanlışlıkları düzeltmiştir.

[123] Buhârî, *Daavât* 18; Tirmizî, *Salât*, 185; Ebû Davut, *İmaret*, 20.

Namazın manası, Cenâb-ı Hakk'ı tesbih, tazim ve şükürdür. Yani O'nun,

✓ celâline karşı kavlen ve fiilen 'sübhanallah' deyip *takdis* etmek;

✓ kemâline karşı lâfzen ve amelen 'Allahuekber' deyip *tazim* etmek;

✓ cemaline karşı kalp, dil ve bedenle 'elhamdülillâh' deyip *şükr*etmektir.

Öyle ise tesbih, tekbir ve hamd, *namazın çekirdekleri* hükmündedirler. Ondandır ki, namaza 'tekbirle' başlanır, ardından hemen 'sübhaneke ' okunur, sonra 'elhamdülillah' denilerek Fatiha okunur, namazın değişik yerlerinde bu üç şey sık sık söylenir, namazdan sonra, namazın manasını te'kit ve takviye için, bu mübarek kelimeler, otuz üçer defa tekrar edilir vs. Aslında bu üç kelime hem Kur'ân'ın, hem imanın, hem namazın özü ve çekirdekleri hükmündedirler. Zira Kur'ân'ın her tarafında bu üç kelime yaygın bir şekilde geçtiği gibi, imanın ana unsurlarını da oluştururlar.

İbadetin asıl manası, kulun kendi kusurunu, aczini ve fakrını görüp Allah'ın divanında hayret ve muhabbetle secde etmesidir. Çünkü O mükemmel bir Rab, kimseye muhtaç olmayan bir Samed ve sonsuz bir rahmet sahibidir. Bu durum ibadet ve itaati ister. Kudsiyeti de kulun, kendi kusurunu görüp, istiğfar ile ve Rabbini bütün noksanlıklardan uzak, dalâlet ehlinin batıl fikirlerinden münezzeh olduğunu tesbih ile ilân etmesini gerektirir.[124]

Şimdi tesbihatın muhtevasıyla ilgili birkaç hadis-i şerif zikretmek istiyoruz.

1. Hz. Sevban (radıyallahu anh) anlatıyor: "Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) namazını bitirince üç defa أَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ diyerek istiğfar eder ve şöyle derdi:

اَللّٰهُمَّ أَنْتَ السَّلَامُ وَمِنْكَ السَّلَامُ تَبَارَكْتَ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ

---

124 Bediüzzaman Said Nursî, *Sözler*, 16.

"Allah'ım! Sen selamsın, barış ve senlik sendendir. Saygıya gerçekten layık olan sensin, ey celal ve ikram sahibi olan Allah'ım."[125]

Namazın selamından sonra *istiğfar*, tesbihin başlangıcıdır. Kul her ne kadar çok dikkat edip titizlik gösterse de, Allah'ın büyüklüğe uygun (Mabud'un celâline layık olan) keyfiyette ibadetlerini yerine getirmede kusurdan uzak olamayacaktır. Bu gerçeğe işaret etmek için birçok taat ve ibadetten sonra istiğfar meşru kılınmıştır. Örneğin farz namaz kılan kimse için selamdan hemen sonra üç defa istiğfar etmesi, teheccüd kılanın seher vakitleri dilediği kadar istiğfar etmesi ve hacının hacdan sonra istiğfar etmesi meşru kılınmıştır. (Aslında emredilmiş veya tavsiye edilmiştir demek de mümkündür). Nitekim âyetlerde şu ifadeleri görüyoruz:

"Onlar (gerçek müminler) seherlerde istiğfar edicilerdir." (Âl-i İmran, 3/17),

"Sonra insanların akın akın döndüğü yerden siz de akın edin ve Allah'tan mağfiret dileyin, şüphesiz Allah bağışlayan, esirgeyendir." (Bakara, 2/199).

Aynı şekilde abdestin sonunda ve her toplantının bitiminde istiğfarın meşru ve tavsiye edildiği de rivayet edilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) herhangi bir toplantıdan kalkarken de istiğfar ederdi.[126]

2. Bir gün Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) etrafında bulunan ashabına, "Kur'ân'da en büyük âyet hangisidir?" diye sordu. Sahabeden birisi, اَللّٰهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ (yani Âyete'l-Kürsi) deyince Efendimiz mübarek ellerini o zatın göğsüne, bir rivayette sırtına vurarak şöyle dedi: "Tebrik ederim Ebû Münzir! İşte ilim budur!"[127] Bazı rivayetlerde ism-i azamın bu âyetlerde bulunduğu da aktarılmıştır.

3. Hazreti Ali şöyle anlatıyor: "Allah Resûlünün minberde

---

125 Müslim, *Mesacid*, 135; Ebû Davud, *Vitir*, 25; Müsned, V, 275.

126 Bkz.: Alûsî, *Ruhu'l-Meanî*, XXX, 257.

127 Müsned, Hadis No: 19679.

şöyle dediğini duydum: 'Her kim kıldığı her namazın akabinde *Âyete'l-Kürsî*'yi okursa, onun cennete girmesine ölümden başka engel kalmaz. Kim de yatağına uzandığında Âyete'l-Kürsî'yi okursa, Allah onu evi, komşusu ve etrafındaki diğer insanlar hakkında emniyet ve güvene kavuşturur.''[128]

Burada bir uygulamaya da değinmekte fayda mülahaza ediyoruz: Tesbihatta Âyete'l-Kürsî okunduktan sonra bazı kişiler üstlerine veya ellerindeki tesbihe üflemektedirler. Üstümüze üflemek, Efendimizin uyumadan önce Âyete'l-Kürsî, İhlâs ve Muavvizeteyni okuyarak ellerine üfleyip yüzlerine ve mübarek vücutlarına sürmesine kıyas edilmiş olmalıdır. Hadis-i şeriflerde bu uygulamanın şifa niyetiyle yapıldığına dair işaretler de vardır. Tesbihe üflemekle ilgili ise her hangi bir delil bulmak mümkün değildir. İhtimaller dâhilinde başlangıç noktası bu olan üfleme meselesi, yanlış bir şekilde daha sonra tesbihe intikal etmiştir. Buna bid'at demek mümkündür. Yalnız Âyete'l-Kürsî'yi okuduktan sonra "Allah korusun" düşüncesi veya "manevî bir zırh olsun" inancıyla etrafa üflemenin tesbihe üflemeye nazaran daha sağlıklı bir mantığa sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir.

4. Hz. Muaviye (radıyallahu anh), Şam Valisi iken, Kûfe emiri olan Hz. Müğire b. Şu'be'ye yazdığı mektupta Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'in namazdan sonra ne okuduğunu (nasıl tesbihât yaptığını) sormuş ve şu cevabı almıştır: "Efendimiz her farz namazdan sonra şöyle derdi:

لَا إِلَهَ إِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ اللّٰهُمَّ لَا مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ وَلَا مُعْطِيَ لِمَا مَنَعْتَ وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ

"Allah'tan başka ilah yoktur. O'nun hiçbir şeriki (ortağı) yoktur. Mülk O'nundur. Hamd O'nadır. Her şeye gücü yeten O'dur.

128 Beyhaki, *Şuabu'l-Îmân*, II, 458 (2395).

Allah'ım, Sen'in verdiğine kimse engel olamaz, Sen'in vermediğini ise kimse vermez. Büyüklüğü ve zenginliği olanların bu durumu, Sen'in büyüklük ve zenginliğinin yerine geçip onlara fayda veremez."[129]

5. Hz. Ebû Zer (radıyallahu anh), Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle dediğini bize aktarmaktadır: "Kim *sabah namazı*ndan sonra tahiyatta oturduğu şekliyle durur ve dünya kelamından bir şey konuşmadan *on defa*,

لَا إِلَهَ إِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

"Allah'tan başka ilah yoktur, mülk O'nundur ve hamd O'na aittir. Dirilten de O'dur, öldüren de. O'nun her şeye gücü yeter." derse, kendisine on sevap yazılır, on günahı silinir, Allah katında manevi derecesi on kat artar, o gün olabilecek kötülüklerden ve şeytanın şerrinden korunur ve Allah'a ortak koşmanın dışında ona bir günah ulaşması engellenir."[130] Bu duanın *akşam namazı*ndan sonra da okunması sünnettir.[131]

6. Hz. Aişe (radıyallahu anhâ) validemiz Efendimizin şöyle dua ettiğini bildirmektedir:

اللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ وَفِتْنَةِ النَّارِ وَفِتْنَةِ الْقَبْرِ وَشَرِّ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَّالِ وَشَرِّ فِتْنَةِ الْغِنَى وَشَرِّ فِتْنَةِ الْفَقْرِ اللّٰهُمَّ اغْسِلْ خَطَايَايَ بِمَاءِ الثَّلْجِ وَالْبَرَدِ وَنَقِّ قَلْبِي مِنْ الْخَطَايَا كَمَا نَقَّيْتَ الثَّوْبَ الْأَبْيَضَ مِنْ الدَّنَسِ اللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ الْكَسَلِ وَالْهَرَمِ وَالْمَغْرَمِ وَالْمَأْثَمِ

"Allah'ım! Kabir azabından, Cehennem ateşinin ve kabrin fitnesinden, Mesih-i Deccalın fitnesinden, hem zenginliğin hem de

129 Buhârî, *Daavât*, 18.

130 Tirmizî, *Daavât*, 35.

131 Bkz.: Zuhayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, II, 115.

fakirliğin fitnesinden sana sığınırım. Allah'ım! Hatalarımı soğuk kar sularıyla sil; nasıl ki beyaz bir kirli elbiseyi tertemiz yapabiliyorsan öylece kalbimi hatalardan koru. Allah'ım! Tembellikten, bunaklıktan, borçtan ve günahlardan sana sığınırım."[132]

7. Hz. Ebû Hüreyre (radıyallahu anh) anlatıyor: "Allah Resûlü şöyle dua ederdi:

اسْتَعِيذُوا بِاللّٰهِ مِنْ عَذَابِ جَهَنَّمَ وَاسْتَعِيذُوا بِاللّٰهِ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ اسْتَعِيذُوا بِاللّٰهِ مِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَّالِ وَاسْتَعِيذُوا بِاللّٰهِ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ

"Cehennem azabından Allah'a sığırım, kabir azabından Allah'a sığınırım, Mesih-i Deccalın fitnesinden Allah'a sığınırım, dirilerin ve ölülerin fitnesinden Allah'a sığınırım."[133]

8. Başka bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) ashabına şu tavsiyede bulunuyor: "*Akşam namazı*ndan sonra *yedi defa*, أَللّٰهُمَّ اَجِرْنِي مِنَ النَّارِ "Allah'ım beni Cehennem ateşinden koru!" deyiniz.[134]

Bu hadis-i şerif münasebetiyle duada ellerin durumuna da kısaca değinmek isteriz: Bilindiği gibi dua ederken ellerimizi açar ve semâya çeviririz; zira duanın kıblesi semâdır. Rabbimizden verilmesini arzu ettiğimiz hususlar için ellerimizin içlerini semâya çevirirken, istemediğimiz hususlar için de ellerimizi ters çeviririz. Bu uygulama Efendimizin'in (sallalahu aleyhi ve sellem) tatbikatına dayanmaktadır. Ashaptan Hallad b. Saib şu hadis-i şerifi nakletmektedir:

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا سَأَلَ جَعَلَ بَاطِنَ كَفَّيْهِ إِلَيْهِ وَإِذَا اسْتَعَاذَ جَعَلَ ظَاهِرَهُمَا إِلَيْهِ

"Allah'ın Resulü Allah'tan bir şey istediği zaman avuçlarını içini semâya çevirir; bir şeyden Allah'a sığındığı zaman da avuç-

132 Buhârî, *Cihad*, 25, *Daavât*, 36; İbn Mâce, *Dua*, 3.

133 Buhârî, *Ezan*, 149.

134 Ebû Davud, *Edeb*, 101; Müsned, IV, 234.

larının (ellerinin) dış kısmını semâya çevirirdi."[135] Bundan anlaşılıyor ki, sabah ve akşam namazlarından sonra 'ecirna minennâr' (Allah'ım bizleri Cehennem ateşinden koru.) derken ve salaten tüncina'da olduğu gibi istenmeyen hususlardan Allah'a sığınırken ellerimizi ters çevirebiliriz. Bu durum bid'at değildir, zira Efendimiz (sallahu aleyhi vesellem)'in uygulamasıdır.

9. Hz. Enes anlatıyor: "Bir gün Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'in huzurunda oturuyorduk. Yan tarafta bir adam namaz kılıyordu. Rükû, secde ve teşehhütten sonra (yani namazını bitirince), duaya başladı ve şöyle dedi:

"اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِأَنَّ لَكَ الْحَمْدَ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ الْحَنَّانُ بَدِيعَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ يَا حَيُّ يَا قَيُّومُ إِنِّي أَسْأَلُكَ

"Allah'ım! Bütün övgülerin sana ait olduğunu, senden başka ilah olmadığını, çok merhametli ve şefkatli olduğunu, gökleri ve yeri senin yarattığını, celal ve kerem sahibi olduğunu bilerek sana dua ediyorum. Ey Hayy u Kayyum olan Allah'ım, sadece senden diliyorum." Bunu duyan Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), "Biliyor musunuz bu şahıs ne ile dua etti?" dedi ve cevaben şunu ekledi: "Allah'a yemin ederim kendisiyle dua edildiğinde kabul edilen, kendisiyle istendiğinde isteklerin verildiği Allah'ın en büyük ismi (ism-i a'zam) ile dua etti."[136]

10. Hz. Enes b. Malik (radıyallahu anh) anlatıyor: "Allah'ın Resûlü şöyle dua ederdi:

اللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ الْعَجْزِ وَالْكَسَلِ وَالْجُبْنِ وَالْهَرَمِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ

"Allah'ım! Acizlikten, tembellikten, korkaklıktan, bunaklıktan,

---

135 Müsned, IV, 56

136 Müsned, VI, 461.

canlıların fitnesinden, ölülerin fitnesinden ve kabir azabından Sana sığınırım."[137]

11. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'e salavât getirmek Rabbimizin emri olduğu gibi konu ile ilgili çok sayıda hadis-i şerif de bulunmaktadır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Muhakkak ki Allah ve melekleri Peygamber'e hep salât ederler. Ey iman edenler siz de O'na salât edin ve tam bir içtenlikle selam verin." (Ahzâb, 33/56). Hadis-i Şeriflerde ise şunları görüyoruz: "Kim bana bir defa salât getirirse, Allah da ona on salât getirir ve on günahını affeder; on derece yükseltir."[138] "Kıyamet günü bana insanların en yakını, bana en çok salavât edendir."[139] "Yeryüzünde Allah'ın seyyah melekleri vardır. Onlar ümmetimin selâmını (anında) bana ulaştırırlar."[140]

'Salât' kelimesi, istiğfar, mağfiret, dua, bereket, övgü, namaz gibi anlamlara gelmektedir. 'Salât', Allah tarafından olunca rahmet, meleklerden olunca Allah'ın mağfiretini istemek, mü'minler tarafından söylenince de 'hayır dua etmek' manalarına gelir.[141] Öyle ise Peygamber Efendimize salât ve selam getirmekle ona dua etmiş oluyoruz. Aslında onun duamıza ihtiyacı bulunmuyor ancak, Allah katındaki makamı ne kadar yüce olursa biz günahkârlara o derecede şefaat edecektir. Yani ona olan duamız kendimiz içindir. Dualar en çok namaz sonrası anlarda kabul olduğuna göre, namazlardan sonra ona çokça salât u selam getirmemiz en uygun davranış olacaktır. Bu espriden dolayı olmalı ki, her farz namazın selamından hemen sonra '*ala Resûlina salâvat*' deriz. Daha sonra da tesbihatımızda uzun uzun ve binlerce defa salâvat getirmek Efendimize yapılacak en güzel duadır.

12. Bir diğer hadiste şu tavsiyeyi görüyoruz:

---

137 Buhârî, *Cihad*, 25, *Daavât*, 36.

138 Nesâî, *Sehiv*, 55.

139 Tirmizî, *Salât*, 357.

140 Geniş bilgi ve kaynaklar için bkz.: M. Akgül, *Salât u Selam*, Yeni Ümit, say: 49.

141 Râğıb, el İsfehânî, *el Müfredât*, 285–286.

مَنْ قَالَ حِينَ يُصْبِحُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ أَعُوذُ بِاللهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ وَقَرَأَ ثَلَاثَ آيَاتٍ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْحَشْرِ وَكَّلَ اللهُ بِهِ سَبْعِينَ أَلْفَ مَلَكٍ يُصَلُّونَ عَلَيْهِ حَتَّى يُمْسِيَ وَإِنْ مَاتَ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ مَاتَ شَهِيدًا وَمَنْ قَالَهَا حِينَ يُمْسِي كَانَ بِتِلْكَ الْمَنْزِلَةِ

"Kim sabahleyin üç kere أَعُوذُ بِاللهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ dedikten sonra Haşir Sûresi'nin sonundan üç âyeti okursa Allah ona yetmiş bin melek görevlendirir, akşama kadar ona salâvat (meleklerin salâtı istiğfardır) getirirler. Eğer o gün vefat ederse şehid sevabı alır. Onları akşamleyin söyleyen de o menzilede olur."[142]

Tertibi

Buraya kadar verilen malumattan, günümüzde farz namazlardan sonra yapılan tesbihâtın hemen hepsinin âyet ve hadislere dayandığı açıkça görülmektedir. İlk dönemlerden beri, bazen müezzinler tarafından *sesli* olarak, bazen de cemaatin her ferdi tarafından *sessiz* olarak yapılan tesbihât, İslâm âleminin bazı bölgelerinde farklılıklar gösterse bile, bütünü Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'in söz ve uygulamalarına dayanmaktadır. Tabii ki, engin bir ruh hayatı yaşayan mana erlerinin Cenâb-ı Hak'la irtibatlarının seviyesine göre de bazı ifadeler seçmesi ve özel virdler ve tesbihatlar düzenlemeleri de söz konusu olmuştur. Zira bir farz namazı kıldıktan sonra diğer namaz vaktine kadar yerlerinden kalkmayan nice zakirler vardı ki, bu süreyi zikir ve tesbihle geçiriyorlardı. Elbette üç beş dakika içinde camiyi terk eden kişilerin yaptıkları tesbihle yetinmeleri düşünülemezdi. Onlar da Efendimizden nakledilen birçok uygulamayı birleştirerek uzun uzun tesbihatta bulundular. Bu arada Kur'ân âyetlerinden bazı bölümleri ve Allah'ın güzel isimlerini de tesbihatlarına eklediler. Nitekim Rabbimizin güzel isimleriyle O'na dua etmek yine Rabbimizin emridir. O şöyle buyuruyor: وَلِلّٰهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى

142 Tirmizî, *Sevabu'l-Kur'ân*, 22.

فَادْعُوهُ بِهَا "En güzel isimler Allah'ındır; o halde bu isimlerle O'na dua edin." (A'raf, 7/180) İşte 'Ya Cemîlu Ya Allah' veya 'Sübhaneke Ya Allah Taaleyte Ya Rahman' şeklinde başlayan dualar bu ve benzeri nasslara dayanılarak tertip edilmişlerdir, denilebilir.

Çalışmamızda daha çok, memleketimizdeki camilerde yapılan ve en kısa olan tesbihatın muhtevasına uygun hadisleri almaya gayret ettiğimizi de belirtmek isteriz. Bunların dışında başka bilgiler de bulunmaktadır. Mesela doğu illerimizde, yine hadis-i şeriflere ve ashabla selefin uygulamalarına dayanılarak, Ayete'l-Kürsü ile beraber, Fatiha Sûresi, شَهِدَ اللّٰهُ 'şehidellahu…' şeklinde başlaya Al-i İmran Sûresi'nin 18 ve 19. Ayetleri ve Muavvizeteyn okunduğu gibi; duadan sonra salâvat-ı şerifeler vs. de okunmaktadır. Ayrıca birçok gönül ehlinin, sahih sünnetin yanı sıra, ilham ve tecrübelerine de dayanarak, başta Esma-i Hüsna olmak üzere, Efendimiz veya O'nun rahle-i tedrisinde yetişen ashabı tarafından okunan birçok dua, zikir ve tazarru ifadesi ile zenginleştirdikleri tesbihatları da bulunmaktadır. Aslında nafile türünden olan bu tür uygulamaların önü açıktır ve kişi aşırıya kaçmamak ve şer'i ahkâma aykırı unsurlar taşımamak kaydıyla, Rabbini istediği gibi zikredebilir, O'na vicdanının genişliği ölçüsünde yalvarabilir, O'nu övebilir; Efendimize en geniş şekliyle salâvatlar getirebilir, şefaatini isteyebilir vs.

Tasavvuf ve tarikat ehlinin mürit ve talebelerini manen yetiştirmek ve nefsin köleliğinden onları kurtarmak için tevhit kelimesi, Allah'ın güzel isimleri, salavât ve diğer değişik dualardan oluşan virdler okuttukları; bu arada zaman zaman topluca hatmeler yaptıkları bilinmektedir. Bu hatmeleri (zikir, ayin-i şerif vb. isimler de verilmektedir) daha çok namazdan sonraki tesbihâtın ardından yapmaları, namaz sonrasının tesbih ve zikir için en uygun zaman dilimi olduğunu gösterdiği gibi, kişinin ruh hâletine uygun olarak farklı şekil ve dizilişlerle serbestçe tesbihât yapabileceğini de ortaya koymaktadır. Zira Allah'la irtibat, şekilden daha çok öze ve ihlâsa bakmaktadır.

Bazı gönül ehli âlimler ise, bütün Müslümanları bir tarikata benzeterek, namaz sonrası tesbihâtı bu tarikatın zikir ve virdi, Hz. Peygamber'i (sallallahu aleyhi ve sellem) bu zikrin serzakiri (zikrin başını çeken); her namaz vaktinde dünya çapında dizilen namaz saflarını da zikir halkaları olarak değerlendirmekte ve insanların yaptığı bu umumî zikre canlı-cansız bütün varlıkların, bütün atom ve hücreleriyle katıldıklarını, dolayısıyla bütün kâinatın koro hâlinde teşekkür, övgü, niyaz ve dileklerini Yüce Yaratıcılarına arz ettiğini düşünmekte, hissetmekte, görmekte ve anlatmaktadırlar.[143]

Tesbihât sırasında kendilerine öte âlemlere pencereler açılan, kalplerine ilhamlar yağan, böylece engin mana derinliklerine dalan nice âlim, tesbihâtın kelime ve cümlelerinden güzel anlamlar da çıkarmışlardır. Onlardan bir iki misal vermek istiyoruz.

1. أَلْفُ أَلْفِ صَلَاةٍ وَأَلْفُ أَلْفِ سَلَامٍ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللهِ "Binlerce salât ve binlerce selam sana olsun ey Allah'ın Resûlü!" cümlesi, namaz tesbihâtında okunurken inkişaf eden latif bir nükteyi uzaktan uzağa gördüm. Tamamını tutamadım, fakat işaret nevinden bir iki cümlesini söyleyeceğim. Gördüm ki: Gece âlemi, dünyanın yeni açılmış bir menzili gibidir. Yatsı namazında o âleme girdim. Hayalin çok genişlemesinden ve insanın mahiyetinin bütün dünya ile ilgili olmasından ötürü, koca dünyayı o gecede bir menzil gibi gördüm. İnsanlar ve diğer canlılar görünmeyecek derecede küçüldüler. Sadece o menzili şenlendiren, ünsiyetlendiren ve nurlandıran sadece şahsiyet-i maneviye-i Muhammediyeyi (sallallahu aleyhi ve sellem) hayalen müşahede ettim.

Bir adam bir eve girdiği zaman, evdeki kişilere selâm verdiği gibi, "Binler selâm sana Ya Resûlallah!" diyecek bir arzuyu içimde coşar buldum. Sanki bütün insanlar ve cinler sayısınca selâm ediyorum. Yani "sana tecdid-i biat, memuriyetini kabul, getirdiğin

143 Böyle bir değerlendirme için bkz.: Bediüzzaman Said Nursî, *Sikke-i Tasdik-i Gaybî*, 170; *Kastamonu Lâhikası*, 103, 116; *Tarihçe-i Hayat*, 291, 319; *Mesnevi-i Nûriye*, 140; *Asâ-yı Mûsâ*, 73.

kanunlarına itaat, emirlerine teslim ve taarruzumuzdan selâmet bulacağını" *selâm* ile ifade edip, benim dünyamın eczaları ve şuurlu canlıları olan bütün cinleri ve insanları konuşturup, her birinin adına bir selâmı, anlatılan manalarla takdim ettim. Hem O (sallallahu aleyhi ve sellem) getirdiği nur ve hediye ile benim bu dünyamı nurlandırdığı gibi, herkesin bu dünyadaki özel dünyalarını nurlandırıyor, nimetlendiriyor diye, o hediyesine karşı teşekkür ile karşılık vermek için "Binler salavât sana!" dedim. Yani senin bu iyiliğine karşılık veremiyoruz, belki Yaratıcımızın rahmet hazinelerinden gelen ve semavât ehli sayısınca rahmetlerin üzerine olmasını niyaz ile teşekkürlerimizi bildiriyoruz, şeklindeki anlamı hayalen hissettim.

O Zât-ı Ahmediye (sallallahu aleyhi ve sellem) ubudiyeti cihetiyle -halktan Hakk'a teveccühü hasebiyle- rahmet manasındaki salâtı ister. Peygamberliği cihetiyle -Hak'tan halka elçiliği haysiyetiyle- selâm ister. Nasıl ki cinler ve insanlar sayısınca selâma lâyıktır ve onlar sayısınca umumî tecdid-i biatı takdim ediyoruz. Öyle de, semavât ehli sayısınca, rahmet hazinesinden her birinin namına bir salâta lâyıktır. Çünkü getirdiği nur ile her şeyin kemali görünür, her varlığın kıymeti ortaya çıkar, her varlığın Allah'a karşı vazifesi görünür ve her yaratılan varlıkta İlahî gaye tecelli eder. Onun için her şey, lisan-ı hâl ile olduğu gibi, lisan-ı kali (dili) de olsaydı, "Essalâtü vesselâmü aleyke yâ Resûlallah" diyecekleri kesin olduğundan biz umum onlar adına manen أَلْفُ أَلْفِ صَلَاة وَأَلْفُ أَلْفِ سَلَامٍ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللهِ بِعَدَدِ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ وَبِعَدَدِ الْمَلَكِ وَالنُّجُوم deriz. "Cinler, insanlar, melekler ve yıldızlar sayısınca, binlerce salât ve binlerce selam sana olsun ey Allah'ın Resûlü!"[144]

2. Bu makam münasebetiyle hatıra gelen bir salâvatın bir nüktesini beyan ediyorum. اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ بِعَدَدِ كُلِّ دَاءٍ وَدَوَاءٍ وَبَارِكْ وَسَلِّمْ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمْ كَثِيرًا كَثِيرًا'nin[145] ehemmiyeti

144 Bediüzzaman Said Nursî, *Lem'alar*, 271.

145 "Allah'ım! Efendimiz olan Muhammed'e ve O'nun âline, bütün dertler ve tedavi edici ilaçlar sayısınca bol bol salât, selam et; hayır ve bereket ver."

şöyle anlaşılabilir: İnsanın yaradılışında ve bütün kâinatla ilgili olmasında çok sırlar gizlidir. İnsan her zaman, her dakika Yaratıcısına sığınmak, yalvarmak, hamd ve şükretmek durumunda olduğundan, onu dergâh-ı İlahiyeye yönelten en keskin ve etkili sebep hastalıklar olduğu gibi; insanı, en güzel şekliyle şükretmeye sevk eden ve tam manasıyla minnettar edip hamdettiren tatlı nimetler ise, başta şifalar, devalar ve afiyetler olduğundan bu salâvat-ı şerife gayet müşerref ve anlamlıdır. Ben bazen بِعَدَدِ كُلِّ دَاءٍ وَدَوَاءٍ "Bütün dertler ve tedavi edici ilaçlar sayısınca" dedikçe, yeryüzü bir hastaneye dönüşüyor ve maddî-manevî bütün dertlerin ve ihtiyaçların ilaçlarını ihsan eden gerçek Şifa Verici'nin apaçık varlığını, umumi şefkatini, kutsal ve geniş rahîmiyetini hissediyorum.[146]

Topluca ve Sesli Tesbihât

Cemaatle kılınan farz namazlardan sonra müezzinlerin, tesbihâtın bölümlerini sesli olarak hatırlatmaları asırlardan beri İslâm âleminin büyük bir kısmında âdet hâline gelmiştir. Osmanlılarda, özellikle selâtin camilerinde, sesi güzel olan ve iyi bir musiki eğitimi almış birden fazla müezzin görevlendirilerek, ezan ve tesbihâta ayrı bir önem verilmiştir. Meşhur musikişinas Mustafa Itrî'nin bestelemiş olduğu tekbir ve salât-ı ümmiyenin teravih ve bayram namazlarında büyük bir coşkuyla okunup tekrarlanması da bu önemin bir meyvesidir. Hafızların güzel sesleri ve kıraatleriyle tesbihâttan sonra okumuş oldukları aşr-i şerifler ise 'hitamuhu misk' nevinden coşturucu okuyuşlardır.

Zaman içinde sanki ferdî olarak tesbihât yapılamaz şeklinde düşünen veya cemaatle kılınan namazlardan sonra tesbihât sesli ve müezzinin komutlarıyla yapılmadığında, bunu bir eksiklik olarak gören ve tenkit eden bir anlayış yayılınca, bazı âlim ve çevreler bu uygulamanın bid'at olduğuna dair açıklamalar yapmaya başladılar.

Biz konuya geniş bir bakış açısıyla yaklaşılması taraftarıyız.

---

146 Bediüzzaman Said Nursî, *Şualar*, 8.

Evvela sesli tesbihât yapmanın bid'at olduğunu söylemek kolay değildir. Zira bid'at, hem aslı hem de faslı dinde olmayan, ibadet niyetiyle yapılan ve var olan ibadet çeşitlerine benzeyen uygulamalardır. Hâlbuki tesbihâtın hem aslı hem de faslı sünnette mevcuttur. Mesela,

✓ Kur'ân'da namazlardan sonra tesbih emredilmiştir.

✓ Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) namazlardan sonra, ashabın duyacağı bir sesle tesbihât yapmıştır. Nitekim okumuş oldukları birçok dua ve zikir bu yolla kendisinden rivayet edilmiştir.

✓ Namazlardan sonra yapılacak tesbihâtın faziletine işaret etmiş ve muhtevasına dair bilgileri ashabına öğretmiştir.

✓ Ashabın yapmış olduğu bazı zikir ve duaları duymuş ve bunları tebcil etmiştir.

Dinde, meselenin detaylarına ait bunlara benzer başka bilgiler de bulmak mümkündür. Elinizdeki çalışmanın tamamı okunduğunda bunlar görülecektir. Efendimiz döneminde tesbihâtın, hiç olmasa bir süre, sesli olarak yapıldığına dair şu hadis-i şerif de aktarılmaktadır: Hz. Abdullah b. Abbas (radıyallahu anh) anlatıyor:

أَنَّ رَفْعَ الصَّوْتِ بِالذِّكْرِ حِينَ يَنْصَرِفُ النَّاسُ مِنْ الْمَكْتُوبَةِ كَانَ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كُنْتُ أَعْلَمُ إِذَا انْصَرَفُوا بِذَلِكَ إِذَا سَمِعْتُهُ.

"Farz namazlardan sonra zikir maksadıyla sesi yükseltmek Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) döneminde vardı." İbn Abbas (radıyallahu anh) şunu ekliyor: "Bu sesleri duyduğumda namazın bittiğini anlıyordum."[147]

İmam Nevevî diyor ki: "İmam Şafii bu hadisi, Efendimiz döneminde talim maksadıyla kısa bir süre sesli olarak tesbih yapıldığı, ancak devamlı olmadığı şeklinde yorumlamıştır. Tercih edilen

[147] Buhârî, *Ezan*, 155.

görüş, hem imamın hem de cemaatin gizli tesbih yapmalarıdır. Ancak talim için ihtiyaç hissedilirse sesli yapılabilir."

Bu malumattan anlaşılıyor ki, namazlardan sonra tesbihât yapmak ve en azından talim amacıyla bunu sesli okumak dinde mevcut olduğundan ötürü bidat sayılamaz. Hatta bunun bir açıdan sünnet olduğunu da söylemek mümkündür. Elbette bütün cemaatin huşu içerisinde, seviyeli bir şekilde tesbihât yapacak konumda olduğu bir yerde, her ferdin vicdan genişliğiyle orantılı bir şekilde tesbihât yapması, kalbî ilham ve ihsaslarını Rabbine arz etmesi evladır; dolayısıyla tesbihâtın bu durumlarda sessiz yapılması daha uygundur. Ancak günümüzde olduğu gibi, her ferdin bunu yapamaz durumda olduğu dönemlerde sesli tesbihât yapmanın bir mahzuru olmamalıdır. Günümüzde sesli tesbihât yapıldığı hâlde, mesela bir Cuma günü, cemaatin kaçta kaçı acaba buna iştirak etmektedir? İştirak etmeyenlerden kaç kişi kendi başına bu tesbihâtı yerine getirmektedir? Şunu da eklememiz gerekir: Başta İslâm âlemi olmak üzere bütün dünyanın içinde bulunduğu zulüm, savaş, açlık, sömürü, mezellet vs. karşısında, topluca ellerimizi açıp Rabbimize yalvarmamızda; adeta tesbih ve dualarımıza külliyet kazandırmamızda ne mahsur olabilir ki? Hele hele Rabbimizin şanına uygun şekilde çok az anıldığı, tesbihin muhtevasına zıt birçok sıfatların kendisine verilmek istendiği bir dönemde…

Geriye bir tek nokta kalmaktadır, o da tesbihâtın bir müezzinin komutuyla yapılmasıdır. Böyle bir uygulamanın dinde açık ve net bir mahmilini bulmakta zorlanırız. Ancak intizamdan yana olan dinimizin sesli tesbihâtın yapıldığı bir yerde, karışıklık ve gürültüye meydan vermemek için, müezzinin tesbihâtın bölümlerini hatırlatmasına ve cemaatin tek yürek olmasını sağlamasına bir şey demeyeceği kanaatindeyim. Öyle ise bu günkü uygulamaya dil uzatmak ciddi bir fayda getirmez denilebilir.

NETİCE

Cenâb-ı Hakk'ı anmanın en güzel yolu tesbihtir. Tesbih, tevhid ve takdisin en güzel ifadesidir. Tesbih etmede en güzel ifade (سُبْحَانَ اللّٰهِ) sübhanallahtır. Tesbih her zaman olur ancak en uygun zaman namaz sonrası anlardır. Ve insanın tesbihi, kâinatı oluşturan bütün varlıkların fıtrî tesbih korosuna iradî-şuurlu bir katılımdır.

Sözlerimizi tesbih yörüngeli bir dua ile noktalamak istiyoruz:

Allah'ım, Sen her kusurdan münezzehsin. Şanın ne büyük, burhanın ne müzeyyen, ne kadar zahir ve bâhirdir!

Sen bütün kusurlardan, noksan sıfatlardan, acizlikten ve şerikten münezzehsin. Biz Sana lâyık bir ibadetle kulluk edemedik, ey bütün meleklerin, bütün canlıların, bütün cansızların ve diğer mahlûkatın kemâl-i itaat, imtisal, intizam, ittifak ve iştiyakla ettikleri bütün ibadetlerin mercii olan Mabud!

Sen bütün kusurlardan, noksan sıfatlardan, acizlikten ve şerikten münezzehsin. Biz Sana lâyık bir tesbihatla Seni tesbih ve tenzih edemedik, ey Kendisini hamd ile tesbih etmeyen hiçbir varlık bulunmayan ve yedi gök ve yer ve içindekiler tarafından tesbih edilen Zat!

Sen bütün kusurlardan, noksan sıfatlardan, acizlikten ve şerikten münezzehsin. Gök ve yer, bütün masnuatının bütün tesbihatıyla ve bütün mahlûkatının bütün hamdleriyle, Seni hamdinle tesbih eder.

Sen bütün kusurlardan, noksan sıfatlardan, acizlikten ve şerikten münezzehsin. Yer ve gök, bütün peygamberlerinin, bütün velilerinin ve bütün meleklerinin -salât ve selâmın onlar üzerine olsun- umum tesbihatıyla Seni hamdinle tesbih eder.

Sen bütün kusurlardan, noksan sıfatlardan, acizlikten ve şerikten münezzehsin. Kâinat, Habib-i Ekreminin (sallallahu aleyhi ve sellem) bütün tesbihatıyla ve Resûl-ü Âzamının bütün hamdleriyle Seni hamdinle tesbih eder.

Sen her kusurdan münezzehsin, öyle bir Zat-ı Zülcelâlsin ki Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) tesbihatının sadâlarıyla bu kâinat Seni hamd ile tesbih eder. Evet, tesbihatının sadâlarıyla asırları dalga dalga ve milletleri bölük bölük çınlatan odur. Allah'ım, Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) tesbihat sadâlarını, kıyamet gününe kadar kâinatın sayfalarında ve zamanın yapraklarında daim kıl.

Sen her kusurdan münezzeh öyle bir Zat-ı Zülcelâlsin ki, Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) âsâr-ı şeriatıyla dünya seni hamd ile tesbih eder. Allah'ım, dünyayı kıyamet gününe kadar Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) diyanetiyle müzeyyen kıl.

Sen her kusurdan münezzeh öyle bir Zat-ı Zülcelâlsin ki, Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) lisanıyla dünya, Senin azamet-i kudretinin arşı altında bir sâcid olarak Seni hamd ile tesbih eder. Allah'ım, dünyayı kıyamet ve diriliş gününe kadar Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) lisanıyla, bütün aktarıyla hep böyle konuştur.

Sen her kusurdan münezzeh öyle bir Zat-ı Zülcelâlsin ki, her yerde ve her zamanda bütün mü'min erkekler ve bütün mü'min kadınlar, Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) lisanıyla seni hamd ile tesbih eder. Allah'ım, erkek ve kadın bütün müminleri, Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) tesbihatının sadâlarıyla kıyamet gününe kadar hep böyle konuştur. Âmin.

KAYNAKÇA

Abdulhakim Yüce, *Gece İbadeti*, İst. 2000.

Ahmed B. Hanbel, *el-Müsned*, Mısır, 1313, I-IV.

Alûsî, Şihabuddin, *Ruhu'l-Maanî fi Tefsiri'l Kur'âni'l-Azim ve's-Sebi'l-Mesanî*, Beyrut, trs.

Asım Efendi, Ebu'l-Kemal Ahmed, *Kamus Tercemesi*, İst.1305.

B. S. Nursî, *Risale-i Nur Külliyatı*, İst. 2007.

Bağavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn, *Mealimu't-Tenzil*, Beyrut, 1992.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed el-Hüseyn, *Şu'abu'l-İman*, Beyrut, 1990

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-Sahih*, İst. 1351. Bursevî, İ. Hakki, *Ruhu'l-Beyan*, İst. 1389.

Cessâs. *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Beyrut trs.

Cezerî, Ebu'l-Hayr Muhammed, *en-Neşr fi Kıraati'l-Aşr*, Mısır, trs.

Cilî, Abdulkerim, *el-İnsanu'l-Kamil fi Ma'rifeti'l-Evail Ve'l-Evahir*, Mısır,1956.

Curcanî, eş-Şerif Ali b. Muhammed, *Kitabu't-Ta'rifat*, Beyrut, 1983.

Darimî, Ebû Muhammed Abdullah, *es-Sünen*, Beyrut trs.

Ebû Davud es-Sicistanî, *es-Sünen*..

Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İst. trs.

Askalanî, Fethu'l-Bari' bi şerhi Sahihi Buhârî, Beyrut, trs.

Fethullah Gülen, *Pırlanta Serisi*, İst. 2006.

Gazzalî, Ebû Hamid, *İhyau Ulûmi'd-Din*, Kahire, 1969.

Havva, Said, *Terbiyetune'r-Ruhiyye*, Beyrut, 1979.

Hazın, Ali b. Muhammed, *Lübabu't-Te'vil fi Maani't-Tenzil*, Mısır, 1955.

Heysemî, Nureddin Ali, *Mecmeu'z-Zevaid ve Menbau'l-Fevaid*, Beyrut, 1967.

Hikmet Yüceoğlu, *Nafile İbadetler*, İst. 2006.

Hindî, Alauddin Aliyyü'l-Müttak, *Kenzu'l-Ummal*, Haydar-Abad, 1945.

İbn Harrat, Abdulhakk el-İşbilî, *es-Salat ve't-Teheccüd*, Kahire, 1992.

İbn Kesir, Ebu'l-Fida, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Kahire, 1964.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed, *es-Sünen*, Kahire, Trs.

İbn Mübarek, Abdullah el-Mervezî, *ez-Zühd ve'r-Rekaik*, Beyrut Trs.

İbn Recep el-Hanbelî, *Camiu'l-Ulum ve'l-Hikem*, Şam, 1992.

İbnu'l-Cevzî, Cemaleddin Ebu'l-Farac, *Sıfatu's-Safve*, Kahire, 1962.

İrfan Gündüz, *Gümüşhanevî Ahmed Ziyauddin*, İst, 1984.

İsfahanî, Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-Evliya*, Beyrut, 1967.

Ataullah İskenderî, *Hikem-i Ataiyye*, İst.1990.

Kadı İyaz, *eş-Şifa*, Beyrut, trs.

Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Abdülkerim, *er-Risaletu'l-Kuşeyriyye*, İst. 1991.

Malik b. Enes, *el-Muvatta*, Beyrut, trs.

Mekkî, Ebû Talip, *Kûtu'l-Kulûb*, Mısır, 1961.

Muhittin Akgül, *Kur'ân'da Hz. Peygamber*, İst. 2002.

Muhittin Akgül, *Salât u Selam*, Yeni Ümit, Say: 49.

Mustafa Kara, *Evrâd*, Dia, Xı, 533.

Münavî, Abdurrauf, *Feyzu'l-Kadir Şerhu'l-Camii's-Sağir*, Beyrut, 1972.

Münzirî, Abdülazim, *et-Terğib ve't-Terhib*, Mısır 1954.

Müslim, İbnu'l-Haccac el-Kuşeyrî, *Sahih-i Müslim*, Kahire, 1955.

Nahcivanî, Nimetullah b. Muhammed, *el-Fevatihu'l-İlahiyye*, İst. 1325.

Neseî, Ebû Abdirrahman, *Sünenü'-Neseî*, Kahire,1964.

Rağıp el-İsfahanî, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'ân*, İst. 1986.

Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefasir*, Beyrut, 1981.

Saharenfurî, Halil Ahmed, *Bezlu'l-Mechûd fi Halli Ebi Davut*, Beyrut trs.

Serrac, Ebû Nasr, *Luma'*, Leydın, 1914.

Taberî, Ebû Ca'fer Cerir, *er-Riyadu'n-Nedire fi Menakibi'l-Aşere*, Beyrut, trs.

Mevdudî, Ebu'l-'Ala, *Tefhimu'l-Kur'ân*, İst. 1996, I-VI.

Tehanevî, Muhammed Ali, *Keşşafu Istılahatı'l-Fünûn*, İst.1984.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed, e*s-Sünen*, Mısır, 1356.

Zehebî, Ebû Abdillah Muhammed, *Menakibu İmam Ebi Hanife*, Beyrut, 1407.

Zuhayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, İst. 1994.